

**Η ΧΡΗΣΗ
ΤΩΝ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΣΤΗ ΣΥΝΟΔΟ
ΤΟΥ ΛΑΤΕΡΑΝΟΥ (649) ΚΑΙ
ΣΤΗΝ ΣΤ' ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟ
(640-681)**

ΥΠΟ
ΑΡΧΙΜ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΣΟΡΜΠΙΑΤΖΟΓΛΟΥ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ: *Acta Conciliorum Oecumenicarum* (Lateranensis), R. Riendinger, (ἔκδ.), Series secunda, v. I, Berlin 1994 = ACO 2/1· *Acta Conciliorum Oecumenicarum*. Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium, R. Riendinger, (ἔκδ.), Series secunda, τ. I, II/1-2, Berlin 1990-1992 = ACO 2/II,1,2· *Doctrina Patrum* = F. Diekamp, *Doctrina Patrum de Icaratione Verbi*, Münster ²1907, νέα ἔκδοση B. Phanourgakis, E. Chrysos, Münster 1981· J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, I-XXXI, Florentiae-Venetis 1759-1798, ἀνατύπωση καὶ συνέχιση μέχρι τὸ 1902 ἀπὸ τοὺς J. Martin-L. Petit, I-LIII, Paris-Leipzig 1901-1927, ἀνατύπ. Graz 1960-1962 = Mansi· Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, Ε΄, Θεσσαλονίκη 1992 = Χρήστου, Ε΄· Β. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Α΄, Ἀθήναι ²1994 = Φειδᾶς, Α΄· J. Pelican, «The Odyssey of Dionysian Spirituality», στὸ *Pseudo-Dionysius. The Complete Works*, N.York 1987 = Pelican, «The Odyssey of Dionysian Spirituality»· P. Rorem, J. Lamoreux, *John of Scythopolis and the Dionysian Corpus*, Oxford 1998 = Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*· A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition. From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590-604)*, τ. 2/1, [μτφρ. ἀπὸ τὸ γερμαν.], London-Oxford 1987 = Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/1· ὁ ἴδιος, *Christ in Christian Tradition. From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590-604)*, τ. 2/2, [μτφρ. ἀπὸ τὸ γερμαν.], London-Oxford 1995, σ. 230-245 = Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2· CPG = M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, ἔκδ. Brepols, Tunhout 1979· Γ. Φλορόφσκυ, *Οἱ Βυζαντινοὶ ἀσκητικοὶ καὶ πνευματικοὶ πατέρες*, Θεσσαλονίκη 1992 = Φλορόφσκυ, *Ἀσκητικοὶ ὁ ἴδιος, Οἱ Βυζαντινοὶ πατέρες τοῦ ἔκτου, ἑβδόμου καὶ ὀγδόου αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1993 = Φλορόφσκυ, *Βυζαντινοὶ πατέρες*· Α. Στράτος, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ΄ αἰῶνα*, Β΄, Γ΄, Ε΄, Στ΄, Ἀθήναι 1966, 1974, 1977 = Στράτος, Β΄, Γ΄, Ε΄, Στ΄· *Liber Pontificalis*, L. Duchesne, (ἔκδ.), I, Paris ²1955 = LP· *Patrologiae cursus completus, seria graeca*, (ἔκδ.), J.-P. Migne, τ. 91, Paris 1860 = PG· B.P. Suchla, «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», *Corpus Dionysiacum*, I, [PTS 33], Berlin-N. York 1990 = Suchla· G. Heil, A.M. Ritter, (ἔκδ.), «Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας», «Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας», «Περὶ μυστικῆς θεολογίας», «Ἐπιστολαί», *Corpus Dionysiacum*, II, [PTS 36], Berlin-N. York 1991· «Ἐπιστολαί» = Ritter.

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΣΤΗ ΣΥΝΟΔΟ ΤΟΥ ΛΑΤΕΡΑΝΟΥ (649) ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΣΤ' ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟ (640-681)*

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, Δρος Θ.

Σύντομη ιστορία τῶν ἀρεοπαγιτικῶν ἔργων μέχρι τὸν 7ο αἰ.

Στις ἀρχές τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐμφανίζεται ἓνα σῶμα θεολογικῶν ἔργων¹, τοῦ ὁποῦ ὁ συγγραφέας αὐτοαποκαλεῖται Διονύσιος Ἀρεοπα-

* Τὸ ἄρθρο ἐν πολλοῖς ἀξιοποιεῖ τὴν ἔρευνα καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης μου, *Ἡ Σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ (649). Σύγκληση μετὰ τὴν σύγκρουση. Θεολογία καὶ πολιτική τὸν 7ο αἰ.*, [Ἐπέκταση], Κατερίνη 2007.

Μετὰ τὴν κατάθεση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ στὴ σύνταξη, κυκλοφόρησαν ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα βιβλία καὶ μελέτες τὰ ὁποῖα ἔλαβα ὑπόψη μου στὶς τελικὲς διορθώσεις: Ch. Schafer, *The Philosophy of Dionysius the Areopagite: An Introduction to the Structure and the Content of the Treatise on the Divine Names*, [Brill], Leiden 2006· J. Dillon, S. Klitenic, *Dionysius the Areopagite and the Neoplatonist Tradition: Despoiling the Hellenes*, Aldershot 2007· R. A. Arthur, *Pseudo-Dionysius as Polemicist: The Development and Purpose of the Angelic Hierarchy in 6th Century Syria*, Aldershot 2008. Καὶ προσεχῶς κυκλοφορεῖ ὁ συλλογικὸς τόμος, Frances Coakley (ἐκδ.), *Rethinking Dionysius the Areopagite*, (Directions in Modern Theology), [Blackwell] Oxford 2008, μὲ τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα κεφάλαια: 1. *Dionysius, Paul and the Significance of Pseudonym*, Charles M. Stang. 2. *The Earliest Syriac Reception of Dionysius*, Istvan Perczel. 3. *The Reception of Dionysius up to Maximus the Confessor*, Andrew Luth. 4. *The Reception of Dionysius in the Byzantine World: Maximus to Palamas*, Andrew Louth. 5. *The Early Latin Dionysius: Eriugena and Hugh of St. Victor*, Paul Rorem, κ.ἄ.

1. (CPG 6600-6635). PG 3-4· σύγχρονη ἔκδοση ἀπὸ B. P. Suchla, «Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων», *Corpus Dionysiacum*, I, [PTS 33], Berlin-N. York 1990· G. Heil, A.M. Ritter, (ἐκδ.), «Περὶ Οὐρανόσιου Ἱεραρχίας», «Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας», «Περὶ μυστικῆς», «Ἐπιστολαί», *Corpus Dionysiacum*, II, [PTS 36], Berlin-N. York 1991.

γίτης και συστήνεται ως μαθητής του Παύλου και πρώτος επίσκοπος Ἀθηνῶν δηλώνει, μάλιστα, αὐτόπτης μάρτυς πολλῶν γεγονότων τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς². Ἡ ἔλλειψη, ὅμως, κάθε προγενέστερης μνείας τῶν ἔργων αὐτῶν, ἢ τοῦ συγγραφέως, σαφῶς παραπέμπουν στὴν ἀναζήτηση τοῦ συντάκτη σὲ ἐποχὴ μεταγενέστερη τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, κατὰ τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἔζησε ὁ μαθητὴς τοῦ ἀπ. Παύλου Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης³. Ἡ εὕρεση τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως τῶν ἔργων αὐτῶν παραμένει ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα μυστήρια τῆς φιλολογίας⁴.

2. Αναφέρει ὅτι παρευρίσκετο στὴν σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ και μνημονεύει τὴν ἔκλειψη τοῦ ἡλίου πού συνέβη μεταξὺ ἕκτης και ἐνάτης ὥρας, (Λουκ. 23,44), ἀλλὰ μὲ μία ἀπόκλιση τριῶν ὡρῶν ἀπὸ τὴν Εὐαγγελικὴ διήγηση· *ἑωρῶμεν αὐθις τε αὐτὴν ἐν τῷ σωτηρίῳ σταυρῶ γεγονυίας ἀπὸ τῆς ἐνάτης ὥρας ἄχρι τῆς ἑσπέρας*, PG 3/1,1081A = Ritter, σ. 169. Ὁ μεταφραστὴς τῆς ἀγγλικῆς ἐκδόσεως διερωτᾷται ἂν ὁ Διονύσιος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν κάποια Ἀλεξανδρινὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου τοῦ Λουκᾶ, C. Luibheid, σὲ *Pseudo-Dionysius. The Complete Works*, ὅπ.π., σ. 268· ἢ πιθανότερη, ὅμως, ἐξήγηση εἶναι ὅτι ἀντλήσε ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τῶν Ὀλυμπιάδων (*Ὀλυμπιακῶν και χρόνων συναγωγῆ*) τοῦ Φλέγωνα ἀπὸ τὶς Τράλλεις· βλ. Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 255-256. Ἀκόμη, βλ. P. Peeters, «La vision de Denys l' Areopagite à Heliopolis», *AB* 29 (1910) 302-322· P. Canart, «En marge la question areopagitique: La lettre XI de Denys à Apollonphane», *Byzantion* 41 (1971) 18-27· C. Walter, «Three Notes on the Iconography of Dionysius the Areopagite», *REB* 48 (1990) 256-260. Καθὼς ἐπίσης και τὴν παρουσία του στὴν κοίμηση τῆς Θεοτόκου· *ἡνίκα και ἡμεῖς, ὡς οἶσθα, και αὐτὸς και πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ και θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν, παρῆν δὲ και ὁ ἀδελφόςθεος Ἰάκωβος και Πέτρος*, PG 3-1, 681D = Suchla, σ. 141· πρβλ. Pelican, «The Odyssey of Dionysian Spirituality», σ. 70· Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 21. Ἡ παραπάνω μνεία τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχαιότερη· βλ. Πρόχειρα P. Gabriel-M. Roschini, *Le pseudo-Denys l' Areopagite et la mort de la très Saint Vierge*, Montreal 1962, σ. 7-79· Walter, ὅπ.π., σ. 260-268· S. Shoemaker, *Ancient Tradition on the Virgin Mary's Dormition and Assumption*, Oxford 2002, σ. 29-30, ὅπου και ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία.

3. Πράξ. 17,34.

4. Γιὰ τὶς διάφορες προτάσεις και ἀπόπειρες ταυτίσεως τοῦ συγγραφέως· βλ. Χρήστου, Ε', σ. 80-8· Γ. Δράγας, *Γενικὴ Εἰσαγωγή, στὴν ἐπανέκδοση τῆς PG*, 3, Ἀθῆναι 1988, σ. ια'-ιβ'· P. Sherwood, «Ps-Denys l' Areopagite, ascétique et mystique», *Dictionnaire de Spiritualité*, 3, Paris 1957, σ. 244-324· G. O' Daly, «Dionysius of Aeropagite», *TRE* 8 (1981) 772-780· R. Hathaway, *Hierarchy and the Definition of Order in the Letters of Pseudo-Dionysius*, The Hague 1969, σ. 31-35· M. Van Esbroeck, «Peter the Iberian and Dionysius the Areopagite», *OCP* (1993) 217-227. Μία πολλὴ καλὴ ἂν και συνοπτικὴ θεώρηση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου, καθὼς και τῶν προβλημάτων τοῦ συγγραφέως, τῶν ἐπιρροῶν, ἀλλὰ τῶν ἐπιδράσεων, εἶναι τοῦ ἀειμνήστου π. Γ.

Παρὰ ταῦτα, στὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα καλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ ἡ παροῦσα ἔρευνα, τὸ πρόβλημα τοῦ συντάκτη δὲν ἔχει καὶ τόση σημασία, ὅσο ἡ χρήση τοῦ ἔργου αὐτοῦ κατὰ τὴν πρῶμην ἐποχὴ· ἔτσι λοιπόν, ἂν παραβλέψουμε τὸ πρόβλημα τοῦ συγγραφέως καὶ ἀποδεχθοῦμε συμβατικά ὡς συντάκτη τὸν αὐτοαποκαλούμενο Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη, θὰ ἀναγνωρίσουμε ἀπὸ διάφορες ἐσωτερικὲς, ἐνδείξεις, ὅτι ἡ ὀργάνωση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ σώματος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι προγενέστερη τῆς ἐποχῆς τοῦ πατριάρχου Κπόλεως Τιμοθέου I (511-518), ἀφοῦ ἡ μεία τῆς ἀπαγγελίας τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως στὴν Θ. Λειτουργία ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*⁵, δὲν θὰ εἶχε νόημα πρὶν τὸ ἔτος 515 κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ ὡς ἄνω πατριάρχης ἐπέβαλε τὴν χρῆση του⁶.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτῇ, ἐπίσης, διαθέτουμε καὶ τὴν πρώτη βεβαιωμένη χρῆση τῶν ἔργων αὐτῶν, δηλ. πρῶτες δεκαετίες τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἀπὸ

Φλορόφσκυ, *Ἀσκητικοί*, σ. 339-376. Ἡ μόνη ἔλλειψη τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι ἡ ἔκτενης βιβλιογραφικῆς τεκμηρίωση, ἂν καὶ παραπέμπει στὶς βασικὲς πηγές, παρὰ ταῦτα οἱ βασικὲς τοῦ θέσεως ἀντέχουν στὴν κριτικὴ μέχρι σήμερα. Ἀκόμη βλ. τὸν συλλογικὸ τόμο, *Denys l' Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International Paris 21-24 Septembre 1994*, ἔκδ. Ysabel De Andia [Études Augustiennes], Paris 1997· ἡ ἴδια, *Denys l' Aréopagite. Tradition et métamorphoses*, Paris 2006.

5. (CPG 6601) PG 3, 3.2 = Ritter, σ. 80,21 καὶ 3.3.7 = σ. 87,22-88,9.

6. Δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία στὴν ἐποχὴ εἰσαγωγῆς τῆς ἀπαγγελίας τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. Κατ' ἄλλους ἐπεβλήθη ἀπὸ τὸν ἀντιχαλκηδόνιο πατριάρχη Ἀντιοχείας Πέτρο τὸν Γναφέα τὸ 476, σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ (μέσα 9ου αἰ.), *Χρονικόν*, (de Boor), σ. 618· πρβλ. Φειδᾶς, A', σ. 905-906· Aimé Solignac, «Pierre le Foulon», *Dictionnaire de Spiritualité* 12/2 (1986), στ. 1588-1590· R. Riedinger, «Akoimeten», *TRE* 2 (1978) 148-153. Ὁ σύγχρονος ὁμως τῶν γεγονότων (ἄρχες 6ου αἰ.) Θεόδωρος Ἀναγνώστης ἀναγνωρίζει τὴν εἰσαγωγή ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κπόλεως Τιμόθεο I τὸ ἔτος 515· PG 86/1, 201A, 32,48. Πρβλ. B. Capelle, «Alcuin et l' histoire du symbole de la messe», *Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale* 6 (1934) 258-259· ὁ ἴδιος, «L' introduction du symbole [à la messe]», στὸ *Mélanges Joseph de Ghellinck*, II, Gemboux 1951, σ. 1003-1007, ὅπου μὲ πειστικὲς ἀποδείξεις προτείνει τὸ παραπάνω ἔτος, στὸ ὁποῖο συμφωνοῦν καὶ οἱ Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 9-10.

τὸν Σεβήρο Ἀντιοχείας⁷ στὴν σύνοδο τῆς Τύρου 513/514⁸. Στὸ ἔργο τοῦ Σεβήρου ποὺ μᾶς διασώθηκε, ὑπάρχουν τρεῖς ἄμεσες μαρτυρίες χρήσεως τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου: οἱ δύο πρῶτες χρήσεις ἀφοροῦν τὸ ἴδιο χωρίο ἀπὸ τὸ *Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων*⁹ καὶ συνδέονται μὲ τὴν πολεμικὴ του ἐναντίον τοῦ Ἰουλιανοῦ Ἀλικαρνασσοῦ, ἡγέτη τῶν Ἀφθαρτοδοκητῶν¹⁰, καὶ ἡ τρίτη εὐρίσκεται σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἡγούμενο Ἰω-

7. (CPG 7022-7081) Γιὰ τὸν Σεβήρο καὶ τὸν ἀντιχαλκηδονισμό στὴν ἐποχὴ του· βλ. πρόχειρα. Χρήστου, Ε', σ. 227-234· Φειδᾶς, Α', σ. 668-694· Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 159-162, 183-206· Ἰ. Νικολόπουλος, *Σεβήρος καὶ ὁ Ὄρος τῆς Χαλκηδόνας*, [ἀνεκδ. διδ. διατρ.], Θεσσαλονίκη 2002· I. Torrance, *Christology after Chalcedon. Severus of Antioch and Sergius the Monophysite*, Eugene-Oregon 1998· ὁ ἴδιος, «Severus», *TRE* 31 (1999) 184-186· P. Allen, «Neo-Chalcedonianism and the patriarchs of the late sixth century», *Byzantion* 50 (1980) 5-17· P. Allen, C.T.R. Hayward, *Severus of Antioch*, London-N. York 2004, ὅπου καὶ ἡ πρόσφατη βιβλιογραφία.

8. Βλ. Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 341, ἀναφέρει τὴν χρῆση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Σεβήρο στὴν παραπάνω σύνοδο δίχως, ὅμως, μνεία πηγῶν. Γιὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησι τῆς συνόδου ὑπάρχει δυσκολία, ἐπειδὴ οἱ τρεῖς Ἰακωβίτες ἱστορικοὶ, ὁ *Ζαχαρίας ῥήτωρ*, τὸ *Χρονικὸν Ἀνωνύμου τοῦ 846* καὶ τὸ *Χρονικὸ τοῦ Zuquin*, ἢ ὁ *ΨευδοΔιονύσιος τοῦ Τέλ-Μαχρέ*, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ἀγνοοῦν τὴν μεγάλην σύνοδο τῆς Ἀντιοχείας (513), μνημονεύουν ὡς τοιαύτη τὴν σύνοδο τῆς Τύρου, ἢ ὁποία συνεκλήθη τὸ 513, ἢ 514/5· βλ. E. Honigmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VIe. siècle*, [CSCO 127, Sub. 2], Louvain 1951, σ. 16-17· Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*. 2/1, σ. 284-285, ὅπου καὶ οἱ πηγές, σὺς ὁποῖες νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ πρόσφατη ἀγγλ. μτφρ. τοῦ *ΨευδοΔιονυσίου τοῦ Τέλ-Μαχρέ*, W. Witakowski, *Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre. Chronicle, part III*, [TTH 22], Liverpool 1996, σ. 15. Ἡ θέση τοῦ Σεβήρου ἐκφράζεται σὺς ἐπιστολές, *PO* 12, σ. 320 καὶ σ. 324· πρβλ. Νικολόπουλος, *Σεβήρος Ἀντιοχείας*, σ. 28.

9. (CPG 660) *PG* 3,648A = Suchla, σ. 133,5-9· βλ. καὶ παρακάτω σημ. 23. Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Σεβήρο· βλ. Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 11-15.

10. (CPG 7026) R. Hespel, (ἔκδ.-μτφρ.), *Severus d' Antioche. La polemique antijulianiste, IIA. Le contra additiones Juliani*, [CSCO 124/5, Scriptori Syri 3], I, Louvain 1964, σ. 154-159, 130-135· *CPG* 7029, ὁ ἴδιος, *Severus d' Antioche. La polemique antijulianiste, IIB. L' «adversus apologiam Juliani*, [CSCO 126/7, Scriptori Syri 3], Louvain 1968, σ. 304-305, 267· πρβλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 25-26, 79-111. Ἡ χρονολόγησι τῶν πραγματειῶν αὐτῶν εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ, ἴσως θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 518-528· βλ. J. le Bon, *Le Monophysisme Syrien*, Louvain 1909, σ. 173-175· R. Draguet, *Julien d' Halicarnasse*, Louvain 1924, σ. 85-88· M. Jugie, «Julien d' Halicarnasse et Sévère d' Antioche», *ÉO* 24 (1925) 129-162, 256-285· Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 13.

άννη¹¹. Ἀκόμη, διαθέτουμε καὶ δύο ἔμμεσες μαρτυρίες, οἱ ὁποῖες ἐπιβεβαιώνουν τὴ χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Σεβῆρο· πρόκειται γιὰ τὸν Θεμιστιο, ὁ ὁποῖος στὴν πραγματεία του *κατὰ Κολλουθου* μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Σεβῆρος χρησιμοποιοῦσε τὴν ἀρεοπαγιτικὴ ἔκφραση *μίαν θεανδρικήν ἐνέργειαν*. Καθὼς ἐπίσης, τὴ χρήση τοῦ Διονυσίου ἐκ μέρους τοῦ Σεβήρου ὁμοίως μαρτυρεῖ καὶ ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεοδόσιος I (535-566), ὁ ὁποῖος γράφει, *ὅτι ὁ μακαρίας μνήμης Σεβῆρος ὄχι λιγώτερο ἀπὸ αὐτοῦς, [δηλ. τοὺς Χαλκηδόνιους], καὶ μὲ ἐξίσου ἐπιμέλεια διάβαζε τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου*¹³.

Ἡ χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Σεβῆρο, ὅπως γίνεται ἀντιληπτὸ ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἔχει τὸν χαρακτήρα τῆς ἰδιωτικῆς ἐπικοινωνίας ὡς ἀλληλογραφία καὶ διεξάγεται στὸ ἐσωτερικὸ περιβάλλον τῶν μονοφυσιτῶν ὁμοϊδεατῶν του¹⁴.

11. (CPG 6613). Διασώζεται ἀποσπασματικὰ στὸ ἀνθολόγιο πατερικῶν ἔργων γνωστὸ ὡς *Doctrina Patrum*, σ. 309-310. Ἀνάλυση τῆς ἐπιστολῆς βλ. στὸν Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/1, σ. 170-171· πρβλ. Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 13, σημ. 19· Heil, Ritter, *Corpus Dionysiacum*, II, σ. 208-210.

12. Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (649), ACO 2/1, σ. 146,1-7. Ἡ ἔκφραση τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὴν Δ' Ἐπιστολὴν πρὸς Γάιον (CPG 6606)· PG 3,1072 C = Ritter, σ. 161,9-10. Περὶ τοῦ Θεμιστιοῦ καὶ τῆς χρήσεως τῆς ἐκφράσεως *μία θεανδρική ἐνέργεια*, περισσότερα βλ. παρακάτω σημ. 57-65· πρβλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 362-368, 377-378.

13. (CPG 7137). Θεοδόσιος Α' Ἀλεξανδρείας, *Oration 6*, (ἔκδ.-μτφρ.), I.-B. Chabot, στὸ *Documenta ad origines monophysitarum illustrandas*, [CSCO, Syri 17/52], Louvain 1908, ²1952, σ. 52 καὶ τώρα A. van Roey, P. Allen, *Monophysite Texts of the Sixth Century*, [Orientalia Lovaniensa Analecta 56], Leuven 1994, σ. 248. Ἡ συνάφεια τοῦ κειμένου δείχνει ὅτι ὁ Θεοδόσιος ἐπικαλεῖται τὴ μαρτυρία τοῦ Σεβήρου στὴ χρήση τῆς ἐκφράσεως ἀπὸ τὸν Διονύσιο, *τοὺς καθ' ἡμᾶς ὀλικῶς ἐν μία τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων ἐκοινωνήσεν* (PG 3-592A = Suchla, σ. 113, 6-8), στὴν ἀντιτριθεϊτικὴ ἐπιχειρηματολογία, ὅτι δηλ. δὲν ἐνανθρώπησε ὅλη ἡ Τριάδα, παρὰ μόνον ὁ Λόγος· βλ. γιὰ τοὺς Τριθεϊστῆς, Χρήστου, Ε', σ. 106-110· Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 262-266. Οἱ χρήσεις τοῦ Διονυσίου ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸ *Περὶ Θεῶν Ὄνομάτων* πρβλ. van Roey, Alen, ὅπ.π., σ. 16-60, 105-263. Ἡ στάση τοῦ Θεοδοσίου στοχεύει, σὺν τοῖς ἄλλοις, στὴν ὑπεράσπιση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἀπὸ τῆς παρερμηνείας τῶν Χαλκηδόνιων· βλ. Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 12· πρβλ. Pelican, «The Odyssey of Dionysian Spirituality», σ. 15. Γιὰ τὸν Θεοδόσιο Ἀλεξανδρείας, βλ. Χρήστου, ὅπ.π., σ. 237-238· Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 362, 369-74· ὁ ἴδιος, *Christ in Christian Tradition*, 2/4, London 1996, σ. 53-59· van Roey, Allen, ὅπ.π.

14. Πρβλ. Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 12, 15. Γιὰ τὴν πιθανὴ σχέση τοῦ Σεβήρου μὲ τὸν συγγραφέα τῶν ἀρεοπαγιτικῶν ἔργων βλ. τὴν παλαιὰ ἀλλὰ ἐνδια-

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ θὰ συντάξει ὁ Οἰκουμένιος (ἀρχὲς βου αἰ.), τὸ πρῶτο Ἑπόμνημα εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν⁵, ὁ ὁποῖος ὅπως φαίνεται γνωρίζει τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο καὶ τὸ χρησιμοποιεῖ¹⁶, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Ἀνδρέας Καισαρείας, μετὰ ἀπὸ μερικὲς δεκαετίες, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 536-614¹⁷, θὰ ἐκδώσει τὴ δική του Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου, ἡ ὁποία θὰ βασιζέται ἐν πολλοῖς στὸ ὑπόμνημα τοῦ Οἰκουμένιου καὶ θὰ παραπέμπει πολλὰς φορὰς ὀνομαστικὰ ἢ νοηματικὰ στὸν Διονύσιον¹⁸.

φέρουσα μελέτη τοῦ J. Lebon, «Le pseudo-Denys l' Areopagite et Sèvre d' Antioche», *Revue d' histoire ecclesiastique* 26 (1930) 880-915· ὁ ἴδιος, «Encore le pseudo-Denys l' Areopagite et Sèvre d' Antioche», *Revue d' histoire ecclesiastique* 28 (1932) 296-313.

15. Γιὰ τὸν Οἰκουμένιο, τὴν ἐποχὴ καὶ τὴν σύνδεση μὲ τὸν ὁμώνυμό του ἐπίσκοπο Τρίκκης καὶ τὸ ἔργο του *Σύνοψις ὑπομνήματος εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν* βλ. Χρήστου, Ε', σ. 512-513 καὶ γιὰ τὴν σχέση μὲ τὴν Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀνδρέα Καισαρείας, βλ. ὅπ.π., σ. 514-515· Κ. Μπελέζος, Ἡ «Ἑρμηνεία» τοῦ Οἰκουμένιου τοῦ Σχολαστικοῦ στὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου, Ἀθήναι 1999, σ. 31-61, ἡ παρατήρησή του σ. 40 καὶ σημ. 46, ὅτι ἀμυδρὴ γλωσσικὴ συνάφεια προοίδει μὲ τὰ ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα, ὡς τεκμήριο πρώτης συγγραφῆς τῆς Ἑρμηνείας, δηλ. πρὶν ἢ κατὰ τὴν διάρκειά τῆς πατριαρχείας τοῦ Σεβήρου (513-518), γιὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ σώματος τῶν ἀρεοπαγιτικῶν ἔργων δὲν εἶναι ἐνδεικτικὴ μὲ βάσει τὰ παραπάνω ποὺ ἀναλύθησαν. Ἀκόμη, M. De Groot, «The New Edition of Oecumenius' Commentary on the Apocalypse», *Studia Patristica* 34, Louvain 2001, σ. 298-305, κυρίως σ. 300.

16. H. C. Hoskier, (ἐκδ.), *The Complete Commentary of Oecumenius on the Apocalypse*, Ann Arbor, University of Michigan, 1928, ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ σὲ ἓνα χφ., σ. 46 σημ. 9.

17. Βλ. Χρήστου, Ε', σ. 514. Ὡς χρόνον συντάξεως τὸν 7ο αἰ. προτείνει ὁ Adele Monaci Castagno, «Il problema della datazione dei Commenti all' Apocalisse di Eucumenio e di Andrea di Cesarea», *Atti della Accademia delle scienze di Torino: Classi di scienze morali, storico e filologiche* 114 (1980) 223-246. Ὁ J. Stiglmayr, «Das aufkommen der Pseudo-Dionysischen Schriften und ihr Eindringen in die christliche Literatur bis zum Lateranconcil 649: Ein zweiter Beitrag zur Dionysios-Frage», *Jahresbericht des öffentlichen Privatgymnasiums an der Stella matutina zu Feldkirch* 4 (1894/5) 45-47, ὑποστηρίζει τὴν παλαιὰ ἄποψη, ὅτι δηλ. προηγεῖται ὁ Ἀνδρέας τοῦ Οἰκουμένιου, μὲ συνέπεια νὰ θεωρεῖ τὴν μνεία τοῦ πρώτου ὡς τὴν ἀρχαιότερη μαρτυρία τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου. Ἀκόμη, στὴν ἴδια πρώτῃ περιόδῳ ἐντάσσει καὶ τὴν πραγματεία κατὰ Πρόκλον ποὺ ἀποδίδεται στὸν Προκόπιο Γαζαῖο, (ὅπ.π., σ. 47). Ἀλλὰ, ὅπως ἀποδείχθηκε ἡ πραγματεία αὐτὴ εἶναι πολὺ μεταγενέστερη καὶ ἔργο τοῦ Νικολάου Μεθώνης (12ος αἰ.)· βλ. τὴν συζήτησιν τοῦ προβλήματος ἀπὸ τοὺς Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 10 σημ. 7.

18. J. Schmid, (ἐκδ.), *Studien zur Geschichte des griechischen Apokalypse-Texte: I. Der Apokalypse-Kommentar des Andreas von Kaisareia: Text*, Munich 1955, σ. 275, ὑπάρχουν τρεῖς ὀνομαστικὲς μνεῖες, τρεῖς ἄνευ ὀνόματος νοηματικὲς παραθέσεις καὶ τέσσερις αὐτούσιες ἐκφράσεις ἀπὸ τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο.

Γιὰ πρώτη φορά, ὁμως, ἡ χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου παρεμβάλλεται στὸν δημόσιο διάλογο κατὰ τὴ διάσκεψη τῆς Κπόλεως τὸ 532, τὴν ὁποία προσκάλεσε ὁ Ἰουστινιανὸς μεταξύ Ὁρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν¹⁹. Στὴν ἴδια διάσκεψη, ἂν καὶ ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας δὲν προσῆλθε, –ἀρκέσθηκε μόνον νὰ ἀποστείλει ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε συγγνώμη²⁰– δέχθηκαν νὰ συμμετάσχουν ἄλλοι πέντε ἢ ἕξι μονοφυσίτες ἐπίσκοποι²¹, οἱ ὁποῖοι ἀπάντησαν μὲ ἐπιστολὴ στὴν αὐτοκρατορική πρόσκληση, στὴν ὁποία συμπεριέλαβαν καὶ ὁμολογία πίστεως²².

19. Ἡ ἄλλως γνωστὴ στὴν βιβλιογραφία καὶ ὡς *συζήτηση μὲ τοὺς Σεβηριανούς*, ἢ *collatio cum Severianis*: γενικὰ βλ. Χρήστου, Ε', σ. 29-31· Φειδᾶς, Α', σ. 690-691· Diekamp, *Analecta Patristica*, σ. 109-115· Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, σ. 263-268. Γιὰ τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς διασκέψεως: βλ. J. Speigl, «Das Religionsgespräch mit den severianischen Bischöfen in Konstantinopel im Jahre 532», *AHC* 16 (1984) 264-285. Ἡ διάσκεψη αὐτὴ συνεκλήθη προκειμένου νὰ ἐκτονωθεῖ ἡ ἔνταση καὶ ἡ ἐκρυθμὴ κατάσταση ποῦ εἶχε δημιουργηθεῖ στὴν Ἀντιόχεια τὸν προηγούμενο χρόνο ἐξαιτίας τῆς ἀκρότητος τῶν ἀντιμονοφυσιτικῶν μέτρων τῆς αὐτοκρατορικής διοικήσεως. Οἱ βίαιες ἀντιδράσεις, τότε, τῶν κατοίκων τῆς Ἀντιόχειας ἀνάγκασαν τὸν Ἰουστινιανὸ νὰ ἀλλάξει τὸν τόνο τῆς πολιτικῆς του καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐπιστροφή τῶν ἐξορίστων μονοφυσιτῶν στίς ἐστίες τους καὶ νὰ προσκαλέσει τῶν ἡγέτες τους στὴν Κπολη, μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς γνωρίσει καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ τοὺς ἐπηρεάσει πρὸς τὴν ἀποψή του. Γιὰ τὴν εὐρύτερη πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα, βλ. Ε. Χρυσός, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ Τρία Κεφάλαια καὶ τὴν Ε' Οἰκ. Σύνοδο*, Θεσσαλονίκη 1969, εἰδικὰ γιὰ τὴν διάσκεψη αὐτὴ, σ. 101-102· Ἰ. Κουρεμπιλές, «Καθολικὴ πίστις καὶ νόμος τοῦ κράτους», σὺν *Πρακτικὰ ἸΘ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου*, «Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας», ἔκδ. Ἰ. Μ. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 171-209.

20. Εὐάγγελος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, IV, 11· ἀγγλικὴ μτφρ. μὲ σχόλια τώρα ἀπὸ τὸν M. Whitby, *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, [TTH 22], Liverpool 2000, σ. 209-210.

21. Γιὰ τὸν διαφοροτικὸ ἀριθμὸ συμμετασχόντων ποῦ παραδίδουν οἱ πηγές: βλ. S. Brock, «The conversations with the Syrian Orthodox under Justinian (532)», *OCA* 47 (1981) 117-118 (= XIII Variorum Reprints, London 1992).

22. Ἀφοῦ πρῶτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγγυήθηκε τὴν ἀσφάλειά τους μὲ ἐπιστολὴ: βλ. E. Shwartz, (ἔκδ.), *Kyrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939, σ. 389. Ἡ ἀπάντηση τῶν μονοφυσιτῶν ἐπισκόπων: *Ζαχαρίας ῥήτωρ*, (Brooks), ὅπ.π, IX 15, σ. 80, ἀγγλικὴ μτφρ. Hamillton, Brooks, ὅπ.π, σ. 246-253, νεώτερη ἀπὸ τὸν Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, σ. 362-366. Στὴν Κπολη τοὺς ἐγκατέστησε ὁ Ἰουστινιανὸς σὺν παλάτι τοῦ Ὁρμίσδα, ὅπου ἔγινε καὶ ἡ συνεδρίαση: *Ζαχαρίας ῥήτωρ*, ὅπ.π.: πρβλ. Χρήστου, Ε', σ. 29-30· Φειδᾶς, Α', σ. 690-691· Frend, ὅπ.π., σ. 264-265· Brock, «The conversation with the Syrian Orthodox under Justinian (532)», ὅπ.π., σ. 92 σημ. 17.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τῶν μονοφυσιτῶν ἐπισκόπων, ὁ συντάκτης, ἢ οἱ συντάκτες, στὴν ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀνέπτυξαν μεταξύ τῶν ἄλλων πατερικῶν γνωμῶν ἐπικαλοῦνται καὶ τὴν, γνωστὴ πλέον, θέση τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἀπὸ τὸ *Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων*²³.

Ἡ συζήτηση τῶν δύο ἀντιπροσωπειῶν ἔλαβε χώρα τὸν Μάρτιο 532²⁴. Ἐκτὸς τῆς ομάδος τῶν μονοφυσιτῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη πλευρὰ παρέστησαν ὁ Ὑπάτιος Ἐφέσου²⁵, ὁ Ἰννοκέντιος Μαρωνείας²⁶, ὁ παπὰς Εὐσέβιος²⁷ καὶ ὁ Λεόντιος μοναχὸς καὶ ἀποκρισιάριος, πιθανὸν ὁ Βυζάντιος²⁸, καθὼς ἐπίσης καὶ πλῆθος κληρικῶν καὶ ἀξιωματούχων. Τὸ περιεχόμενον τῶν συζητήσεων διασώζεται, ἀπὸ ὀρθόδοξης πλευρᾶς στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἰννοκεντίου Μαρωνείας πρὸς τὸν Θωμᾶ πρεσβύτερο Θεσσαλονίκης καὶ στὸ ὑπόμνημα τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν πάπα Ἰωάννη Β΄²⁹ καὶ ἀπὸ μονοφυσιτικῆς πλευρᾶς παραδίδεται στὴν ἔκθεση τοῦ Ἰωάννου Βέθ Ἀφθονία³⁰, ὁ ὁποῖος ἦταν παρὼν καὶ στὸν

23. PG 3, 592A = Suchla, σ.113,1-6, στὸν *Ζαχαρία Ρήτορα*, ὅπ.π. Frend, ὅπ.π., σ. 364. Βλ. τὴν ἐρμηνεία τῆς παραπομπῆς ἀπὸ τὸν πρῶτο σχολιαστὴ τοῦ Ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου, Ἰωάννη Σκυθοπόλεως, PG 4, 592 A· πρβλ. Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 17-18, 189.

24. Ἡ διάσκεψη αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα στοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν στᾶση τοῦ Νίκα μῆνες (ἀρχὴς 532), ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὸν πάπα Ἰωάννη Β΄, *Codex Justinianus* I. I. 8· βλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Β΄, Paris 1949, σ. 378-379· Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, σ. 264, 268· πρβλ. M. Anastos, «Justinian's Despotical Control over the Church as Illustrated by his Edicts on the Theopaschite Formula and his Letters to Pope John II in 533», *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 8/2 (1964) 1-11.

25. Βλ. παρακάτω σημ. 36.

26. Βλ. Χρήστου, Ε΄, σ. 178-179.

27. Βλ. ὅπ.π., σ. 129.

28. Βλ. ὅπ.π., σ. 30.

29. Ἡ ἐπιστολὴ ACO 4/2, σ. 169-184 καὶ τὸ ὑπόμνημα σ. 68-84· βλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 232.

30. (CPG 7527, BHO 1061). Ὅπως περιγράφει ὁ ἴδιος στὸν *Βίος Σεβήρου*, M.A. Kugener, (ἔκδ.-μετφρ.), PO 2/3, Paris 1904, σ. 254. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Μπέθ Ἀφθονία (CPG 7484-5)· βλ. B. Hartmann, «Johannes bar Aphthonia», *Biographisch-Bibliographischen Kirchenlexikon*, III, Herzberg 1992, σσ. 263-264. Γιὰ τοὺς *Βίους τοῦ Σεβήρου*, βλ. Νικολόπουλος, *Σεβήρος Ἀντιοχείας*, σ. 23.

ὁποῖο μᾶλλον ἀνήκει ἢ ἔκθεση πού ἐξέδωσε ὁ Brock³¹, καί ἡ ἀνώδυμη σύνοψη, ἀπὸ συριακῆ πηγῆ, πού ἐξέδωσε ὁ Nau³².

Στὴν διάσκεψη αὐτή, μεταξὺ τῶν ἄλλων³³, προκειμένου νὰ ὑποστηριχθεῖ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν μονοφυσιτῶν ἡ διδασκαλία ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπιση ὁ Χριστὸς παρέμεινε ἀπλός, δηλ. μὲ μία φύση, κατέφυγαν στὶς μαρτυρίες τῶν Κυρίλλου καὶ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, Φήλικος καὶ Ἰουλίου Ρώμης, Γρηγορίου Θαυματουργοῦ καὶ τέλος στὴν αὐθεντία τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου³⁴, τοῦ ὁποῦ χροσιμοποίησαν τὴν διατύπωση μίᾱ θεανδρική ἐνέργεια³⁵. Ἡ ἀντίδραση τῆς Ὁρθόδοξης πλευρᾶς

31. Βλ. Brock, «The conversation with the Syrian Orthodox under Justinian (532)», ὅπ.π., σ. 87-121.

32. F. Nau, *PO* 13, 192-196. Θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ μονοφυσίτη Ἡλία στὸν *Bio Ἰωάννου ἐπισκόπου Τέλλας* E.W. Brooks, (ἔκδ.-μετφρ), *Vita Johannis episcopi Tellae*, [CSCO, *Scriptores Syri* 3, 25], Paris 1907, σ. 59-60. Σύγχρονη ἀξιολόγηση τῶν πηγῶν μὲ προσθήκη νεωτέρων ἀπὸ Brock, «The conversation with the Syrian Orthodox under Justinian (532)», ὅπ.π. Γιὰ μίᾱ συνολικὴ θεώρηση· βλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 232-233· J. Speigl, «Das Religionsgesprach mit den severianischen Bischöfen in Konstantinopel im Jahre 532», *AHC* 16 (1984) 264-285.

33. Γιὰ τὸν χαρακτήρα, τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ διαλόγου· βλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 12/2, σ. 233-237· Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ.15-18· Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 194-203· πρβλ. A. Louth, *Deny's the Areopagite*, London 1969, σ. 1-10· P. Rorem, *Biblical and Liturgical Symbols within the Pseudo-Dionysian Synthesis*, [Studies and Texts, 71], Toronto 1984, σ. 4.

34. *Ζαχαρίας ρήτωρ*, (Brooks) IX, 15. 6, σ. 82· Hamilton, Brooks, σ. 246-253· Friend, *The Rise of the Monophysite Movement*, σ. 265. Μίᾱ σύντομη ἀνάλυση τῶν πατερικῶν χρήσεων πού προσκόμισαν οἱ μονοφυσίτες, βλ. M. Richard, «Léone de Jérusalem et Léone de Byzance», *Mélanges de Science Religieuse* 1 (1944) 1-54, ἰδιαιτέρως σ. 51-53· Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 237 σημ. 39.

35. *ACO* 4/2, σ. 172, 2-7· Brock, «The conversation with the Syrian Orthodox under Justinian (532)», ὅπ.π., σ. 119. Ἡ ἀρεοπαγιτικὴ ἔκφραση ἀπὸ τὴν Δ' Ἐπιστολὴν πρὸς Γάϊον, βλ. παραπάνω σημ. 12. Γιὰ τὴν χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου στὴν παραπάνω διάσκεψη γενικά· βλ. Rorem, Lamoreux, *John of Scythopolis*, σ. 15-18. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ὄρου θεανδρικός, βλ. R. Roques, *L' Univers Dionysien. Structure hiérarchique du monde selon pseudo-Denys*, Paris 1954, σ. 311· H.D. Saffrey, «Un lien objectif entre le Pseudo-Denys et Proclus», *Studia Patristica* 9/3 (1966) 98-105· ὁ ἴδιος, «New Objective Links Between the Pseudo-Dionysius and Proclus», στὸ *Neoplatonism and Christian Thought*, ἔκδ. D. O' Meara, Norfolk-Virginia 1982, σ. 64-74· D. Coffey, «The Theandria nature of Christ», *Theological Studies* 60 (1999) 405-431.

ἐκδηλώθηκε διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ὑπατίου ἐπισκόπου Ἐφέσου³⁶, ὁ ὁποῖος κατήγγειλε ὡς χαλκευμένες ὅλες τις πατερικὲς χρήσεις, ἐκ μέ-
ρους τῶν Ἀπολλιναριστῶν³⁷. Ὁ ἴδιος μάλιστα ἀπέρριψε δίχως καμμία

36. Γιὰ τὸν Ὑπάτιο Ἐφέσου γενικᾶ· βλ. Χρήστου, Ε', σ. 155-156· F.W. Bautz, «Hypatios von Ephesos», *Biographisch-Bibliographischen Kirchenlexikon*, II, Herzberg 1992, σ. 1233. Γιὰ τὶς ἀποδιδόμενες σ' αὐτὸν πρώιμες εἰκονοκλαστικὲς θέσεις, βλ. Diekamp, *Analecta Patristica*, σ. 127-129. Ἡ αἰτία τοῦ προβληματισμοῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη σχετικῆς μαρτυρίας, ἡ ὁποία διασώζεται σὲ ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη πρὸς κάποιον μοναχό, ὁ ὁποῖος ζητοῦσε τὴν γνώμη τοῦ ἁγίου πατρὸς πάνω σὲ ἓνα κείμενο ποῦ τοῦ ἔστειλε, δίχως νὰ κατονομάζει τὴν προέλευση καὶ τὸν συγγραφέα, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ Ὑπάτιος Ἐφέσου. Στὴν ἀνασκευὴ του ὁ Θεόδωρος ἀπέρριψε τὶς θέσεις τοῦ συγγραφέως μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι δὲν ὀρθοφρονοῦσε· Ἐπιστολὴ 499, PG 99,1537AB, στὴν ἔκδ. τοῦ G. Fatouros, [CFHB 31.1/2], II, Berlin-N. York 1992, σ. 737, 5-10. Στὸ παραπάνω παράθεμα ποῦ χρησιμοποίησε ὁ Θεόδωρος, φαίνεται ὅτι ὁ Ὑπάτιος, ἂν καὶ ἀπορρίπτει τὸν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη (βλ. παρακάτω) δὲν διστάζει νὰ τὸν χρησιμεύσει! Ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τοῦ Θεοδώρου προκλήθηκε μεγάλη συζήτηση στοὺς συγχρόνους ἱστορικοὺς καὶ θεωρήθηκε ὅτι ὁ Ὑπάτιος ἐκφράζει πρόδρομες εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις· βλ. E. Kitzinger, «The cult of Images in the Age before Iconoclasm», *DOP* 8 (1954) 94-95, 137-138. Οἱ αἰτίες τῆς παρανοήσεως ἔχουν ἐξηγηθεῖ ἐπαρκῶς ἀπὸ τὸν S. Gero, «Hypatius of Ephesus on the Cult of Images», στὸ *Christianity, Judaism and Greco-Roman Cults. Studies for Morton Smith at sixty*, ἔκδ. J. Neusner, Β', Leiden 1975, σ. 208-216. Στὴν πρώτη ἔνσταση δίνει τὴν σωστὴ διάσταση στὴν ἀρχὴ τῆς ἀναγωγῆς ποῦ ἐφαρμόζει ὁ Ὑπάτιος, δίχως νὰ μέμφεται τὴν χρῆση τῶν εἰκόνων, καὶ στὴν δεύτερη ὅτι ἡ ὁποία ὁμοιότης ὀφείλεται στὰ δάνεια τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὸν Πρόκλο καὶ στὴν κοινὴ δεξαμενὴ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὅπως ἔδειξε καὶ ὁ H. Koch, *Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beziehungen zum Neoplatonismus und Mysterienwesen*, Mainz 1900, σ. 221 κέ. Γιὰ μίαν συνολικὴν θεώρηση τοῦ προβλήματος, βλ. Κ. Κορναράκης, «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὶς εἰκονολογικὲς θέσεις τοῦ Ὑπατίου Ἐφέσου», *Θεολογία* 68 (1997) 333-371· 582-598· 836-869· ὁ ἴδιος, *Ἡ θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων κατὰ τὸν ὄσιο Θεόδωρο τὸ Στουδίτη*, Κατερίνη 1998, σ. 54-58· G. Makris, «Zwischen Hypatios von Ephesos und Lorenzo Valla. Die areopagitische Echtheitsfrage im Mittelalter», στὸ *Die Dionysius-Rezeption im Mittelalter. Internationales Kolloquium in Sofia vom 8. bis 11. April 1999*, T. Boiadjiev, G. Kapriev, A. Speer, (ἔκδ.), Brepols/Turnhout 2000, σ. 3-39, ὅπου καὶ πρόσφατη βιβλιογραφία.

37. Θὰ πρέπει νὰ κυκλοφοροῦσε κάποια συλλογὴ μὲ τὶς χαλκεύσεις τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ καταρτίσθηκε ἀπὸ τὸν Λεόντιο, ἴσως αὐτὴ ποῦ περιέχεται στὴν PG 86, 1948A-1976A, καὶ νὰ δόθηκε στὸν Ὑπάτιο γιὰ τὴν προκειμένη περίσταση· βλ. Rorem, Lamoraux, *John of Schythopolis*, σ. 24-25. Γιὰ τὶς νοθεύσεις τοῦ Ἀπολλιναρίου· βλ. Εὐάγγελος Σχολαστικός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, (ἔκδ.), J. Bidez, L. Parmentier, London 1898, σ. 129· πρβλ. P. Allen, *Evagrius Scholasticus. The Church Historian*, Louvain 1981, σ. 147-149. Ἀκόμη βλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 237-239, ἰδιαίτερος σημ. 44· A. Tuilier, «Remarques sur les fruades des

συζήτηση τὸν Διονύσιο, οὔτε ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔργο του, προβάλλοντας τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἦταν ἀπόκρυφο καθόσον ἦταν ἄγνωστο στὴν ἀρχαία ἐκκλησία, ἀφοῦ δὲν μαρτυρεῖται ἡ χρήση του προηγουμένως ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας³⁸.

Apollinaristes et des Monophysites», στὸ *Texte und Textkritik. Eine Aufsatzsammlung*, (ἔκδ.), J. Dummer, Berlin 1987, σ. 583 κέ. Ἡ ἀρχική σύλληψη καὶ διατύπωση τῆς ῥήσεως μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη, ἦταν πλαστογραφία τοῦ Ἀπολλινναρίου· βλ. Δ. Διάλιου, *Ἐρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Β', Θεσσαλονίκη 1994, σ. 32· Φειδᾶς, Α', σ. 600· Νικολόπουλος, *Σεβήρος Ἀντιοχείας*, σ. 170-180· A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition. From the Apostolic Age to Chalcedon (451)*, τ. 1, [μτφρ. ἀπὸ τὸ γερμαν.], London-Oxford 1975, σ. 473-474· I. Torrance, *Christology after Chalcedon. Severus of Antioch and Sergius the Monophysite*, Eugene- Oregon 1998, σ. 19. Γιὰ τὸν Ἀπολλινάριο, πρόχειρα βλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, τ. 1, ὅπ.π., σ. 329-340· F.W. Bautz, «Apollinaris von Laodicea», στὸ *Biographisch-Bibliographischen Kirchenlexikon*, I, Herzberg 1990, σσ. 198-199. Ἐνδιαφέρον ἔχει ὅτι παρόμοιες κατηγορίες ἀντάλλαξαν οἱ Ἰωάννης Σκυθοπολίτης καὶ Σεβήρος Ἀντιοχείας γιὰ ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, τὸ ὁποῖο τελικὰ ὁ Σεβήρος παραδέχθηκε ὅτι ἦταν χαλκευμένο, ὄχι ὁμως ἀπ' αὐτόν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Νεστόριο· πρβλ. Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ. 28-29. Οἱ νοθεύσεις ἐγγράφων καὶ μάλιστα θεολογικῶν πραγματειῶν γιὰ τὴν προώθηση τῆς αἰρετικῆς διδασκαλίας ἦταν φαινόμενο συχνὸ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ στὶς συνόδους πάντοτε συνέβαινε ἀντιβολὴ μὲ τὰ ἐπίσημα κείμενα ποὺ φυλάσσονταν στὴν πατριαρχική βιβλιοθήκη, γιὰ παράδειγμα οἱ ἔξι πρῶτες συνεδρίες τῆς Στ' Οἰκ. συνόδου, οἱ ὁποῖες ἀναλώθηκαν στὸν ἔλεγχο τῶν πρακτικῶν τῶν προγενεστέρων συνόδων· *ACO 2/II,1*, σ. 34-168. Στὴν παραπάνω σύνοδο τὰ παραθέματα τῶν πατερικῶν χρήσεων, τοῦ πάπα Ἀγάθωνος (*ACO 2/II,1*, σ. 196), ἀλλὰ καὶ τοῦ μονοθελήτη πατριάρχη Ἀντιοχείας Μακαρίου, ἐξίσου ἀντεπαρεβλήθησαν μὲ αὐθεντικὰ τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης, *ACO 2/II,1*, σ. 232· πρβλ. Π-Γ. Τσορμπατζόγλου, «Κοινωνία καὶ Μονοθελητισμὸς τὴν ἐποχὴ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (680-681)», *ΕΕΘΣΑΠΘ/Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας* 7 (2001) 255-256· G. Bardy, «Faux et frauds littéraires dans l' antiquité chrétienne», *RHE* 32 (1936) 5-23, 275-302· T.R. Gray, «Forgery as an Instrument of progress: Reconstructing the Theological Tradition in the Sixth Century», *BZ* 81 (1988) 284-289. Γενικότερα βλ. Κ. Πιτσάκης, «Ἐγκλημα χωρὶς τιμωρία; Τὰ πλαστὰ στὴ Βυζαντινὴ ἱστορία», στὸ *Ἐγκλημα καὶ τιμωρία στὸ Βυζάντιο*, [Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν], Ἀθήνα 1997, σ. 337-381.

38. *ACO 4/2*, σ. 173, 12-18. Οἱ ἀμφισβητήσεις τοῦ Ὑπατίου προφανῶς ἀποτύπωναν καὶ τὸν εὐρύτερο προβληματισμό, ἀφοῦ στὴν κατεύθυνση αὐτὴ κινεῖται, καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνασκευάσει, λίγο ἀργότερα (βλ. παρακάτω σημ. 45,51) ὁ πρῶτος σχολιαστὴς τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου Ἰωάννης Σκυθοπολίτης στὸν πρόλογο τῶν *Σχολίων* του· *PG* 4, 20,33,43. Ἀνάλογη προσπάθεια ἀναλαμβάνει καὶ ὁ ἄγνωστος, κατὰ τὰ ἄλλα, Θεόδωρος πρεσβύτερος στὴν πραγματεία του *ὅτι γνήσια ἢ τοῦ ἀγίου Διονυσίου βίβλος*, ὅπως δια-

Ἡ ἀντίδραση, τὴν ὁποία ἐξέφρασε ὁ Ὑπάτιος, ἂν καὶ κατέγραψε τὴν ἐπίσημη θέση τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, δὲν εἶναι βέβαιο, ὅμως, κατὰ πόσο ἀπηχοῦσε καὶ τὴν κοινὴ γνώμη στὸν χῶρο τῶν Ὁρθοδόξων, διότι τὴν ἴδια ἐποχὴ θὰ ἐμφανισθεῖ καὶ ὁ πρῶτος λόγος τοῦ Λεοντίου, ἐρημίτου τοῦ Βυζαντίου κατὰ Χρήστου³⁹, μὲ τὸν τίτλο *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ἐναντίας δοκίσεως Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς*, στὸ τέλος τοῦ ὁποίου ἦταν προσαρτημένο ἀνθολόγιο μὲ 82 χρήσεις πατέρων, ὅπου ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ χωρία τοῦ *μεγάλου Διονυσίου*⁴⁰. Στὸ

σῶζει ὁ Φώτιος στὴν *Βιβλιοθήκη*, ὁ ὁποῖος δηλώνει ὅτι θὰ ἀπαντήσει στὶς ἐνστάσεις 1. *εἰ ἦν γνησία πῶς οὐκ ἐμνήσθησαν τῶν ἐν αὐτῇ ρητῶν καὶ χρήσεῶν τινες τῶν μεταγενεστέρων πατέρων*, 2. *ὅτι Εὐσέβιος Παμφίλου... οὐδεμίαν μνήμην ἐποιήσατο*, 3. *πῶς τῶν κατὰ προκοπὴν... διὰ μακροῦ του χρόνου αὐξηθέντων παραδόσεων... λεπτομερῆ ἐξήγησιν ποιεῖται*, 4. *πῶς μέμνηται τῆς τοῦ θεοφόρου Ἰγνατίου ἐπιστολῆς*. P. Henry, (ἔκδ.), 1, Paris 1981, σ. 3. Δυστυχῶς, ὅμως, ὁ Φώτιος δὲν διασώζει καὶ τὰ ἐπιχειρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Θεόδωρος κατέληξε στὸ παραπάνω συμπέρασμα. Συνεπῶς, μὲ τὰ παραπάνω δεδομένα δὲν θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο χρονικὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴν δράση τοῦ ἀγνώστου πρεσβύτερου Θεοδώρου στὰ μέσα τοῦ βου αἰ. Ὁ Χρήστου προτείνει τὴν ταύτιση τοῦ ἀγνώστου πρεσβύτερου Θεοδώρου μὲ τὸν γνωστὸ μονοφυσίτη ἐπίσκοπο Θεόδωρο ἐπίσκοπο Φαράν (+638), ὁ ὁποῖος παραθέτει ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου στὴν ἐπιχειρηματολογία του κατὰ τῶν Χαλκηδονίων· βλ. ὅπ.π., σ. 81, 258 καὶ παρακάτω 103.

39. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν Λεοντιῶν· βλ. Χρήστου, Ε', σ. 143-146· Φειδᾶς, Α', σ. 684-687· Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 297-316· D. Evans, «Leontius», *TRE* 21(1991) 5-10. Ἀκόμη, βλ. M. van Esbroeck, «La date et l' auteur *De Sectis* attribué à Leonce de Byzance», στὸ *After Chalcedon*, ἔκδ. C. Laga, J.-A. Munitiz, L. van Rompay, [Orientalia Lovaniensa Analecta 18], Louvain 1985, σ. 415-424· J. Macdonald, «Leontius of Jerusalem's *Against the Monophysites* as a possible source for Justinian's *Letter to the Alexandrian Monks*», *Byzantium* 67 (1997) 375-382· D. Bathrellos, *The Byzantine Christ Person, Nature, and Will in the Christology of St Maximus the Confessor*, Oxford 2004, κεφ. I, 7.

40. *PG* 86/1, 1268-1316, 1288C. Γιὰ τὴν σχέση τοῦ Λεοντίου μὲ τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο, βλ. D.E. Evans «Leontius of Byzantium and Dionysius of Areopagite», *Byzantine Studies* 7 (1980) 1-34· I. Perczel, «Once again on Dionysius the Areopagite and Leontius of Byzantium», στὸ *Die Dionysius-Rezeption im Mittelalter*, ὅπ.π., σ. 41-85. Ἄν ὁ Ὑπάτιος χρησιμοποίησε τὸ ἀνθολόγιο μὲ τὶς νοθεύσεις τοῦ Ἀπολλινναρίου πού παρασκευάσε ὁ Λεόντιος, καὶ ὁ Λεόντιος σὲ χρόνο κοντὰ στὴν διάσκηψη, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὴ συνάφεια χρησιμοποιοῖ τὸν Διονύσιον, μοῦ φαίνεται πολὺ δύσκολο νὰ ἀγνοεῖ ὁ μὲν πρῶτος τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο, ὁ δὲ δεῦτερος τὶς ἐνστάσεις τοῦ Ὑπατίου. Κατὰ τὴν ἀποψή μου, ἂν καὶ ὁ Ὑπάτιος ἔχει γνώση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου, λαμβάνει ὅμως δημοσίως τὴν θέση αὐτὴ γιὰ τοὺς λόγους πού ἐπικαλεῖται, ὅτι δηλ. ἦταν ἀγνωστο στὴν ἀρχαία ἐκκλησία καὶ συνεπῶς ἐκτὸς συζητήσεως· βλ. παρακάτω τοὺς λόγους μὴ χρήσεως τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο· βλ. σημ. 160. Ὁ Λεόντιος, μᾶλλον ἀκολουθεῖ τὴν κοινὴ γνώμη, ἢ ὁποία σέβεται καὶ χρησιμοποιοῖ τὸν Διονύσιον ἀδιάκριτα.

δεύτερο λόγο τοῦ ἴδιου, *Διάλογος κατὰ τῶν Ἀφθαρτοδοκητῶν* ὑπάρχει ἐπίσης ἀνθολόγιο ἀπὸ 27 πατερικῆς χρήσεις με ἀναφορὲς στοῦ ἔργο τοῦ Διονυσίου⁴¹. Ἄν δεχθῶμε, λοιπόν, ὅτι ὁ ἀναφερόμενος Λεόντιος στὴν διάσκεψη τοῦ 532 εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο με τὸν ἐν λόγῳ Λεόντιο, καὶ δεδομένου ὅτι τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο ἀπερρίφθη ἀπὸ τὸν Ὑπάτιο Ἐφέσου στὴν διάσκεψη τοῦ 532, τότε ἡ συγγραφή καὶ ἐμφάνιση τῶν ἔργων τοῦ Λεοντίου θὰ πρέπει νὰ συνέβη σὲ χρόνον πρὶν τὴν παραπάνω διάσκεψη⁴². Σημασία πάντως ἔχει ὅτι, ἀσχέτως τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων του, ὁ Λεόντιος χρησιμοποιεῖ τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο καὶ καταφεύγει στὴν αὐθεντία τοῦ Διονυσίου· μιὰ ἐπιπλέον μαρτυρία τῆς διεισδύσεως τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου στοὺς χώρους τῶν Ὁρθοδόξων.

Παρὰ τίς ἐνστάσεις τοῦ Ὑπατίου, στὶς ἡμέρες του ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 530, θὰ ἐμφανισθοῦν καὶ τὰ πρῶτα *Σχόλια*⁴³ στοῦ ἔργο τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Σκυθοπολίτη Σχολαστικό⁴⁴. Τὰ *Σχόλια* στοῦ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο ἀπὸ τὸν Ἰωάννη συνετέλεσαν τὰ μέγιστα στὴν ἀκώλυτη ἀποδοχὴ τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους κύκλους, καθότι ὁ Σκυθοπολίτης, ὅχι μόνον διασαφήνισε κι ἐρμήνευσε πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀμφιβαλόμενα καὶ δυνατὸν νὰ παρεξηγηθοῦν στοιχεῖα, ἀλλὰ, τὸ σπουδαιότερο,

41. PG 86/1, 1316-1357, 1304D.

42. Βλ. Χρήστου, Ε', σ. 148· Φειδᾶς, Α', σ. 684.

43. PG 4/1, 15-432, 527-576. Τὰ *Σχόλια* τοῦ Ἰωάννου Σκυθοπολίτη ἔχουν ἀναμιχθεῖ ἀπὸ παλαιὰ με τὰ ἀντίστοιχα τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, ὥστε νὰ φαίνεται ἀδύνατη ἡ διάκρισή τους, ἀλλὰ με τὴν βοήθεια τῶν μεταφράσεων ποὺ προϋπάρχουν τῶν σχολίων στὰ συριακὰ θεωρεῖται πλέον δυνατὸς ὁ διαχωρισμὸς· βλ. τίς ἐνστάσεις τοῦ Perczel, «Once again on Dionysius the Areopagite and Leontius of Byzantium», ὅπ.π., σ. 67 καὶ παρακάτω σημ. 47.

44. Δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ Ἰωάννου συγγραφέως τῶν *Σχολίων*, δεδομένου ὅτι μαρτυροῦνται δύο ὁμώνυμα πρόσωπα με διάφορα, ὅμως, προσωνύμια, ὁ ἓνας ὡς ἐπίσκοπος καὶ ὁ ἄλλος ὡς σχολαστικός, δικηγόρος· ἔτσι, λοιπόν, δέχονται τὸν Ἰωάννη ὡς ἐπίσκοπο Σκυθοπόλεως, οἱ Rogem, Lamogeaux, *John of Scythopolis*, σ. 25-26· ἀπεναντίας ὁ Χρήστου ἀναγνωρίζει αὐτὸν ὡς σχολαστικὸ (δικηγόρο) Σκυθοπολίτη· βλ. Χρήστου, Ε', σ. 183-185· πρβλ. Φλωρόφσκυ, *Πατέρες δου-δου αἰ.*, σ. 342. Γιὰ τὸν χρόνον συντάξεως τῶν *Σχολίων* γενικὰ ὑπάρχει σύμπτωση, οἱ πρῶτοι δέχονται τὸ διάστημα 537-542 (σ. 36-39) καὶ ὁ Χρήστου κάτι ἀνάλογο, δηλ. τὰ ἔτη μετὰ τὸ 532 (σ. 186). Νομίζω ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Χρήστου, ὡς Σκυθοπολίτη Σχολαστικοῦ εἶναι πιθανότερη, διότι διαφορετικὰ δὲν εἶχε νόημα νὰ διασωθεῖ ὁ ἐπαγγελματικὸς τίτλος ἂν ἦταν ἐπίσκοπος.

φρόντισε για την έναρμόνιση με την Ὁρθόδοξη θεολογία, ἔργο τὸ ὁποῖο θὰ ὀλοκληρώσει καὶ θὰ ἐπιβάλλει λίγο ἀργότερα ὁ Μάξιμος Ὁμολογητής⁴⁵.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, πάντως πρὶν τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Σχολίων*, θὰ κυκλοφορήσει καὶ ἡ συριακὴ μετάφραση τοῦ Σεργίου ἐπισκόπου Θεοδοσιουπόλεως, ἢ ἄλλως γνωστῆς μετὰ τὸ ἀραβικὸ ὄνομα Ρεσαΐνα (+536)⁴⁶, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτη μετάφραση τοῦ ἔργου σὲ ξένη γλῶσσα⁴⁷. Ἡ με-

45. Ἡ θεολογία τοῦ Διονυσίου σὲ πολλὰ σημεῖα δὲν εἶναι σαφῆς· ἔτσι, λοιπόν, ὁ σχολιασμός τοῦ Ἰωάννου οὐσιαστικὰ ἦταν ἡ ὀρθόδοξη ἐρμηγεία τῶν διαφορούμενων σημείων καὶ ἡ έναρμόνιση μετὰ τὴν θεολογία τῶν συνόδων τῆς Νίκαιας καὶ τῆς Χαλκηδόνας· ἐκεῖνος ὁμως ποῦ ἐπέβαλε τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Διονυσίου ἀναμφιβόλως ἦταν ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής· βλ. J. Pelican, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*, Β', Chicago 1974, σ. 65-66· ὁ ἴδιος, «The place of Maximus Confessor in the history on Christian thought», στὸ *Actes de Symposium sur Maxime le Confesseur*, ἔκδ. F. Heinzer, Ch. Schönborn, Fribourg 1982, σ. 396 κέ· ὁ ἴδιος, «Introduction», στὸ *Maximus Confessor. Selected Writings*, N. York 1985, σ. 6-7· ὁ ἴδιος, «The Odyssey of Dionysian Spirituality», σ. 16-21· R.-Wallis, (*Neoplatonism*, London 1995), ἑλλην. μτφρ., *Νεοπλατωνισμός*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 253-254· P. Rorem, «The Doctrinal Concerns the First Dionysian Scholiast, John of Scythopolis», στὸ *Denys l' Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International Paris 21-24 Septembre 1994*, ἔκδ. Ysabel De Andia [Études Augustiennes], Paris 1997, σ. 188-200· Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ. 77-83· P. Allen, B. Neil, *Scripta saeculi VII. Vitam Maximi Confessoris illustrantia una cum Latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii*, [Corpus Christianorum, 39], Turnhout-Louvain 1999, σ. XI-XII· πρβλ. Χρήστου, Ε', σ. 77. Βλ. καὶ παρακάτω σημ. 51.

46. Βλ. A. Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn 1922 ἐπανεκδ. Berlin 1968, σ. 167.

47. Γιὰ τὴν γενικότερη παρουσία τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου τὸν 6ο αἰ., βλ. Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ. 18-22. Σημαιοῖα ἔχει ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ Σεργίου συνέβη πρὶν τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Σχολίων* τοῦ Ἰωάννη Σκυθοπολίτη, κι ἔτσι διασώζει τὴν πρώτη μορφή τοῦ κειμένου πρὶν τὴν μεταγενέστερη σύμμειξη μετὰ τὰ σχόλια τῶν Ἰωάννη Σκυθοπολίτη καὶ Μάξιμου Ὁμολογητῆ· βλ. P. Serwood, «Sergius of Reshaina and the Syriac Versions of the Pseudo-Denis», *Sacris Erudiri* 4 (1952) 180,183· P. Rorem, «The Doctrinal Concerns the First Dionysian Scholiast, John of Scythopolis», στὸ *Denys l' Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International Paris 21-24 Septembre 1994*, ἔκδ. Ysabel De Andia [Études Augustiennes], Paris 1997, σ. 188-200· Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ. 37-39· πρβλ. H. Hugonnard-Roche, «Aux origines de l' exégèse orientale de la logique d' Aristote: Sergius de Res'aina (+536), médecin et philosophe», *Journal Asiatique* 277 (1989) 5-6· ὁ ἴδιος, «Note sur Sergius de Res'aina, traducteur du grec en syriaque et commentateur d' Aristote», στὸ *The Ancient Tradition in Christian and Islamic Helle-*

τάφραση αὐτὴ γνώρισε μεγάλη κυκλοφορία στὴν ἀνατολή, ἰδιαίτερος τοὺς μονοφυσιτικοὺς κύκλους· μιὰ ἔμμεση μαρτυρία τοῦ χώρου ποὺ κυκλοφόρησε ἀρχικὰ τὸ σῶμα τῶν ἔργων αὐτῶν⁴⁸.

nism. Studies on the Transmission of Greek Philosophy and Sciences, dedicated to H. J. Drossaart Lulofs on his 90th birthday, ἔκδ. G. Endress, R. Kruk, Leiden 1997, σ. 121-125· Χρήστου, Ε', σ. 236-237· D. Goutas, *Greek Thought, Arabic Culture*, London 1998 = ἑλλ. μτφρ., *Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ σκέψη στὸν Ἀραβικὸ κόσμο*, Ἀθήνα 2001, σ. 29-30. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σεργίου· βλ. P. Sherwood, (ἔκδ.-μτφρ.), «Mimro de Serge de Rešayna sur la vie spirituelle», *L' Orient Syrien* 5 (1960) 433-457· 6 (1961) 95-115, 121-156 καὶ γιὰ τὴν Σκυθόπολη· βλ. G. Fitzgerald, *A Sixth Century Monastery at Beth-Shan (Scythopolis)*, Philadelphia 1939. Σχεδὸν δύο αἰῶνες μετὰ τὴν μετάφραση τοῦ Σεργίου, ὁ Φωκᾶς βαρ Σέργιος (-708)· γιὰ τὸν χρόνον τῆς μεταφράσεως βλ. S. Brock, «Jacob of Edessa's discourse on the Myron», *Oriens Christianus* 63 (1979) 21- ἐπειδὴ θεωροῦσε ἑλλπὴ τὴν μετάφραση τοῦ πρώτου φιλοσόφησε μιὰ νέα στὰ συριακὰ ἀπὸ τὸ σχολιασμένο, ὅπως ὑφίσταται σήμερα, κείμενο τοῦ Διονυσίου· βλ. Serwood, ὅπ.π., σ. 181-182· J. M. Hornus, «Le corpus dionysien en syriaque», *Parole de l' Orient* 1 (1970) 69-93· G. Wiessner, «Zur Handschriftenuberlieferung der syrischen Fassung des Corpus Dionysiacum», *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen: I. Philologisch-historische Klasse* 3 (1970), σ. 165-216· M. van Esbroeck, «La triple preface syriaque de Phocas», στὸ *Denys l' Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International Paris 21-24 Septembre 1994*, ἔκδ. Ysabel De Andia [Études Augustiennes], Paris 1997, σ. 167-186. Οἱ παραπάνω μεταφράσεις στὰ συριακὰ διευκολύνουν τὰ μέγιστα στὸν διαχωρισμὸ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα σχόλια, ὅπως ἔδειξε ἡ B.R. Suchla, «Die sogenannten Maximus-Scholien des Corpus Dionysiacum Areopagiticum», *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen: I. Philologisch-historische Klasse* (1980) 3, σ. 31-66· ἡ ἴδια, «Die Überlieferung des Prolog und Scholien des Johannes von Skythopolis zum griechischen Corpus Dionysiacum Areopagiticum», *Studia Patristica* 18/2 (1989) 79-83· G. Heil, A.M. Ritter, *Corpus Dionysiacum*, I, Berlin 1991, σ. 38-54. Μὲ βάση τίς παραπάνω ἐρευνες μία πιθανὴ ὄψη τοῦ πρώτου κειμένου τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ σώματος προτείνουν οἱ Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ. 264-277, βλ. καὶ παραπάνω σημ. 43. Τέλος, ἡ ἀρμενικὴ μετάφραση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἔγινε ἀπὸ τὸν Στέφανο τοῦ Σουνίκα στὴν Κπολη (715-716), βλ. R.W. Thomson, *The Armenian Version of the Works attributed to Dionysius the Areopagite*, [CSCO 488 (κείμενο), 489 (ἀγγλ. μτφρ.)], *Scriptores Armeniani* 17, 18], Louvain 1987· πρβλ. Udo R. Jeck, «Philosophophische grundbegriffe des Ps.-Dionysius Areopagita in altarmenischer version», στὸ *Denys l' Areopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International Paris 21-24 Septembre 1994*, ἔκδ. Ysabel De Andia [Études Augustiennes], Paris 1997, σ. 200-223.

48. Βλ. Χρήστου, Ε', σ. 236-237· Pelican, «The Odyssey of Dionysian Spirituality», σ. 14-15· Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ. 19-22, ἰδιαίτερος σ. 20 σημ. 40, ὅπου ἀπαριθμοῦνται οἱ ἐπιρροὲς σὲ συγχρόνους μονοφυσίτες συγγραφεῖς· βλ. ἀκόμη

Στήν καμπή τοῦ 6^{ου} πρὸς 7^ο αἰ. ἐποχὴ ζεῖ ὁ Ἀναστάσιος Β΄ πατριάρχης Ἀντιοχείας, ὁ Σιναΐτης⁴⁹, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο, γνωστὸ μὲ τὸν τίτλο Ὁδηγός⁵⁰, φαίνεται νὰ γνωρίζει καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ τὶς ἀρεοπαγτικὲς συγγραφές στὴν ἴδια κατεύθυνση μὲ τοὺς ἄλλους Χαλκηδονίους θεολόγους⁵¹.

A. Guillaumont, «Étienne Bar Soudaili», *Dictionnaire de Spiritualité*, 4/2 (Paris 1961), σσ. 1481-1488· R. Arthur, «A Sixth-Century origenist: Stephen bar Sudhaili and his Relationship with Ps-Dionysius», *Studia Patristica* 35, Louvain 2001, σσ. 369-373. Γιὰ τὴν Σκυθόπολη τὴν ἐποχὴ αὐτῆ· βλ. G. Fitzgerald, *A Sixth Century Monastery at Beth-Shan (Scythopolis)*, Philadelphia 1939.

49. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ταυτίσεως τῶν διαφόρων Ἀναστασίων· βλ. Σ. Σάκκος, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1964· Ε. Χρυσοῦ, «Νεώτεροι ἔρευναὶ περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν», *Κληρονομία* 1 (1969) 121-143· Χρήστου, Ε΄, σσ. 196-215.

50. PG 89, 36-310, καὶ τώρα τὴν ἔκδοση τοῦ K.H. Uthemann, *Anastasisi Sinaitae Viae Dux*, [Corpus Christianorum S.Gr, 8], Louvain 1981. Γιὰ τὴν φύση τοῦ ἔργου, βλ. Χρήστου, Ε΄, σσ. 205-210· A. Kartsonis, *Anastasis; the Making of an Image*, Princeton 1986, σσ. 40-67. Ἀκόμη βλ. M. Richard, «Anastase le Sinaite l' Hodegos et le monothélisme», *REB* 16 (1958) 29- 42· S. Griffith, «Anastasio of Sinai, the Hodegos, and the Muslims», *GrOThR* 32 (1987) 341-358. Συνολικὰ ἔνδεκα ὀνομαστικὲς ἀναφορὲς στὸν Διονύσιο ὑπάρχουν στὸν Ὁδηγό· βλ. τοὺς πίνακες ἀπὸ τὸν Uthemann, ὅπ.π., σσ. 328, 402-403.

51. Θέτει στὸ στόμα τοῦ αἰρετικοῦ ἓνα ἐπιχείρημα στὸ ὁποῖο γίνεται ἐπίκληση τῆς μαρτυρίας τοῦ Διονύσιου γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὡς ἀφορμὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ σωστὰ τὸ σχετικὸ χωρίο. Ἡ θέση τοῦ αἰρετικοῦ ἦταν ὅτι, ὁ ἀποστολικὸς πατὴρ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης πάντα τὰ ἀνθρώπινα, καὶ φυσικὰ καὶ ἀδιάβλητα ἡμῶν ὑπὲρ φύσιν, καὶ οὐ κατὰ φύσιν λέγει εἶναι ἐν τῷ Χριστῷ, (PG 89, 213D), καὶ συνεχίζει ὅτι, ὅθεν καὶ πρὸς Γάϊον ἐπιστέλλον (PG 3,1072B6) ὁ αὐτὸς πατὴρ φάσκει, ὅτι «οὐ κατὰ ἄνθρωπον ὁ Χριστὸς ἐνήργει τὰ ἀνθρώπινα καὶ φυσικὰ ἡμῶν πράγματα, ἀλλ' ὑπὲρ ἄνθρωπον λοιπὸν τὰ ἀνθρώπινα ἐπραττεν, PG 89, 213D-216A = Uthemann, σσ. 16,115-120. Πρὸβλ. Richard, «Anastase le Sinaite l' Hodegos et le monothélisme», ὅπ.π. σσ. 37. Γιὰ νὰ διατυπώσῃ ὁ Ἀναστάσιος τὴν ὀρθόδοξη ἐρμηνεῖα ὅτι, *θεανδρικὴν ἐνέργειαν νοοῦμεν τὴν κοινοπρεπῶς πῶς ὑπὸ Χριστοῦ πραττομένην καὶ θεωρουμένην, οἷα ἦν διὰ τῆς ἀφῆς τῆς ἀγίας αὐτοῦ χειρὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγῶγου ἀνάστασις, καὶ ἡ τῶν ἄρτων εὐλογία, καὶ ἡ διὰ τοῦ δακτύλου αὐτοῦ τοῦ κωφοῦ ἴασις· PG 89, 45D = Uthemann, I,2 σσ. 16,115-120 καὶ ὁ σχολιασμὸς σσ. 230. Ἀπὸ ὅτι φαίνεται ὁ Ἀναστάσιος γνωρίζει τὸν σχολιασμὸ τοῦ Ἰωάννη Σκυθοπολίτη καὶ ἐφαρμόζει τὴν ἴδια ἐξηγητικὴ γιὰ τὸν ἀρεοπαγτικὸ ὄρο θεανδρικός. Ὁ Σκυθοπολίτης λέγει, *θεανδρικὴν ἐνέργειαν, οἷον θεοῦ καὶ ἀνδρός, συμπλεγμένην ἐνέργειαν... νῦν δὲ τὴν μικτὴν ἐνέργειαν μόνην θεανδρικὴν ἐκάλεσεν... μικτῶς δὲ ἐνήργησε τὰ θαύματα, τυφλοῖς ὀφθαλμοῦς διὰ χρίσεως δημιουργῶν, καὶ τῆς αἰμορροούσης τῇ ἀφῆ συστέλλον τὴν εὐσίαν· Εἰς τὴν Δ΄ Ἐπιστολήν, PG 4/1,536A. Παρομοίως διδάσκει καὶ ὁ Μάξιμος: *θεανδρικὴ προσφόρω φωνῆ πρὸς τοῦ διδασκάλου***

Τέλος, πρέπει νὰ μνημονεύσουμε ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ στὴν Δύση μαρτυρεῖται ἡ χρῆση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν πάπα Γρηγόριο τὸν Μέγα (540-604)⁵², ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀναφέρεται στὸν Διονύσιο ὡς «ἀρχαῖο καὶ σεβάσιμο διδάσκαλο»⁵³. Ὁ Γρηγόριος μᾶλλον θὰ ἔλαβε γνῶση τῶν ἔργων αὐτῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὀκταετοῦς παραμονῆς του στὴν Κπολη, μέχρι τὸ 585, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ παπικοῦ ἀποκρισιαρίου⁵⁴. Τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Γρηγορίου εἶναι ὅτι ἐκλαίκευσε τὶς μυστικὲς διδασκαλίες τοῦ Διονυσίου, ἰδιαίτερος τὴν ἀγγελολογία⁵⁵.

[Διονύσιου] φρασθεῖσα, διπλὴν τοῦ διπλοῦ τὴν φύσιν ἐνέργειαν περιφραστικῶς δηλονότι σημαίνει. Θεῖαν γὰρ καὶ ἀνδρικήν, ἡγουν ἀνθρωπίνην, διὰ τῆς κατὰ τὴν ἐκφορὰν συναφείας προδήλως ἐκήρυξεν· ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς· ὅθεν οὐδὲ δι' ἀριθμοῦ ταύτην ὠνόμασεν εἰ καὶ μοναδικῶς τὴν τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν ἔνωσιν ἐπισημαίνων, ταύτην ἐδίδαξεν· ἥτις οὐ λυμáίνεται τῇ φυσικῇ τούτων διαφορᾷ· καθάπερ οὐδ' αὐτῇ τῶν οὐσιῶν, ἡ τούτων ἀδιάσπαστος ἔνωσις· Πρὸς Μαρίνον διάκονον, PG 91,84D-85A· ἀκόμη, βλ. Διάλογος πρὸς Πύρρον, PG 91,345C-348C· Περὶ τῶν διαφορῶν ἀποριῶν, PG 91,1056B,1057A = B. Janssens, (ἔκδ.), *Maximi Confessoris Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eudem*, Turnhout-Leuven 2002, σ. 29-33. Γιὰ τὴν θεώρηση τοῦ Μαξίμου· βλ. J.-M. Garrigues, «La Personne composee du Christ d' après saint Maxime le Confesseur», *Revue Thomiste* 34 (1974) 181-204· D. Bathrellos, *The Byzantine Christ Person, Nature, and Will in the Christology of St Maximus the Confessor*, Oxford 2004, κεφ. III.

52. (CPL 1708-1723). Γιὰ τὸν Γρηγόριο πρόχειρα, βλ. R. Gillet, «S. Grégoire le Grand», *Dictionnaire de spiritualité*, 6, Paris 1967, σσ. 872-910· R. Markus, *Gregory the Great and his World*, Cambridge 1997· S. Boeschgajano, «Gregorio I», στὸ *Enciclopedia dei Papi*, I, Rome 2000, σ. 546-574. Ἐρώτημα ἀποτελεῖ ποιοῦ κείμενο ἔφερε μαζί του ὁ Γρηγόριος, τὸ μετὰ ἢ ἄνευ σχολίων.

53. (CPL 1711). PL 76, 1254B.

54. Βλ. B. Colgrave, *The Earliest Life of Gregory the Great*, Cambridge 1985, σ. 22-23, 75· J. M. Petersen, «Did Gregory the Great Know Greek?», στὸ *The Orthodox Churches and the West*, ἔκδ. D. Baker, Oxford 1976, σ. 121-134· Y.-M. Duval, «La discussion entre l' apocrisiaire Grégoire et le patriarche Eutychios au sujet de la résurrection de la chair», στὸ *Grégoire le Grand*, ἔκδ. J. Fontaine, R. Gillet, S. Pellistrandi, Paris 1986, σ. 347-366· P. Brown, *The Rise of Western Christendom*, Oxford 2003, σ. 198-205. Στὴν βιογραφία (BHG 657, CPG 6937-6940) τοῦ πατριάρχου Εὐτυχίου (552-565, 577-582), ὁ μαθητὴς του Εὐστράτιος μοναχὸς σημειώνει μὲ ἔμφαση ὅτι ὁ πατριάρχης μελετοῦσε... *τούς λόγους καὶ τὰ δόγματα Βασιλείου καὶ Γρηγορίου καὶ τοῦ Μεγάλου Διονυσίου*, PG 83, 2373 D.

55. Ἡ ἀγγελολογία τοῦ Διονυσίου φαίνεται νὰ ἀπηχεῖ τὶς ἀμφιλεγόμενες τάσεις τοῦ παγανιστικοῦ νεοπλατωνισμοῦ· βλ. Wallis, *Νεοπλατωνισμός*, σ. 254· J.P. Sheldon-Williams, «Henads and angels. Proclus and ps.-Dionysius», *Studia Patristica* 11 (1972) 65-71· πρβλ. C. Steel, «Proclus et Denys: De l' existence du mal», στὸ *Denys l' Aréo-*

Ἡ χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου κατὰ τὸν 7^ο.

Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ 7^{ου} αἰ. εἶναι οἱ ἐργώδεις προσπάθειες τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα μεταξὺ Χαλκηδονίων καὶ Ἀντιχαλκηδονίων, Μονοφυσιτῶν⁵⁶. Μέσα στὸ νέο θεολογικὸ περιβάλλον ἡ παρουσία τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου παρατηρεῖται ἔντονη καὶ χρησιμοποιεῖται ἀδιακρίτως ἀπὸ Ὁρθοδόξους καὶ Μονοφυσίτες. Ἡ αἰτία τῆς χρήσεως, μέχρι τὰ ὅρια τῆς καταχρήσεως ἀπὸ πλευρᾶς μονοφυσιτῶν, τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ὀφείλεται στὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἡ ἀποδιδόμενη καὶ καθολικῶς ἀναγνωριζόμενη, αὐθεντία καὶ ἀρχαιότη-

pagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International Paris 21-24 Septembre 1994, ἔκδ. Ysabel De Andia [Études Augustiennes], Paris 1997, σ. 89-116· S. Lilla, «Pseudo-Denys l' areopagite, Porphyre et Damascius», ὄπ.π., σ. 117-152. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου στὴν Δύση γενικά· βλ. G. Thèry, «L' entrée du Ps-Denys en Occident», στὸ *Mélanges Maudonnet*, [Bibliothèque Thomiste 14], Paris 1930, σ. 23-30· Ph. Chevallier, «Denis l' Areopagite. En Occident», *Dictionnaire de spiritualité*, 3, Paris 1957, σ. 318-319· S. Gersh, *From Iamblichus to Erigena. An Investigation of the Prehistory and Evolution of the Pseudo-Dionysian Tradition*, Leiden 1978· Jean Leclercq, «Influence and noninfluence of Dionysius in the Westren Middle Ages», στὸ *Pseudo-Dionysius. The Complete Works*, London 1987, σ. 26· στὸν συλλογικὸ τόμο, *Denys l' Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International Paris 21-24 Septembre 1994*, ἔκδ. Ysabel De Andia [Études Augustiennes], Paris 1997, σ. 361-515.

56. Βλ. γενικά, Στράτος, Β', σ. 746-750· Γ', σ. 151-160· Φειδᾶς, Α', σ. 727-740· πρβλ. Γ. Πετροσιάν, *Ἡ θέση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν εἰκόνων*, Ἀθῆναι 1987, σ. 50 κέ. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ὁρου τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ὀρολογίας τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἐνωτικῶν πρωτοβουλιῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ μετὰ· ἡ θεολογικὴ αὐτὴ κίνηση εἶναι γνωστὴ ὡς Νεοχαλκηδονισμός· βλ. Φειδᾶς, Α', σ. 678-689· Ἰ. Κουρεμπελές, *Νεοχαλκηδονισμός καὶ Ὁρθοδοξία*, Θεσσαλονίκη 1999· Ἰ. Νικολόπουλος, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ὁρος τῆς Χαλκηδόνος*, [ἀνεκδ. διδ. διατρ.], Θεσσαλονίκη 2002, σ. 13-22· P. Allen, «Neo-Chalcedonianism and the patriarchs of the late sixth century», *Byzantion* 50 (1980) 5-17. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου οἱ προσπάθειες κατέληξαν στὴν φαινομενικὴ, γεφύρωση τῆς διαστάσεως μὲ τὴν διατύπωση τῆς μονοθελητικῆς φόρμουλας· βλ. πρῶχειρα Allen, B. Neil, *Maximus the Confessor and his Companions. Document from Exile*, Oxford 2002, σ. 6-19, βλ. περισσότερα παρακάτω σημ. 72-76. Γιὰ τὸν μονοθελητισμὸ πρῶχειρα βλ. Χρήστου, Ε', σ. 256-257· Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 289-292· Φειδᾶς, ὄπ.π.· P. Verghese, «The Monothelete Controversy. A Historical Suevey», *GrOThR* 13 (1968) 196-211· F. Winkelmann, «Monenergetisch-monotheletischer», *TRE* 23 (1994) 205-209.

τα τοῦ Διονυσίου, προσέδιδε ἓνα σοβαρὸ πλεονέκτημα στὸ «ἐφεύρημα» τοῦ ἀλεξανδρινοῦ διάκονου Θεμιστίου, ἡγέτου τῶν Ἀγνοητῶν⁵⁷, *περὶ μιᾶς θεανδρικῆς ἐνεργείας* τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο ἀπέδιδε στὸν Διονύσιο· ἔτσι, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀποκαθιστοῦσε τὸν ἐλλείποντα δεσμὸ τῶν μονοφυσιτῶν μὲ τὴν ἀρχαία παράδοση⁵⁸.

Ὁ Θεμιστίος χρησιμοποίησε καὶ ἔδωσε μία ἄλλη διάσταση στὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του⁵⁹. Στὶς συζητήσεις τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ ἀναγνωρίσθηκε ὅτι *καρπὸς αὐτοῦ, τοῦ Θεμιστίου, καὶ προβολὴ τυγχάνει Κύρος [Ἀλεξανδρείας] καὶ Σέργιος [Κπόλεως] ἐν τοῖς δόγμασι*⁶⁰, διότι ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἐπενέβη στὴν ῥήση τοῦ Διονυσίου, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται στὴν πρὸς Γάιον θεραπευτὴν ἐπιστολή: *ἀλλ' ἀνδρωθέντος θεοῦ καινὴν τινα τὴν θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πολιτευσάμενος*⁶¹, καὶ τὴν διασκεύασε σὲ μίαν θεανδρικὴν ἐνέργειαν. Στὴν ἐπιστολὴ πρὸς Μαρκελλῖνον, μάλιστα ὁ Θεμιστίος δηλώνει χαρακτηριστικὰ ὅτι, *ἡ γὰρ διὰ πάντων ἰοῦσα τῶν τε θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἐνέργεια τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἄλλη τις ἦν καὶ ἄλλη, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτή, δηλονότι ὡς ἐνὸς οὔσα καὶ τοῦ αὐτοῦ οὔσα· διὸ καὶ “θεανδρική” αὐτὴν ὁ Ἀρεοπαγίτης ἐκάλεσε Διονύσιος*⁶². Ἀκόμη, ὁμως, πῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ δήλωσή του καὶ στὴν *κατὰ Κολλούθου τοῦ αἰρετικοῦ συγγραφῆν*⁶³, ὅπου δηλώνει ὅτι δὲν ἔκανε τίποτα περισσότερο παρὰ νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν ἐξήγηση τοῦ Σεβήρου, *περὶ Χριστοῦ λέγων, ὡς τὰ μὲν θείως, τὰ*

57. Ἡ ἀπόσχιση τῶν Ἀγνοητῶν χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τῆς ἐξορίας τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοδοσίου (540) καὶ ἀποτελέσει τὴν πρώτη σοβαρὴ διάσπαση τῶν μονοφυσιτῶν, μὲ ιδιαίτερη ἱεραρχία καὶ ἐκκλησία· βλ. Χρήστου, Ε', σ. 245-246· Φειδᾶς, Α', σ. 683.

58. Πρβλ. παραπάνω τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Μονοφυσιτῶν κατὰ τὴν συζήτηση τοῦ 532, σμμ. 35-38. Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ὄρου *θεανδρικός*, βλ. παραπάνω σμμ. 35.

59. Ἀπὸ τὸ ἔργο του εἶναι γνωστὰ ὅσα διασώζονται ἀποσπασματικὰ στὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ καὶ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (CPG 7286-7292): ACO 2/I, 1, σ. 146,1-7· 146,9-12· 146, 14-17· 146,19-22· 328,1-7· 144,35-40· 330,1-5· 330,7-12· 328,14-17· 328,19-21· 328,9-12· 328,23-28· 328,30-33· 328, 35-38· 328,27-34 καὶ (CPG 7285): ACO 2/II, 1, σ. 374,1-5,9-10,370,8-14,506,21-24, 374, 13-17. Βλ. Χρήστου, Ε', σ. 244-246.

60. ACO 2/I, σ. 26-28.

61. PG 3,1072 C = Ritter, σ. 161,9-10. Πρβλ. παραπάνω σμμ. 12.

62. ACO 2/I, σ. 144, 38-39.

63. Ὁ Κόλλουθος ἦταν Σεβηριανός, ὁ ὁποῖος ἔγραψε κατὰ τοῦ ἀγνοητισμοῦ τοῦ Θεμιστίου· *Doctrina Patrum* 313· πρβλ. Χρήστου, Ε', σ. 236.

δὲ ἀνθρωπίνως ὁ αὐτὸς ἐνήργησε, τὸ τῆς ἐνεργείας θεανδρικὸν οὐ μόνον, μέντοι θεοπρεπὲς δεῖξαι προήρητο, καταθεάσασθαι τὸ ῥᾶσι⁶⁴. συν-επῶς ὁ Σεβήρος κυρίως εὐθύνεται γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς χαλκεύσεως⁶⁵.

Ἡ μεταβολή, λοιπόν, τῆς καινῆς σὲ μία θεανδρική ἐνέργεια, ἡ ὁποία σαφῶς ὑπονοοῦσε τὴν μίαν καινὴ ἐνέργεια ὡς κοινή, ἀποτελεῖ τὴν βασικὴ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο ἀπέκτησε κεντρικὴ θέση στοὺς θεολογικοὺς διαλόγους μὲ τοὺς μονοφυσίτες καὶ ἐν συνεχείᾳ στίς μονοθελητικές-μονοενεργητικές ἀντιπαραθέσεις τοῦ 6ου-7ου αἰ⁶⁶. Ὁ δὲ λόγος τῆς κατὰ κόρον χρήσεως τῆς ρήσεως μία θεανδρική ἐνέργεια εἶναι προφανῆς, ἀφοῦ μὲ τὴν ἀποδιδόμενη ἀρχαιότητα στὸν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη, μαθητὴ τοῦ ἀπ. Παύλου, ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς τόσο πρώιμης μονοφυσιτικῆς διατυπώσεως ἐξυψηρετοῦσε τὰ μέγιστα τὴν ἀνάγκη τῶν ἀντιχαλκηδονίων γιὰ πατερικὴ ὑποστήριξη καὶ ἀναγνώριση τῆς ἀρχαιότητος τῆς διδασκαλίας τους⁶⁷. Ἄν κρίνουμε, μάλιστα, ἀπὸ τὴν παραπάνω ὁμολογία τοῦ Θεμιστίου⁶⁸ φαίνεται ὅτι ἡ διασκευή, ἢ μᾶλλον ἡ χάλκευση σὲ μία θεανδρική ἐνέργεια ἀπεδείχθη ἰδιαίτερος χρήσιμη στοὺς κύκλους τῶν Σεβηριανῶν, ὥστε νὰ ἀποτελέσει βασικὸ σημεῖο στὴν συμφωνία πὺρ ὑπέγραψαν στὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ πατριάρχης Κῦρος καὶ οἱ Θεοδοσιανοὶ (Σεβηριανοί) τὸ 633⁶⁹. Ἡ συμφωνία ἐκείνη εἶχε οὐσιαστικὰ βασισθεῖ στὴν κυριλλικὴ ἔκφραση *μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη*⁷⁰ καὶ στὴν ἀρεοπαγιτικὴ μία θεανδρική ἐνέργεια, ὥστε ἡ

64. ACO 2/I, σ. 146, 5-7· πρβλ. παραπάνω σημ. 12.

65. Πρβλ. Νικολόπουλος, *Σεβήρος*, σ. 279-290.

66. Πρβλ. Φειδᾶς, Ε', σ. 732-733.

67. Πρβλ. τὴν δῆλωση τοῦ πάπα Μαρτίνου στὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ· ACO 2/I, σ. 146, 28-40.

68. Βλ. Παραπάνω σημ. 62.

69. (CPG 7613). Γιὰ τὴ συμφωνία· βλ. πρόχειρα, Φειδᾶς, Α', σ.732-735· Π.-Γ. Τσορμπατζόγλου, «Κοινωνία καὶ μονοθελητισμὸς τὴν ἐποχὴ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου», *ΕΕΘΣΑΠΘ/Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας* 7 (2001) 236-237· A. Louth, *Maximus the Confessor*, London 1996, σ. 11-13· van Roey, Allen, *Monophysite Texts*, ὅπ.π, σ. 126-143· Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 3.

70. PG 77,232 B. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διασκεδαζόταν τὸ βασικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἀντιμετώπιζαν οἱ Μονοφυσίτες, καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο κατηγοροῦσαν τοὺς Χαλκηδόνιους, Ὁρθοδόξους, ὅτι δηλ. ἦταν ἀσύμβατη ἡ θεολογία τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας μὲ τὸ δόγμα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, Χαλκηδὸνα 451· βλ. πρόχειρα Φειδᾶς, Α', σ. 650-654· Νικολόπουλος, *Σεβήρος*, σ. 260-280.

σχετική διατύπωση στο ἔβδομο ἄρθρο νὰ ὁμολογεῖ, καὶ τὸν αὐτὸν ἕνα Χριστὸν καὶ υἱὸν ἐνεργοῦντα τὰ θεοπρεπῆ καὶ ἀνθρώπινα «μᾶ θεανδρική ἐνεργεία» κατὰ τὸν ἐν ἁγίοις Διονύσιον⁷¹. Ἡ φόρμουλα τοῦ Κύρου ἀναγνωρίσθηκε ὡς ἰδιαίτερος ἐπιτυχής, ὥστε ἡ συμφωνία νὰ χαιρετισθεῖ μὲ ἐνθουσιασμό ἀπὸ τὸν πατριάρχη Σέργιο⁷², ὁ ὁποῖος τὴν ἐπικύρωσε μὲ συνοδικὴ ἀπόφαση⁷³, καὶ νὰ ἐπακολουθήσει σχετικὸ διάταγμα, Ἔκθεσις, τὸ 633 ἀπὸ τὸν Ἡράκλειο⁷⁴. Ἡ συμφωνία αὕτη ἀκόμη ἔτυχε τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τῆς Δύσεως, ἀπὸ τὸν πάπα Ὀνώριο⁷⁵. Ἐκτοτε, ἡ

71. ACO 2/I, σ. 134, 8-20 καὶ ὅλο τὸ ἔβδομο κεφάλαιο, ὅπως κατατέθηκε στὴν Σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ, ὅπ.π., σ. 134· ἀκόμη, ACO 2/II, 1, σ. 598,20-22, ἀπὸ τὸ «ἴσον τῆς γενομένης πληροφορίας μεταξύ Κύρου τοῦ γενομένου πάπα Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν τῆς μερίδος τῶν Θεοδοσιανῶν», ποῦ διαβάσθηκε στὴν δεκάτη τρίτη συνεδρία τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅπ.π., σ. 594-600. Τὸ παράθεμα τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ Δ' πρὸς Γάϊον θεραπευτὴν βλ. παραπάνω σημ. 12.

72. Ἀπέστειλε σχετικὴ ἐπιστολὴ στὸν Κύρο· ACO 2/I, σ. 1334-138.

73. Ἀπὸ τὴν ἐνδημούσα σύνοδο τῆς Κπόλεως, τὸν Αὐγούστο τοῦ 633, μὲ τὴν ὁποία ἐπικύρωσε τὰ γεγονότα τῆς ἐνώσεως στὴν Ἀλεξάνδρεια, γνωστὴ ὡς *Ψῆφος* (CPG 7606), τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας δὲν σώζεται· μᾶς εἶναι γνωστὸ μόνον ἐξ ὄσων περιλαμβάνει ὁ Σέργιος σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπα Ὀνώριο λίγους μῆνες ἀργότερα· ACO 2/II, σ. 542. Ὁ Μάξιμος ἀρχικὰ εἶχε ἀποδεχθεῖ τὴν *Ψῆφο*, ἂν καὶ διατύπωνε μερικὲς ἐρωτήσεις, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ πρὸς Πύρρον, PG, 589C-597· βλ. Φειδᾶς, A', σ. 738· Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 12.

74. (CPG 7607). Ἡ Ἔκθεσις στὸ ACO 2/I, σ. 156-162. Στὸ ἐρώτημα ποιὸς ἦταν συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως, ὁ Σέργιος ἢ ὁ Ἡράκλειος δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ ὀριστικὴ ἀπάντηση· βλ. τὴν ἀνάλυση τοῦ A. Alexakis, «Before the Lateran Council of 649: The last Days of Herakleios and the Emperor and the Monothelism. Based on a new fragment from his letter to Pope John IV [CPG 9382]», AHC 27/28 (1995-1996) 93-101. Ἄμεσος συνεργάτης τοῦ Σεργίου στὴν προπαρασκευὴ τῆς Ἐκθέσεως ἦταν ὁ ἡγούμενος Πύρρος, μετὰ ταῦτα πατριάρχης· βλ. πρόχειρα Σπράτος, Γ', σ. 152· ὁ ἴδιος, «Ὁ πατριάρχης Πύρρος», *Βυζαντινά* 8(1966) 11-19 (=VIII, *Variorum Reprints*, London 1983)· Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 14.

75. (CPG 9375). Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ὀνώριο πρὸς Σέργιο· ACO 2/II,2 σ. 534-546. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀπέτελεσε τὴν αἰτία γιὰ τὴν μεταγενέστερη καταδικὴ τοῦ πάπα Ὀνωρίου ἀπὸ τὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο· γιὰ τὸν προβληματισμὸ βλ. Φειδᾶς, A', σ. 736-739· A. Thanner, *Papst Honorius I. (625-638)*, St. Ottilien 1989, σ. 126-144· P. Carcione, *Sergio di Costantinopoli ed Onorio I nella controversia monothelita del VII secolo*, Roma 1985· ἴδιος, «Επέρgeia, Thélema e Theokinetos nella lettera di Sergio, patriarca di Costantinopoli, a papa Onorio Primo», OCP 51 (1985) 263 276· P. Galtier, *Le premiere lettre du pape Honorius: sources et eclaircissement*, *Gregorianum* 29 (1948) 42-61· P. Conte, «Nota su una recente appendice sulla questione di Onorio», *Rivista di*

ἐπίκληση τῆς φράσεως *μία θεανδρική ἐνέργεια* θὰ ἀποτελέσει κοινὸ τόπο καὶ θὰ παρεμβάλλεται συνεχῶς στὸν διάλογο Μονοφυσιτῶν καὶ Χαλκηδονίων⁷⁶.

Παρὰ ταῦτα, τὴν νοθεΐα τῆς χρήσεως αὐτῆς πολὺ ἐνωρὶς εἶχε ἐπισημάνει ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος⁷⁷, σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Κπόλε-

storia della Chiesa in Italia 37 (1983) 173-182· E. Zocca, «Onorio e Martino: due papi di fronte al monotelismo», στὸ *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del 37 Convegno Storico Internazionale, Todi 13-16 Oct 1991*, Spoleto 1992, σ. 103-148. Πλήρη βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ βιβλιογραφία γιὰ πάπα Ὀνώριο· βλ. τώρα A. Sennis, «Onorio I», *Enciclopedia dei Papi*, I, Roma 2000, σ. 585-590. Ὁ Μάξιμος στὸν διάλογο μὲ τὸν Πύρρο στὴν Καρχηδόνα, ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀπάντηση τοῦ Ὀνωρίου κινήθηκε μέσα στὰ ὄρια τοῦ προβληματισμοῦ ποὺ τέθηκαν ἀπὸ τοὺς συνομιλητές του· PG 91,328-329· πρβλ. Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 15-16· Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 291.

76. Τὸ βασικὸ πρόβλημα τῶν μονοφυσιτῶν ἦταν ὅτι ἀπένειμαν στὸ πρόσωπο τὶς ιδιότητες τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας καὶ ὄχι στὴ φύση, ὅπως χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ ὁ Μάξιμος Ὁμολογητὴς στὴ συζήτηση μὲ τὸν Θεοδόσιο ἐπίσκοπο Καισαρείας τῆς Βιθυνίας (CPG 7735) τὴν ἐποχὴ τῆς ἐξορίας του· οὐδεὶς ὡς τις ὑπόστασιν ἐνεργεῖ, ἀλλ' ὡς τί τὴν φύσιν· οἶον Πέτρος καὶ Παῦλος ἐνεργοῦσιν, ἀλλ' οὐ Πετρικῶς καὶ Παυλικῶς, ἀλλ' ἀνθρωπικῶς· ἄμφω γὰρ ἄνθρωποι φύσικῶς κατὰ τὸν κοινὸν καὶ ὀριστικὸν τῆς φύσεως λόγον, ἀλλ' οὐχ ὑποστατικῶς κατὰ τὸ ἰδίως ποιόν. Ὡσαύτως Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ ἐνεργοῦσιν, ἀλλ' οὐχὶ Μιχαηλιτικῶς ἢ Γαβριηλιτικῶς, ἀλλ' ἀγγελικῶς· ἄμφω γὰρ ἄγγελοι. Καὶ οὕτως ἐπὶ πάσης φύσεως, πολλῶν τῶ ἀριθμῶ κατηγορουμένης, κοινήν, ἀλλ' οὐκ ἡτομωμένην τὴν ἐνέργειαν θεωροῦμεν. Οὐκοῦν ὁ λέγων ὑποστατικὴν ἐνέργειαν, αὐτὴν τὴν φύσιν μίαν οὖσαν, ἄπειρον ταῖς ἐνεργείαις εἰσάγει γεγεννημένην, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτὴν ἀναγομένων ἀτόμων ἐαυτῆς διαφερόουσιν· ὅπερ εἰ δεξόμεθα καλῶς ἔχειν, πάση φύσει τὸν ἐπ' αὐτῇ τοῦ πῶς εἶναι λόγον συνδιαφθείρομεν· PG 90,160AB, τώρα κριτικὴ ἔκδοση ἀπὸ τοὺς P. Allen, B.Neil, *Scripta saeculi VII Vitam Maxim Confessoris illustrantia*, [Corpus Christianorum, Series Graeca 39], Turnhout-Leuven 1999, σ. 123-125. Τὴν ἀδυναμία τῆς παραπάνω κατανοήσεως ἐρχόταν νὰ καλύψει, κατὰ τρόπο καταλυτικὸ ἢ χαλκευμένη ἀρεοπαγίτικὴ διατύπωση, ὅπως ἔδειξε μὲ τὴν ἀπάντηση ποὺ ἔδωσε ὁ πατριάρχης Μακάριος ἐνώπιον τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅταν ἐρωτήθηκε ἂν ὁμολογεῖ στὸν Χριστὸ τὴν ὑπαρξὴ δύο φυσικῶν θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως. Ὁ Μακάριος ἂν καὶ δεχόταν τὸ δόγμα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ἀπάντησε: οὐ λέγω δύο θελήματα ἢ δύο ἐνεργείας ἐπὶ τῆς ἐνσάρκου οικονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐν θέλημα καὶ θεανδρικήν ἐνέργειαν, ACO 2/ II,1 σ. 212, 8-9. Γιὰ μία συνολικὴ θεώρηση τοῦ προβληματισμοῦ τῶν μονοφυσιτῶν καὶ στὴν συνέχεια τῶν μονοθελητῶν, μονοενεργητῶν, πρόχειρα βλ. Φειδᾶς, Α', σ. 727-732· Φλορόφσκυ, *Πατέρες 6-8ου αἰ.*, σ. 319-324.

77. Γιὰ τὸν Σωφρόνιο βλ. παρακάτω σημ. 83.

ως Πύρρου⁷⁸. Ὁ τελευταῖος, μάλιστα, ἔσπευσε νὰ δικαιολογήσει, ὁμολογουμένως πολὺ ἀφελῶς, τὴν ἀλλοίωση τοῦ κειμένου τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὸν Κύρο ὡς ἀθῶα ἐρμηνευτικὴ παρέμβαση, ἀφοῦ ἡ διατύπωση, ποὺ ὑπῆρχε στὸ χειρόγραφο, *καινὴ* ἰσοδυναμοῦσε, κατ' αὐτόν, μὲ τὸ *μία* συνελπῶς ἢ *καινὴ* δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι *μία* θεανδρική ἐνέργεια⁷⁹! Πάντως ὅταν, ἀπὸ τὴν πρὸς Γάϊο ἐπιστολήν, στὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649) καὶ Στ' Οἰκουμενικῆ (681) ἀντιπαρεβλήθησαν οἱ χρήσεις τοῦ Θεμιστίου καὶ τοῦ Μακαρίου, ἀντίστοιχα, μὲ τὰ αὐθεντικὰ ἔργα τῆς παπικῆς καὶ πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης ἀπεδείχθη περιττρανα ἢ πλαστότητα⁸⁰. Ὁ Σωφρόνιος, ἐπίσης, ἐξίσου ἐγκαίρως εἶχε προσπαθήσει νὰ ἐρμηνεύσει ὀρθοδόξως τὴν ἐπίμαχη ρήση τοῦ Διονυσίου στὴν *Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ* ποὺ ἀπέστειλε σὲ ὅλους τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀναδειξέως του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῶν Ἱεροσολύμων (634)⁸¹.

78. ACO 2/I, σ. 152.

79. ACO 2/I, σ. 152, ACO 2/II,2, σ. 606-608Z πρβλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, τ. 2/II, σ. 170.

80. ACO 2/II,1, σ. 252, καὶ σ. 178, 232, ὅπου σιγματίζεται εἴτε ἡ χάλκευση, εἴτε ἡ ἀποκοπὴ ἄλλων χρήσεων, ὅταν αὐτὰ ἀντιπαραβάλλονται μὲ τὰ αὐθεντικά, ἀποκειμένα στὴν πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη· βλ. καὶ σημ. 37, 113, 149. Ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνεται ὅτι ὑψίστατο τὸ σῶμα τῶν ἀρεοπαγитικῶν ἔργων καὶ ἦταν ἐν χρήσει στὴν παπικὴ καὶ πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὁμολογούμενη χρῆση καὶ ἀναγνώριση τοῦ ἀρεοπαγитικοῦ ἔργου τὰ χρόνια αὐτὰ, ἐρώτημα ἀποτελεῖ ποῖο κείμενο χρησιμοποιοῦσαν, α) οἱ μονοφυσίτες, β) οἱ ὀρθόδοξοι, γ) ὁ Ἰωάννης Σκυθοπολίτης, δ) ὁ Μάξιμος Ὁμολογητῆς, γιὰ νὰ κατανοήσουν ἐν ἡ χάλκευση τοῦ Θεμιστίου ἦταν εὐκόλως ἀναγνωρίσιμη τὰ χρόνια ἐκεῖνα· πρβλ. A. Louth, *Maximus the Confessor*, London 1996, σ. 54. Τὸ κείμενο τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ πιστεύω ὅτι ἦταν τὸ κείμενο τοῦ Ἰωάννου Σκυθοπολίτη καὶ αὐτὸ διαδόθηκε στὴ Δύση. Γιὰ τὰ Σχόλια τοῦ Σκυθοπολίτη, βλ. παραπάνω σημ. 44, 45.

81. (CPG 7635) Ἡ *Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ* στὰ πρακτικὰ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ACO 2/II,1, σ. 410,13-494,9 56,10-18. Ἐπιτομὴ αὐτῆς ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν ἀρχιμ. Ἰππόλυτο, *Νέα Σιών* 17 (1922) 178-186. Ὁ Σωφρόνιος χαρακτηριστικὰ λέγει: *καὶ αὐτοῦ τὰ πάντα τοῦ ἐνὸς υἱοῦ διαβεβαιούμεθα καὶ πάσας αὐτοῦ καὶ τὰς φωνὰς καὶ τὰς ἐνεργείας πιστεύομεν, κἄν αἱ μὲν αὐτῶν εἰσὶν θεοπρεπεῖς, αἱ δὲ οὕτω πάλιν ἀνθρωποπρεπεῖς, αἱ δὲ μέσην τινα τάξιν ἐπέχουσιν ὡς ἔχουσαι τὸ θεοπρεπὲς ἐν ταυτῶ καὶ ἀνθρώπινον, ταύτης φαιμέν τῆς δυνάμεως καὶ «τὴν καινὴν καὶ θεανδρικήν» λεγομένην «ἐνέργειαν», οὐ μίαν ὑπάρχουσαν ἀλλ' ἑτερογενῆ καὶ διάφορον, ἣν ὁ ἐξ Ἀρείου πάγου Παῦλω τῷ θεῷ θεῶς ζωορθεῖς θεηγόρος Διονύσιος ἔφησεν, ὡς τὸ θεοπρεπὲς ἐν ταυτῶ καὶ ἀνθρώπινον ἔχουσαν καὶ διὰ τῆς χαριστάτης τε καὶ συνθέτου προσορήσεως τὴν ἐκάστης οὐσίας καὶ φύσεως ἐκάστην ἐντελῶς δηλοῦσαν ἐνέργειαν* ὁπ.π., σ. 456,10-

Ἡ χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου στὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649)

Ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος ἐνδιαφερόταν πραγματικὰ γιὰ τὴν προσέγγιση Ὁρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν καὶ μετὰ ἀπὸ πολλὰ διαβουλεύσεις κατέληξε στὴν μονοθελιτικὴ φόρμουλα ἢ ὁποία διατυπώθηκε μὲ τὸ διάταγμα τῆς *Ἐκθέσεως*⁸². Ἡ ἀντίθεση τῆς ὀρθόδοξης πλευρᾶς στὴν *Ἐκθεσι* ἐκφράσθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν μοναχὸ καὶ κατόπιν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Σωφρόνιο⁸³ καὶ στὴν συνέχεια ἀπὸ τὸν μαθητὴ του μοναχὸ Μάξιμο, τὸν Ὁμολογητὴ⁸⁴. Ἡ προσπάθεια ἐκείνη τοῦ Ἡρακλείου κατέληξε σὲ ἀποτυχία⁸⁵ μὲ συνέπεια, ὅλες οἱ πλευρὲς νὰ ἐπιζητοῦν ἀνα-

18. Ὁ Σωφρόνιος χρησιμοποίησε τὴν λέξη *καινή* καὶ ὄχι *κοινή* *θεανδρική ἐνέργεια*, ὅπως κατέδειξε ὁ C. von Schönborn, *Sophrone de Jérusalem. Vie monastique et confession dogmatique*, Paris 1972, σ. 208· πρβλ. Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 3,11-12. Ἡ χρήση τῆς ὀρολογίας *θεανδρική ἐνέργεια* τοῦ Χριστοῦ, φυσικὰ κατὰ τὴν ἔννοια πού τις ἀπέδιδαν οἱ Ὁρθόδοξοι· βλ. σημ. 51 καὶ σημ. 132.

82. Γιὰ τὴν *Ἐκθεσι*· βλ. παραπάνω σημ. 74. Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἡρακλείου· βλ. παραπάνω σημ. 72-76.

83. Γενικὰ γιὰ τὸν Σωφρόνιο· βλ. Χρήστου, Ε', σ. 284-295· Φειδᾶς, Α', σ. 735-737. Ὁ Σωφρόνιος μοναχὸς καὶ ἀργότερα πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἀπὸ τὸ 634, μάταια προσπάθησε νὰ πείσει πρῶτα τὸν πατριάρχη Κύρο νὰ ἐγκαταλείψει τὴν *ὕδροβαφὴ ἐκείνην ἔνωση* (*Θεοφάνης* 330,10) μὲ τοὺς Σεβηριανούς (*PG* 91, 142 κ.έ.) καὶ μετὰ τὸν Σέργιο ματαβαίνοντας στὴν Κπολη (*ACO* 2/II,2, σ. 544-550 καὶ *PG* 91, 333). Κατὰ τὸν Σωφρόνιο ἡ νέα συμβιβαστικὴ πρόταση δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ μία νέα μορφή Μονοφυσιτισμοῦ. Τὴν πλήρη ἀντίθεσή του ἐξέφρασε μὲ τὴν *Συνοδικὴ Ἐπιστολή* (βλ. παραπάνω σημ. 80) πού ἐξαπέλυσε μόλις χειροτονήθηκε πατριάρχης Ἱεροσολύμων· βλ. R. Riedinger, «*Die Epistula Synodica des Sophronios von Jerusalem im Codex Parisinus BN graecus 1115*», *Βυζαντιακά* 2 (1982) 145-154 καὶ τοῦ ἴδιου, «*Die Nachkommen der Epistula Synodica des Sophronios von Jerusalem (a. 634; CPG 7635)*», *Römische historische Mitteilungen* 26 (1984) 91-106, ὅπου ἐξετάζονται φιλολογικὲς ἰδιαιτερότητες τοῦ κειμένου τῆς *Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς* τοῦ κώδικος Parisinus gr. 1115 καὶ ἡ χρονολόγησή τους. Ὁ Φώτιος διασώζει τὴν πληροφορία ὅτι διάβασε ἀπὸ ἀπόγραφο τὴν Συνοδικὴ Ἐπιστολή τοῦ Σωφρονίου πρὸς τὸν Ὀνώριο Ρώμης καὶ ὅτι στὸ τέλος ἀκολουθοῦσε συλλογὴ πατερικῶν χρήσεων ὑπὲρ τῆς διπλῆς ἐνεργείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρονται καὶ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου· P. Henry, (ἔκδ.), *Bibliotheca*, 4, Paris 1981, σ. 64-67. Πρόκειται, προφανῶς γιὰ τὴν συλλογὴ πού μνημονεύει ὁ Στέφανος ἐπίσκοπος Δώρων στὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649), ἀπὸ ἐξακόσια συνολικὰ λήμματα, ἢ ὁποία ὁμως ἔχει ἀπωλεσθεῖ· *ACO* 2/II,1, σ. 40,11-27.

84. Βλ. παρακάτω σήμ. 90.

85. Βλ. Φειδᾶς, Α', σ. 732-740· Σπράτος, Γ', σ. 151-160· πρβλ. A. Alexakis, «*Before the Lateran Council of 649: The Last Days of Herakleios the Emperor and Monothelism*», *AHC* 27/28(1995/96)93-101.

θεώρηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς, πράγμα πού ἔγινε ἀπό τὸν διάδοχο καὶ ἐγγονό του Κώνστα Β' (641-688)⁸⁶. Ὁ Κώνστας τὸ 648 ἐξέδωσε τὸν *Τύπο*⁸⁷ καὶ προσπάθησε νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἀπαγόρευση ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν θεολογικῶν συζητήσεων γιὰ μία ἢ δύο θελήσεις καὶ ἐνεργεῖες τοῦ Χριστοῦ. Ἄν καὶ συνιστοῦσε κάποια πρόοδο, συγκριτικὰ μὲ τὴν ἀνοικτὴ μονοθελτικὴ στάση τῆς *Ἐκθέσεως*, ἔθετε ὅμως σὲ ἴση μοίρα τὴν Ὁρθόδοξη καὶ τὴν αἰρετικὴ ἄποψη, μὲ συνέπεια νὰ μὴν ἐπιτύχει τὸ προσδοκώμενο, τὴν εἰρήνευση⁸⁸.

Ἡ πολεμικὴ κατὰ τοῦ *Τύπου* ἀπὸ ὀρθόδοξης πλευρᾶς ἐκφραζόταν κυρίως ἀπὸ τὸν μαθητὴ τοῦ Σωφρονίου μοναχὸ Μάξιμο, ὁ ὁποῖος εἶχε κατορθώσει νὰ συσπειρώσει μεγάλο μέρος τῶν ἐπισκόπων τῆς Β. Ἀφρικῆς καὶ τὸν πάπα Ρώμης, πρῶτα τὸν Θεόδωρο καὶ στὴ συνέχεια τὸν διάδοχό του Μαρτῖνο. Ἡ ἀντίθεση μάλιστα τοῦ τελευταίου στὸν *Τύπο* ἔμελλε νὰ εἶναι καθοριστικὴ γιὰ τὴν περαιτέρω πορεία τοῦ μονοθελτισμοῦ, διότι ὁ νέος πάπας Ρώμης, Μαρτῖνος (649-655) πρὶν ἀκόμη λάβει τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κώνστα⁸⁹,

86. Γιὰ τὸν Κώνστα Β'· βλ. Στράτος, Δ', Ἀθήναι 1972· Αἰ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Β' 1, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 48-62.

87. ACO 2/I, σ. 208-210, ὅπου μὲ ἐμφαση δριζεῖται ὅτι: *θεσπίζομεν τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους τοὺς ἐν ὀρθοδοξίᾳ διατελοῦντες καὶ τῆς ἀμωμότητος ἡμῶν τῆς χριστιανῶν καθεστῶτας πίστεως καὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τυγχάνοντας μὴ ἀδειαν ἔχειν πρὸς ἀλλήλους ἀπὸ τοῦ παρόντος περὶ θελήματος ἢ μᾶς ἐνεργείας ἢ δύο ἐνεργειῶν καὶ δύο θελημάτων ὃ οἰανδήποτε προφέρειν ἀμφισβήτησιν*, (ὅπ.π., σ. 208,19-23).

88. Βλ. Χριστοφιλοπούλου, Β' 1, σ. 60-61· P. A. B. Llewellyn, «Constans II and the Roman Church: a possible instance of Imperial pressure», *Byzantion* 46 (1976) 120-126· P. Corsi, «La politica italiana di Costante II», *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto 1986, σ. 751-796.

89. Γιὰ τὸν πάπα Μαρτῖνο γενικὰ· βλ. P. Chiesa, «Le biografie greche e latine di papa Martino I», στὸ *Martino I papa (649-653) e il suo tempo*, ὅπ.π., σ. 211-242· B. Neil, «The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Reconsiderations of Dating and Provenance», *Byzantion* 68 (1998) 91-109· G. Jenal, «Martino I», *Enciclopedia dei Papi*, I, Roma 2000, σ. 598-603. Γιὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ πάπα Μαρτίνου καὶ τὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ· γενικὰ βλ. Στράτος, Δ', σ. 106-111· J. Richards, *The Popes and the Papacy in the early Middle ages 476-752*, London 1979, σ. 186-191· R. Riedinger, «Aus den Akten de Lateran Synode von 649», *BZ* 69 (1976) 21-23· τοῦ ἴδιου, «Papst Martin I. und papst Leo I. in dem Akten der Lateran-Synode von 649», *JÖB* 33 (1983) 87 κέ· E. Zocca, «Onorio e Martino», στὸ *Martino I papa (649-653) e il suo tempo*, ὅπ.π., σ. 103-148· *Oxford Dictionary of Byzantium*, II, Oxford 1991, σ. 1307. Γιὰ τὴ σύλληψη καὶ τὴν καταδίκη του, βλ. A. M. Piazzoni, «Arresto, condanna, esilio e mo-

μέ την προτροπή και την συνεργασία τοῦ Μαξίμου⁹⁰, συνεκάλεσε στὸν ναὸ τοῦ Σωτήρος στὸ Λατερανὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 649 σύνοδο τῶν ἐπισκόπων τοῦ κλίματος τῆς Ρώμης, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν Οἰκουμενικῶν

rte di Martino I», στὸ *Martino I papa (649-653) e il suo tempo*, ὄπ.π., σ. 187-210 καὶ G. Cremascoli, «Le lettere di Martino», ὄπ.π., σ. 243-258. Ἡ θέσις τοῦ θρόνου τῆς Ρώμης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐμφανίζεται προβεβλημένη γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι εἴτε γιὰ λόγους πρακτικούς, δὲν εἶχε τὴν ἀτυχία τῶν ἐχθρικών ἐπιδρομῶν καὶ πολέμων ὅπως τῆς Ἀνατολῆς, εἴτε γιὰ λόγους θεολογικῆς συνεπειᾶς, ἦταν τὸ μόνο καταφύγιο τῶν Ὁρθοδόξων καὶ ἀνάχωμα στὶς αἰρετικὲς πρωτοβουλίες τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κπόλεως· πρόχειρα βλ. Ch. von Schönborn, «La primauté romaine d' Orient pendant la querelle du monoenergisme et du monothélisme (VII siècle)», *Istina* 20 (1975) 476-490· J.-M. Garrigues, «Le Sens de la primauté romaine chez saint Maxime le Confesseur», *Istina* 21 (1976) 9 κέ· M. Simoneti, «Le controversie cristologiche nel VI e VII secolo», στὸ *Martino I papa (649-653) e il suo tempo*, ὄπ.π., σ. 85-102.

90. Ὁ ἑλληνικὸς *Βίος πάπα Μαρτίνου*, ἐξαίρει τὴν συμβολὴ τοῦ Μαξίμου: *καταλαβὼν ὁ δοσιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς... τὴν Ρώμην... παρασκευάζει Μαρτίνον τὸν ἀγιώτατον πάπαν Ῥώμης συναγεῖραι σύνοδον καὶ ἀναθέμει καθυποβαλεῖν τοὺς τῶν μονοθελητῶν δογματῶν εἰσηγητὰς* P. Peeters, (ἔκδ), «Une Vie grecque du pape Martin I», *AB* 51 (1933) 254· πρβλ. καὶ τὸ ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου τῆς ἐν Ρώμῃ γραφείσης· PG 91,137C-140B καὶ σχολιασμοὶ ἀπὸ τὸν Larchet, «Introduction», ὄπ.π., σ. 106-108. Παρόμοια, ἀλλὰ ὄχι τόσο ἔντονα, εἶναι ἡ ἀποτίμησις ἀπὸ τὸν συριακὸ *Βίος πάπα Μαρτίνου* βλ. S. Brock, «An Early Syriac Life of Maximus the Confessor», *AB* 91 (1973) 318,327, καὶ στὶς ἄλλες ἀνατολικὲς πηγές, R. Devreesse, «La Vie de S. Maxime le Confesseur et ses recensions», *AB* 46 (1928) 18, 44. Γιὰ μία συνολικὴ ἀποτίμησις τῆς συμβολῆς τοῦ Μαξίμου· βλ. P. Conte, *Il Sinodo Lateranense dell' ottobre 649*, Roman-Vatican City, 1989, σ. 142-148, 169 κέ· J.-C. Larchet, «Introduction», στὸ *S. Maxime le Confesseur. Opuscles théologiques et polémiques*, Paris 1998, σ. 14-15· Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 19-21. Γιὰ τὸν Μάξιμο γενικὰ· βλ. τὸν εἰδικὸ τόμο *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, ἔκδ. F. Heinzer, C. von Schönborn, Fribourg (Suisse) 1982· Χρήστου, Ε', σ. 266-284· G. Dragas, «S. Maximus the Confessor. Introduction and Bibliography», στὴν ἑλληνικὴ ἐπανεκδόση τῆς PG 91, Ἀθήναι 1989, σ. ιζ' -οβ'· C. de Vocht, «Maximus Confessor», *TRE* 22 (1992) 298-304Z P. Sherwood, *An annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, [Studia Anselmiana 30], Rome 1952· ὁ ἴδιος, *The Earlier Ambigua of S. Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Romae 1955· πρβλ. ὁ ἴδιος, *S. Maximus the Confessor. The Ascetic Life the Four Centuries on Charity*, Rome 1955· J.-M. Garrigues, «Le martyre de saint Maxime le Confesseur», *Revue Thomiste* 36 (1976) 410-452· J. Pelican, «Introduction», στὸ *Maximus Confessor. Selected Writings*, London 1985, σ. 1-13· M. L. Gatti, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano 1987, ὁ Βίος σ. 29-35· A. Louth, *Maximus the Confessor*, London 1996· W. Brandes, «"Juristische" Krisenbewältigung im 7. Jahrhundert? Die prozesse gegen Papst Martin I. und Maximus

συνόδων⁹¹. Ἐν καὶ θεωρητικὰ ἢ ἀφορμὴ γιὰ τὴν σύγκληση τῆς συνόδου ἦταν ὁ προσφάτως ἐκδοθεὶς *Τύπος*, οὐσιαστικὰ ὁμως στόχευε στὴν ἀνατροπὴ καὶ ἐξουδετέρωση τῆς μονοθελητικῆς θεολογίας ποὺ ἐπέβαλε ἡ

Homologetes», *Fontes Minores X. Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte*, 22, Frankfurt am Main 1998, σ. 142-212· P. Allen, B. Neil, *Scripta saeculi VII Vitam Maximi Confessoris illustrantia, una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii iuxta posita*, [Corpus Christianorum, S. Gr 39], Tunhout-Leuven 1999· οἱ ἴδιοι, *Maximus the Confessor and his Companions. Document from Exile*, Oxford 2002· D. Bathrellos, *The Byzantine Christ Person, Nature, and Will in Christology of St. Maximus the Confessor*, Oxford 2004. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Μάξιμου στὴν Δύση· βλ. D. Geanakopoulos, «Some aspects of the Influence of the Byzantine Maximus the Confessor on the Theology of East and West», *Church History* 38 (1969) 150-163· E. Dekkers, «Maxime le Confesseur dans la tradition latine», στὸ *After Chancedon*, ἔκδ. C. Laga, J.A. Munitiz, L. van Rompay, [Orientalia Lovaniensia Analecta 18], Leuven 1985, σ. 83-97.

91. Ὁ ναὸς τοῦ Σωτῆρος, ἡ μεταγενέστερα γνωστὸς ὡς Ἁγ. Ἰωάννης, τοῦ Λατερανοῦ, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ ἦταν παλάτι δωρῆθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο στὸν πάπα Μιλτιάδη (313)· πρόχειρα βλ. A. Barnes, «Saint John Lateran», *The Catholic Encyclopedia*, IX, N. York 1910· R. Krautheimer et al., *Corpus basilicarum christianarum Romae / Corpus of early Christian basilicas in Rome*, 5, Città del Vaticano / New York 1977, σ. 1-97· J. Curran, *Pagan City and Christian capital. Rome in the fourth century*, Oxford 2002, σ. 93-96· F. Korn, *Hidden Rome*, N. York, 2002. Ἡ δωρεὰ αὐτῆ συνδέεται μὲ τὴν θρυλούμενη *Κωνσταντινεία Δωρεά*· πρόχειρα, βλ. R. J. Loenertz, «Le Constitutum Constantini et la basilique du Latran», *Byzantinische Zeitschrift* 69 (1976) 406-410· Π.-Γ. Τσορμπατζόγλου, «Ἐλάχιστα γνωστὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ καὶ τὶς σχέσεις Ἀνατολῆς-Δύσης ἀπὸ τὸν Βίο Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκραγαντίνων (BHG³ 707), *Βυζαντιακά* 21(2001) 67-70. Συμμετείχαν ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ὁ *Στέφανος ἐλέει Θεοῦ ἐπίσκοπος Δώρων καὶ πρῶτος τῆς ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸν Ἱεροσολύμων θρόνον τελούσης ἁγίας συνόδου*, ACO 2/I, σ. 46. Ἀκόμη, στὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου μνημονεῦνται καὶ οἱ ἡγούμενοι: *Ἰωάννης πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος τῆς εὐαγοῦς λαύρας τοῦ ἐν ἁγίοις Σάββα τῆς διακειμένης ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς κατὰ τὴν ἁγίαν Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πόλιν καὶ Θεόδωρος πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος τῆς εὐαγοῦς λαύρας τῆς διακειμένης κατὰ τῶν Ἄφρων φιλόχριστον χώραν, καὶ Θαλάσιος πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος τῆς εὐαγοῦς μονῆς τῶν Ἀρμενίων τῆς ἐνθάδε παροικούσης εἰς τὴν ἐπιλεγομένην μονὴν Ῥενάτου, καὶ Γεώργιος πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος τῆς εὐαγοῦς μονῆς τῶν Κιλίκων τῆς ἐνθάδε παροικούσης εἰς τὴν ἐπιλεγομένην Ἀκουασαλβίας, καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς πάντες εὐσεβεῖς ἡγούμενοι καὶ μονάζοντες ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας συνόδου παραστάντες εἶπον*, ACO 2/I, σ. 50. Οἱ μονεὲς τῶν Ἀρμενίων καὶ τοῦ Ἁγίου Σάββα ταυτίζονται μὲ τὶς μονεὲς τῶν ὁποίων οἱ ἡγούμενοι *Γεώργιος πρεσβύτερος ἡγούμενος Ῥενάτης καὶ Λεόντιος Κέλλα Νόβων* ἔλαβαν, ἀργότερα, μέρος στὴν Στ΄ Οἰκουμενικῇ σύνοδο, ACO 2/II,1, σ. 6 καὶ ACO 2/II,1, σ. 764. Γιὰ τὶς ἑλληνικὲς μονεὲς στὴν Ρώμη· βλ. Βλ. F. Antonelli, «I primi monasteri di monaci orientali in Roma», *RAC* 5 (1928) 105-121· G. Ferrari, *Early Ro-*

Ἔκθεσι τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀποσκοποῦσε στὴν καταδίκη τῶν ἠθικῶν ἢ φυσικῶν αὐτουργῶν αὐτῆς, δηλ. τοῦ Κύρου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν πατριαρχῶν Κπόλεως Σεργίου, Πύρρου καὶ Παύλου, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ τελευταῖος ἦταν ἐν ζωῇ⁹².

Οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου παρουσιάζουν κλιμακωτὴ ἐξέλιξη· οἱ δύο πρῶτες συνεδρίες σχετίζονται μὲ τὴν νομιμοποίηση συγκλήσεως τῆς συνόδου⁹³ καὶ τὸ κυρίως δογματικὸ μέρος ἀρχίζει μόλις τὴν τρίτη συνεδρία, ἀπὸ τὴν ὁποία, ἀμέσως, σχεδόν, ἀρχίζει ἡ ἀνατροπὴ τῆς μονοθελητικῆς-μονοενεργητικῆς θεολογίας ποὺ ἐνέπνευσαν τὴν Ἔκθεσι μὲ ταυτόχρονη

man monasteries, Citta del Vaticano 1957, σ. 276-280, 281-290· E. Patlagean, «Les Moines grecs d' Italie et l' apologie des theses pontificales (VIIIe -IXe siècles)», *Studi Medievali* 5 (1964) 579-602· J.- M. Sansterre, *Les moines grecs et orientaux à Rome aux epoque byzantine et carolingienne, (milieu dy VIe s.- fin dy IXe s.)*, I texte, II bibliographie, notes, Bruxelles 1983, ἐπανεκδ. 1993, σ. 12-7, 23-25, 37-38· G. Jenal, «Monaci e vescovi al tempo di Martino I (649-653)», στὸ *Martino I papa (649-653) e il suo tempo*, ὅπ.π., σ. 165-186. Ἡ μονὴ τῶν Κιλίκων, τῆς ἐπιλεγομένης Ἀκουασαλβίας (Aquas Salvias) μᾶλλον ταυτίζεται μὲ τὴν μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀναστασίου (βλ. ὅπ.π., σ. 33-48), ἀλλὰ ἀγνοεῖται ὁ λόγος μὴ ἀντιπροσωπεύσεως στὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο. Ἡ μονὴ τῶν Ἄφρων προφανῶς εὐρίσκεται κάπου στὴν Β. Ἀφρική, Νουμιδία, ἀγνώστου ὁμοῦ τοποθεσίας, ὅπως ἐπίσης καὶ τῶν μονῶν τῶν ὁποίων γενικὰ καὶ ἀόριστα μνημονεύονται ἡγούμενοι καὶ μονάζοντες. Γιὰ τὴν σύνοδο ἀναλυτικά, βλ. Π.-Γ. Τσορμπατζόγλου, Ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ (694). Σύγκλιση μετὰ τὴν σύγκρουση. Θεολογία καὶ πολιτικὴ τὸν 7ο αἰ., Κατερίνη 2007.

92. ACO 2/1, σ. 8,9, 16,24-33. Αὐτὸ καταδεικνύεται ἀπὸ τὶς δηλώσεις τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἀπόντος Μαύρου ἐπισκόπου Ραβέννης καὶ τῶν ἐξεχόντων ἐπισκοπικῶν θρόνων Ἀκυλίας καὶ Καράλεως· ACO 2/1, σ. 22,7, 26,35-36.

93. Τὸ πρῶτιστο πρόβλημα τῆς συνόδου ἦταν ἡ νομιμοποίησή της, ἂν καὶ ἐξαρχῆς, ἐτέθη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ αὐτοκράτορος, φυσικὰ δίχως τὴν δική του συναίνεση ἢ ἐκπροσώπηση: βασιλεύοντος τοῦ δεσπότη ἡμῶν Κωνσταντίνου τοῦ εὐσεβεστάτου αὐγούστου ἔτους ἐνάτου, ACO 2/1, σ. 1-3. Ἀκόμη, φρόντισε, νὰ διαχωρίσει τὶς εὐθύνες τῶν αὐτοκράτορων γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς Ἐκθέσεως καὶ τοῦ Τύπου καὶ νὰ ἐπιρρίψει αὐτὲς στοὺς πατριάρχες Σέργιο καὶ Παῦλο, ACO 2/1, σ. 12,17 καὶ 212,35-36. Αὐτὴ ὁμοῦ καθ' ἑαυτὴ ἢ σύγκλησή της συνιστοῦσε μέγιστο πολιτικὸ ἐγκλημα, ἀφοῦ ἐρχόταν ἀντιμέτωπη μὲ τὸν ἰσχύοντα αὐτοκρατορικὸ νόμο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκφρασθεῖ ἀρχικὰ μὲ τὴν Ἔκθεσι καὶ μετὰ μὲ τὸν Τύπο· A. Alexakis, «Before the Lateran Council of 649: The last Days of Herakleios and the Emperor and the Monothelitism. Based on a new fragment from his letter to Pope John IV [CPG 9382]», *AHC* 27/28 (1995-1996)93-101.

ὑπεράσπιση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου, ἀπὸ τὸν πάπα Μαρτῖνο⁹⁴. Γιὰ ἀντιπαράθεση δὲν γίνεται λόγος, ἀφοῦ δὲν παρίσταντο ἀντιφρονοῦντες⁹⁵.

Κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ ἡ χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἦταν ἰδιάζουσα· θὰ ἔλεγα μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία πολιτική, καθότι μὲ κέντρο τὴν ἀρεοπαγιτικὴν ρῆσιν *μία [καινήν] τινα τὴν θεανδρικήν ἐνέργειαν* ὀργανώθηκε ὅλη ἡ ἀντιπαράθεση. Στὶς ἐπικλήσεις τῶν μονοφυσιτῶν τῆς μαρτυρίας τοῦ Διονυσίου, ἡ σύνοδος ἀντέταξε τὴν χάλκευση τῶν σχετικῶν χρήσεων ἐκ μέρους τους καὶ στὴν παράθεση ἄλλων χωρίων ποὺ ἀπεδείκνυαν τὴν ὀρθοδοξία του· ἔτσι, λοιπόν, δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν λέγαμε, ὅτι τὸ ἔργο τῆς συνόδου εἶχε ὡς ἀφανὴ ἄξονα τὴν διασφάλιση τοῦ ὀνόματος τοῦ Διονυσίου. Ἀπὸ τὶς ἔνδεκα ὀνομα-

94. ACO 2/I, σ. 114 κέ. Ἡ χρήση ἀνθολογίων (florilegia) μὲ χρήσεις, γνῶμες, Ὁρθοδόξων πατέρων, ἢ ἀντιτιθεμένων αἵρετικῶν ἦταν πάγια τακτικὴ στὶς ἐργασίες τῶν συνόδων, καὶ ὄχι μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὲς στοὺς θεολογικοὺς διαλόγους. Γενικὰ γιὰ τὴν χρήση τῶν ἀνθολογίων ἀπὸ τὶς Οἰκουμενικὲς συνόδους, βλ. A. Alexakis, *Codex Parisinus Graecus 1115 and Its Arcetype*, Washington D.C. 1996, σ. 1-41, γιὰ τὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ εἰδικὰ, σ. 16-21. Ἀκόμη, γιὰ τὰ ἀνθολόγια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, βλ. καὶ Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 2/2, σ. 73-76· F. Winkelmann, «Die Quellen zur Erforschung des monoenergetisch-monotheletischen Streites», *Klio* 69 (1987) 515-559, καὶ παραπάνω σημ. 35.

95. Ἡ παράδοση τῶν Οἰκουμενικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐλασσόνων συνόδων μὲ δογματικὸ χαρακτήρα, ἦταν νὰ λειτουργοῦν ὡς δικαστήριον μὲ τὴν δυνατότητα τῆς ἀντιπαράθεσης καὶ τῆς ἀντιεπιχειρηματολογίας τῶν διαφορετικῶν ἀπόψεων· βλ. Χρυσός, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, σ. 99-102. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς εὐλόγο ἦταν νὰ ζητεῖται τὴν προεδρία νὰ ἀσκεῖ πρόσωπο οὐδέτερο τῶν ἀντιμαχομένων, συνήθως ὁ αὐτοκράτορας ἢ ἐκπρόσωπός του· βλ. ὀ.π., σ. 107· Β. Φειδᾶς, *Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν*, II, Ἀθήναι 1977, σ. 246-248. Στὴν προκειμένη, ὅμως, περίπτωση, τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ, δὲν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ δυνατότητα, ἀφοῦ ὁ προεδρεύων καὶ ὁ καταγγέλων ἦταν τὸ ἴδιο πρόσωπο, ὁ πάπας.

Τὴν ἀπουσία, πάντως, τῆς ἀντίθετης ἀποψῆς πρὸς διενέργεια τῶν κανονικῶν ἀνακρίσεων, ἀναπλήρωναν, κατὰ τὴν σύνοδο, ἀφενὸς μὲν ἡ ἴδια ἡ *Ἐκθεσις*, ACO 2/I, σ. 8,5-10, ἀφετέρου δὲ οἱ ἐπιστολὲς καὶ τὰ λοιπὰ δογματικὰ κείμενα τῶν Κύρου, Σεργίου, Πύρου καὶ Παύλου, ACO 2/I, σ. 12,8-10. Ἡ ὅπως χαρακτηριστικὰ δήλωσε ὁ πάπας: *τὴν ἐκάστου τῶν αἰτιαθέντων προσώπων εἰς μέσον ἡμῶν ἀχθῆναι καὶ ἐξετασθῆναι κανονικῶς συγγραφῆν, ὅπως τὸ ἀπᾶν ἀυτῆς καὶ ἀπανεῦον πρὸς τὰς τῶν πατρικῶν καὶ συνοδικῶν ὄρων ὁμολογίας ἐν τάξει κατίδωμεν*, ACO 2/I, σ. 108,10-12. Δηλ. ἐπανελήφθη ἡ διαδικασία ὅπως καὶ στὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο, ὅπου ἡ καταδίκη τοῦ Θεοδώρου Μοψουστίας καὶ τῶν Θεοδωρήτου Κύρου καὶ Ἰβᾶ βασίσθηκε στὸ ἔργο τους· βλ. Φειδᾶς, Α΄, σ. 716-717.

στικές ἀναφορές στὸν Διονύσιο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, οἱ ὁποῖες εἶτε κατὰ νόημα ἐμφανῶς, εἶτε ἀφανῶς ὑπολανθάνουν, οἱ ἕξι προέρχονται ἀπὸ τὴν Δ' πρὸς Γάϊον ἐπιστολήν⁹⁶ καὶ οἱ ἄλλες τέσσερις ἀπὸ τὸ *περὶ Θείων Ὀνομάτων*⁹⁷, οἱ ὁποῖες πάλι μοιράζονται μεταξὺ τῶν δύο στρατοπέδων.

Ἄς μὴ ξεχνοῦμε, ἄλλωστε, ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ 7^{ος} αἰ., ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ Διονυσίου ἦταν πλήρης καὶ ἀμέριστη ἐξίσου ἀπὸ Ὁρθοδόξους καὶ Μονοφυσίτες. Οἱ ἐνστάσεις, ἄλλωστε τοῦ Ὑπατίου Ἐφέσου εἶχαν πρὸ πολλοῦ ξεχασθεῖ⁹⁸ καὶ ἡ ὀρθόδοξη πλευρὰ εἶχε ἀποδεχθεῖ καὶ χρησιμοποιοῦσε τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο ὅπως τὸ εἶχε σχολιάσει ὁ Ἰωάννης Σκυθοπολίτης⁹⁹, καὶ ὅπως εἶχε ἀποδεχθεῖ τὴν ἐριμνηυτικὴ αὐτὴ καὶ χρησιμοποιοῦσε ὁ Μάξιμος Ὁμολογητῆς¹⁰⁰. Ἡ τελευταία ἐπισήμανση ἔχει σημασία, διότι ὁ Μάξιμος ἦταν αὐτὸς ποὺ ὄχι μόνον παρεκίνησε, ὁμολογουμένως ἀποτελεσματικὰ τὸν πάπα Μαρτῖνο, ἀλλὰ ἀπετέλεσε τὸν ἀφανὴ καὶ ἐμφανὴ καθοδηγητὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ¹⁰¹. Ἡ ὀργάνωση ὅλης τῆς θεολογικῆς ἀνα-

96. (CPG 6604) PG 3,1072C = Ritter, σ. 161,9-10. ACO 2/1, σ. 130,1-4Z 134,19-20Z 140,34-36Z 150,27-28Z 152,33-34Z 302,29-35.

97. (CPG 6602) στχ. 2, 6 PG 3,648A = Suchla, σ. 133,5-9: ACO 2/1, σ. 302,19-27· στ. 29: ACO 2/1, σ. 128, 32-37· στ. 2,10: ACO 2/1, σ. 150.6-17·152,13-14· στ. 8,5: ACO 2/1, σ. 18,19-20.

98. Βλ. παραπάνω σημ. 36, 38.

99. Βλ. παραπάνω σημ. 44.

100. Βλ. παραπάνω σημ. 45.

101. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ πάπα Μαρτίνου, στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου ἐμφανίζεται πληθωρικῶς συνεχῶς ὁμιλεῖ, ἐξηγεῖ, καθοδηγεῖ καὶ θεολογεῖ πράγμα ποὺ ἐμβάλλει σὲ ἐρωτηματικὰ κατὰ πόσον ἦταν ἐγκρατῆς καὶ ἐξοικειωμένος μὲ ὅλες τὶς λεπτὲς θεολογικὲς ἔννοιες, οἱ ὁποῖες φαίνονται περισσότερο οἰκεῖες σὲ ἕναν θεολόγο τῆς Ἀνατολῆς παρὰ τῆς Δύσεως, ἀφοῦ ἐκτὸς τῶν ἄλλων δὲν γνώριζε τὴν ἐλληνικὴ. Πράγματι, τὴν ὅλη ἐργασία διευκόλυνε ὁ Μάξιμος μὲ τοὺς μοναχοὺς ποὺ τὸν συνόδευαν στὴν Ρώμη, οἱ ὁποῖοι φρόντισαν γιὰ τὴν μετάφραση τῶν χρήσεων καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν πρακτικῶν, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ κρατήθηκαν στὰ ἐλληνικά καὶ ἀργότερα νὰ μεταφράσθηκαν στὰ λατινικά· βλ. R. Riedinger, «Griechische Konzilsakten auf dem Wege lateinische Mittelalter», *AHC* 9 (1977) 255-256Z ὁ ἴδιος, «Die Lateransynode von 649 und Maximus der Bekenner», στὸ *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 Septembre 1980*, ἔκδ. F. Heinzer, Chr. Schönborn, Fribourg 1982, σ. 119· ὁ ἴδιος, «Die Lateranakten von 649, ein Werk der Byzantiner um Maximus Homologetes», *Βυζαντινά* 13,1 (1985) 519-522· J.-M. Sansterre, *Les moines grecs et orientaux a Rome aux epoques byzantine et carolingienne, (milieu du VIe s. - fin du IXe s.)*, I texte, II bibliographie, notes, Bruxelles 1983, ἐπανέκδ. 1993, σ. 117-119· Φειδᾶς, *A'*, σ. 747-748.

σκευῆς τῆς Ἐκθέσεως καὶ ἡ κατεύθυνση τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου θὰ πρέπει νὰ προσκυρωθεῖ στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ Μάξιμου· συνεπῶς ἦταν εὐλογία ἢ χρῆση καὶ ἡ συναρίθμηση τοῦ Διονυσίου μεταξύ τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται καὶ ἡ ἐργώδης φροντίδα τῆς συνόδου νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Διονυσίου¹⁰².

Μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὁ πάπας Μαρτίνος, ἀναφέρθηκε στὴν διδασκαλία τοῦ Θεοδώρου ἐπισκόπου Φαράν¹⁰³ ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι, *σωματικὸν ὄγκον οὐκ ἔχειν κατὰ σάρκα τὸν κύριον, ἀλλ' ἀόγκως καὶ ἀσωμάτως ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατήσαι*¹⁰⁴ καὶ πρὸς ἐπίρρωση αὐτῶν προσέφυγε σὲ δύο ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸ ἀρεοπαγικὸ ἔργο, ἓνα ἀπὸ τὸ *περὶ θεῶν Ὀνομάτων*¹⁰⁵ καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὴν *πρὸς Γάϊον ἐπιστολήν*¹⁰⁶.

102. Ἄν καὶ μία μόνον φορὰ ἐμφανίζεται τὸ ὄνομά του μεταξύ τῶν ὑπογραφῶν, στὸ λατινικὸ κείμενο, τῆς δευτέρας συνεδρίας ὡς *μοναχὸς Μάξιμος*, (ACO 2/I, σ. 57), τὰ ἐπιχειρήματα καὶ οἱ θέσεις του διαχέονται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου. Ὡς ἄμεσες παραπομπὲς πρόχειρα θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντοπίσουμε: ACO 2/I, σ. 124,31-33· 148,37· 164,17· 190,34-192,1· 328,1-7· 332,33-38· 334,1-5· 374,1-8· πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό, ἡ γενικότερη ἐπιχειρηματολογία καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Μαξίμου διαπερνᾷ ὅλες τις φάσεις τῆς συνόδου· βλ. P. Sherwood, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Rome 1952, σ. 20 κέ· Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 19. Τέλος, καὶ οἱ εἴκοσι ἐπτὰ κανόνες, ἀναθεματισμοί, τῆς συνόδου ἐμφανίζονται ἤδη στὸν Πνευματικὸ καὶ Δογματικὸ τόμο (CPG 7697.15), τὸν ὁποῖο εἶχε ἀποστείλει ὁ Μάξιμος ἀπὸ τὴν Ρώμη στὸν Στέφανο ἐπίσκοπο Δώρων Παλαιστίνης· PG 91,-153B-184C, καὶ σχολιασμὸς ἀπὸ τὸν Larchet, «Introduction», σ. 104-106· βλ. E. Caspar, «Die Lateransynode von 649», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 51 (1932) 75-137· R. Riedinger, *Lateinische Übersetzungen griechischer Haretikertexte des siebenten Jahrhunderts, Sitzungsberichte der Kaiserlichen (österreichischen) Akademie der Wissenschaften, Wien, Philosophische-historische Klasse* 352 (1979) 13. Παρομοίως, στὴν ἄμεση συνεισφορὰ τοῦ Μαξίμου συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἀνθολόγια μὲ χρήσεις Ὁρθοδόξων πατέρων ἢ μονοθελητῶν ποὺ παρεσκευάσε πρὶν τὴν σύνοδο· βλ. παραπάνω σημ. 101.

103. (CPG 7601-7602). «Ὅ,τι ἀπὸ τὸ ἔργο του εἶναι γνωστὸ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα ποὺ διασώθηκαν στὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (649) καὶ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (681). Τώρα νέα ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸν R. Riedinger, «Lateinische Übersetzungen griechischer Haretikertexte des siebenten Jahrhunderts», *Sitzungsberichte der Kaiserlichen (Ö) Akademie der Wissenschaften, Wien, Philosophische-historische Klasse* 352 (1979) 9-62· πρβλ. Alexakis, *Codex Parisinus Graecus 1115*, σ. 17. Γιὰ τὸν Θεόδωρο Φαράν γενικά· βλ. Χρήστου, Ε', σ. 257-258· Φειδάς, Α', σ. 733.

104. ACO 2/I, σ. 128.

105. PG 3,648A = Suchla, σ. 133,5-9. Τὸ ἴδιο ἐπιχειρήμα εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Σεβήρος στὴν πολεμικὴ του κατὰ Ἰουλιανοῦ Ἀλικαρνασσοῦ· βλ. παραπάνω σημ. 9, 11.

106. PG 3,1072B = Ritter, σ. 161,9-10· βλ. καὶ σημ. 12.

Ἀκόμη, κατὰ τὴν ἴδια, τρίτη, συνεδρία ἀνεγνώσθη τὸ ἕβδομο κεφάλαιο, ἀπὸ τὰ ἑννέα συνολικά, τῆς συμφωνίας ποὺ ὑπέγραψε στὴν Ἀλεξάνδρεια (633) ὁ Κῦρος μὲ τοὺς Θεοδοσιανοὺς (Σεβηριανούς) μονοφυσίτες¹⁰⁷ καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σεργίου Κπόλεως, μὲ τὴν ὁποία ἐπιδοκίμαζε τὴν συμφωνία ἐκείνη¹⁰⁸. Ἡ συμφωνία ἐκείνη, ὡς γνωστόν, εἶχε βασιθεῖ στὴν κυριλλικὴ ἔκφραση *μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη* καὶ στὴν ἀρεοπαγιτικὴ *μία θεανδρική ἐνέργεια*, ὥστε ἡ σχετικὴ διατύπωση νὰ διαμορφωθεῖ ὡς ἑξῆς: *καὶ τὸν αὐτὸν ἕνα Χριστὸν καὶ ἕνα υἱὸν ἐνεργοῦντα τὰ θεοπρεπῆ καὶ τὰ ἀνθρώπινα, “μῦθ θεανδρική ἐνέργεια” κατὰ τὸν ἐν ἁγίοις Διονύσιον*¹⁰⁹. Ἡ παράθεση τῶν δύο παραπάνω ἐγγράφων προκάλεσε τὴν δίκαιη ἐρώτηση τοῦ Σεργίου ἐπισκόπου Θέμμιδος¹¹⁰ ἂν ἡ φράση ποὺ ἀποδίδεται στὸν Διονύσιο, *εἰ οὕτως ἐπ’ ἀληθείας ἡ ῥῆσις ἔχει καθὼς ὁ Κῦρος ἐν τῷ ἰδίῳ [ἑβδόμῳ] κεφαλαίῳ γεγράφηκε, καὶ εἰ δικαίως αὐτὸν ἐν τούτῳ γε διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν οἰκείων γραμμάτων ὁ Σέργιος ἀπεδέξατο*¹¹¹. Μετὰ τὴν παρατήρηση αὐτή, ὁ πάπας Μαρτίνος ζήτησε καὶ προσκόμισαν ἀπὸ τὴν παπικὴ βιβλιοθήκη τὸ σῶμα τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου καὶ στὴ συνέχεια πρόσταξε, *ἡ βίβλος τοῦ ἁγίου Διονυσίου ληφθήτω καὶ ἐκ τῆς ἐγκειμένης αὐτῇ πρὸς Γάιον ἐπιστολῆς τὸ χωρίον ἐκεῖνο κατὰ τάξιν ἀναγνωσθήτω παρουσία τῆς ἁγίας συνόδου, οὗ τινος ὁ Κῦρος ἀπεμνημόνευσεν ἐν τῷ αὐτοῦ κεφαλαίῳ πρὸς ἀνάδειξιν τῆς παρ’ αὐτοῦ γενομένης καινοτομίας*¹¹². Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι γίνεται ἀναφορὰ στὴν *βίβλον τοῦ ἁγίου Διονυσίου*, δηλ. στὸ σῶμα τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο φυλασσόταν στὴν παπικὴ βιβλιοθήκη¹¹³. Ἀλλά, πιὸ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ συνέχεια τῆς συζητήσεως, διότι γιὰ πρώτη φορὰ ἐπισήμως ἐλέγχεται καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ χάλκευση τῆς ῥήσεως τοῦ Διονυσίου *μία θεανδρική ἐνέργεια* ἀπὸ τοὺς μονοφυσίτες πρὸς ἐξυτηρέτηση τῶν σκοπῶν τους. Τὸ σχετικὸ παράθεμα ἀπὸ τὴν πρὸς

107. ACO 2/I, σ. 134. Βλ. παραπάνω σημ. 69.

108. ACO 2/I, σ. 136-138. Βλ. παραπάνω σημ. 72.

109. ACO 2/I, σ. 134,18-19. Γιὰ περισσότερα, βλ. παραπάνω σημ. 69-71.

110. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Θέμψεως, Καλαβρίας, πρόχειρα βλ. Tempa (Temesa), *Enciclopedia Cattolica*, 11, Citta de Vaticano 1953, σσ. 1908-1909.

111. ACO 2/I, σ. 140,7-10.

112. ACO 2/I, σ. 140,26-29.

113. Πρλ. παραπάνω σημ. 37, 80.

Γάϊον ἐπιστολήν τοῦ Διονυσίου, σύμφωνα μὲ τὸ ἀντίγραφο τῆς παπικῆς βιβλιοθήκης, εἶχε ὡς ἔξῃς: καὶ τὸ λοιπὸν οὐ κατὰ θεὸν δράσας οὐ τὰ ἀνθρώπινα κατὰ ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνδρωθέντος θεοῦ καινὴν τὴν θεανδρικήν ἡμῖν πολιτευσάμενος¹¹⁴, μὲ συνέπεια ὁ πάπας Μαρκτῖνος νὰ ὑπογραμμίσαι ἀμέσως τὴν διαφορὰ: τοῦ ἁγίου Διονυσίου φήσαντος, ὡς ἀκηκόατε, ὡς ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, “καινὴν τινὰ τὴν θεανδρικήν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένος”, ἐκάτερος τοῦ διδασκάλου κατεψεύσατο φανερώς· ὁ μὲν Κῦρος ἐν τῷ ἐβδόμῳ αὐτοῦ κεφαλαίῳ “τὴν καινὴν” ὑπαλλάξας καὶ “μίαν” ἀντὶ τῆς “καινῆς θεανδρικήν ἐνέργειαν” αὐτὸν εἰρηκέναι φήσας· ὁ δὲ Σέργιος ἐν τῇ περὶ τούτου πρὸς τὸν Κῦρον ἐπιστολῇ τὴν τε τῆς “καινῆς” ὑπαλλαγὴν κυρώσας καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀκυρώσας πάντη τοῦ διδασκάλου τὴν “θεανδρικήν” ρῆσιν καὶ “μίαν” ἀπλῶς ἐπὶ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ δογματίσας “ἐνέργειαν”, ποιήσαντες δόλον¹¹⁵. Μὲ τὴν ἀποκάλυψη αὐτῆ, τοῦ πάπα Μαρκτῖνου, ἀρχίζει νὰ ἐκτυλίσσεται ὁ μῖτος τῆς ἱστορίας τῆς πλαστογραφήσεως τῆς ἐπίμαχης ρήσης ἀπὸ τοὺς μονοφυσίτες πρὸς ἀνακάλυψη τοῦ πρωταιτίου. Κατὰ τὴν δήλωση τῆς συνόδου, ἐφευρέτης τῆς καινοτομίας ἦταν ὁ διάκονος Θεμιστιος, ἡγέτης τῶν Ἀγνοητῶν¹¹⁶ ὁ ὁποῖος στὴν ἐπιστολὴ πρὸς Μαρκελλῖνον πρεσβύτερον δέχεται ὅτι, ἡ γὰρ διὰ πάντων ἰοῦσα τῶν τε θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἐνέργεια τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἄλλη τις ἦν καὶ ἄλλη, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτῆ, δηλονότι ὡς ἐνός οὔσα καὶ τοῦ αὐτοῦ· διὸ καὶ “θεανδρικήν” αὐτὴν ὁ Ἀρεοπαγίτης ἐκάλεσε Διονύσιος¹¹⁷· γὰρ νὰ ἀποκαλύψει στὴν συνέχεια στὴν κατὰ Κολλούθου τοῦ αἰρετικοῦ πραγματεία του, ὅτι γὰρ τοὶ καὶ ὁ μακάριος Σεβήρος περὶ Χριστοῦ λέγων, ὡς τὰ μὲν θείως, τὰ δὲ ἀνθρωπίνως ὁ αὐτὸς ἐνήργησε, τὸ τῆς ἐνεργείας θεανδρικὸν οὐ μόνον, μέντοι θεοπρεπὲς ὁμοίως προήρητο, καταθεάσασθαι ῥᾶον¹¹⁸. Ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Θεμιστίου θὰ ἐπαναληφθεῖ ἄλλες τρεῖς φορές στὴν ἴδια πραγματεία, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὀρθὴ κατανόησίν της: 1. “μία” νοοῖτο “θεανδρική”, τοῦ Χριστοῦ ἢ “ἐνέργεια”, καθὰ διαφόρως ἔφημεν, ἀλλ' οὐ μία θεοπρεπής¹¹⁹ 2. εἰ γὰρ “μία” τοῦ λόγου “θεανδρική”, καθὰ πολ-

114. ACO 2/I, σ. 140,34-36 καὶ PG 3,1072B.

115. ACO 2/I, σ. 142-144.

116. Βλ. παραπάνω σημ. 59, 62.

117. ACO 2/I, σ. 144,38-40.

118. ACO 2/I, σ. 146,5-7.

119. ACO 2/I, σ. 146,11-12.

λάκις εἰρήκαμεν, τε καὶ γνῶσις, πῶς μία καὶ μία νοοῖτο κατὰ τὸν μιὰρὸν καὶ δύο μᾶλλον οὐ μία¹²⁰ καὶ 3. εἰ δὲ αὐτὴ μόνον θεοπρεπῆς, ἀλλ' οὐ θε-ανδρική, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, μηδὲν καθ' ἡμᾶς ἐνεργεῖτω, καὶ τὸ ζητούμενον ἔχεις¹²¹.

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀναδρομῆ, φαίνεται ὅτι ἡ σύνοδος ἔμεινε ἱκανοποιημένη μὲ τὴν ἀπόδοση τῆς αἰτίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς διαστροφῆς τῶν λόγων τοῦ Διονυσίου στὸν Θεμιστίο, ὥστε νὰ ἀφήσει, ἢ νὰ παραβλέψει σκόπιμα, ἀσχολίαστη τὴν δήλωσή του ὅτι ὁ πρῶτος διδάξας τὴν διασκευὴ ἦταν ὁ Σεβῆρος. Τὴν ἴδια ἥπια μεταχείριση θὰ διαπιστώσουμε καὶ στοὺς τελικοὺς ἀναθεματισμοὺς τῆς συνόδου, ὅπου ὁ Σεβῆρος θὰ καταδικασθεῖ μαζὶ μὲ τοὺς λοιποὺς αἰρετικούς, *Σαβέλλιον, Ἄρειον, Εὐνόμιον, Μακεδόنيον, Ἀπολλινάριον, Πολεμώννα, Εὐτυχεά, Διόσκορον, Τιμόθεον τὸν Αἴλουρον, Σεβῆρον, Θεοδόσιον, Κόλλουθον, Θεμέστιον, Παῦλον τὸν Σαμοσατέα, Διόδωρον, Θεόδωρον, Νεστόριον, Θεόδουλον τὸν Πέρσην, Ὠριγένην, Δίδυμον, Εὐάγριον*¹²², δίχως καμμία ἰδιαιτέρη μνεῖα στὸν πρωταγωνιστικὸ του ρόλο, ἂν καὶ ἡ *Ἐκθεσις* καταδικάζει ὀνομαστικὰ τὸν Σεβῆρο. Περιέργως ὁ Σεβῆρος δὲν ἐμφανίζεται καὶ στὴν ἀλυσίδα τῶν *ἐξάρχων τῆς κακοδοξίας*, ὅπου μνημονεύεται ὡς τοιοῦτος ὁ Θεόδωρος Φαράν, καὶ ἀκολουθοῦν ὁ Κῦρος Ἀλεξανδρείας, Σέργιος Κπόλεως, Πῦρρος καὶ Παῦλος¹²³.

Δύσκολα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὴ ἡ συμπεριφορὰ τῆς συνόδου, προφανῶς γιὰ λόγους τακτικῆς δὲν θέλησε νὰ ἀντιμετωπίσει ὅλους τοὺς μονοφυσίτες, μετριοπαθεῖς καὶ ἀκραίους μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀλλὰ προσπάθησε νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ βάση τῆς συμφωνίας τοῦ 633 στὴν Ἀλεξάνδρεια ἦταν ἐξαρχῆς προβληματικὴ ἀφοῦ στηρίχθηκε στὴν παραποίηση ἑνὸς ἀκράιου καὶ ἀντισεβηριανοῦ, ὅπως ἀποδείχθηκε, Θεμιστίου. Πιθανὸν νὰ πιστευαν ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν δὲν κλείνουν τὴν πόρτα γιὰ διάλογο στὶς πολλὰ καὶ ποικιλῶνυμες ὁμάδες τῶν μετριοπαθῶν μονοφυσιτῶν τῶν ὁποίων ὁ Σεβῆρος ἦταν πνευματικὸς πατέρας. Ἄς μὴ ξεχνοῦμε, ἄλλωστε, ὅτι οἱ προσπάθειες τοῦ Μαξίμου καὶ οἱ ἀποφάσεις τῆς συνό-

120. ACO 2/I, σ. 146,16-17.

121. ACO 2/I, σ. 146,21-22.

122. ACO 2/I, σ. 380,5-13.

123. ACO 2/I, σ. 380,21-25 καὶ 384,2-4.

δου κυρίως στόχευαν στήν Κπολη καί στήν Ἀνατολή¹²⁴ καί δευτερευόντως στή Δύση, ὅπου οἱ μονοφυσίτες ἦταν ἐλάχιστοι¹²⁵.

Νομίζω πάντως, ὅτι θά πρέπει νά διαβλέψουμε ὅτι ὁ κύριος σκοπός τῆς συνόδου ἦταν ἡ καταγγελία τῆς Ἐκθέσεως καί ἡ ἀπόδειξη, μέ τὸν πιὸ ἐκδηλο τρόπο, τῆς θεολογικῆς συγγενείας τῶν Θεμιστίου, Θεοδώρου Φαράν, Κύρου Ἀλεξανδρείας, Σεργίου, Πύρρου καί Παύλου Κπόλεως, πράγμα πού διευκόλυνε τὰ μέγιστα ὥστε νά καταστῆ εὐλογία ἢ μετὰ βδελυγμίας καταδίκη τους· ὁ Σεβῆρος, ἄλλωστε, ἀνήκε σέ πολὺ παλαιότερη ἐποχή. Αὐτὸ καταφαίνεται στήν ἀνακεφαλαίωση πού θά κάνει στὸ τέλος, ὁ πάπας Μαρτίνος ὅτι, ἐ γνώρισεν ἄρα Θεμιστίος ὁ αἰρετικὸς διὰ τῶν οἰκειῶν λόγων τῶν ἀρτίως ἡμῖν ἀναγνωσθέντων, ὅτι καρπὸς αὐτοῦ καὶ προβολὴ τυγχάνει Κῦρος καὶ Σέργιος ἐν τοῖς δόγμασι, καὶ παρ' αὐτοῦ διδαχθέντες οὗτοι τὴν “καινήν” ἐξ ὑπαλλαγῆς “μίαν” ὀνόμασαν, εἰ καὶ σφοδρότεροί πως ἐκείνου περὶ τὴν ἄρνησιν τῆς ἀληθείας γεγόνασιν, ὡς καὶ αὐτὴν, καθὰ λέλεκται, τὴν “θεανδρικήν” τοῦ διδασκάλου τελείως ἀπαρτήσαντες ρῆσιν καὶ “μίαν” ἁπλῶς ἐκδεδωκότες “ἐνεργεῖαν”¹²⁶. Στὴ συνέχεια, θά ὑπερασπισθῆι τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου καί θά ἐξηγήσει ὅτι διεστράφη τὸ νόημα τῶν λόγων του καί ὅτι ἐννοοῦσε στὸ συγκεκριμένο χωρίο, διπλὴν τοῦ διπλοῦ τὴν φύσιν συνθέτω φωνῆ ἐχρησασατο, τὰς δύο τοῦ αὐτοῦ καθ' ἑνωσιν ἐνεργείας κατασημαίνων¹²⁷ καί θά

124. Βλ. Τσορμπατζόγλου, «Κοινωνία καὶ Μονοθελητισμός», σ. 248-257· πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' (685-695, 705-711)», *Βυζαντινά* 21 (2000) 435-442.

125. Βλ. τίς πληροφορίες τοῦ *Βίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκραγαντίνων (BHG³ 707)*, γιὰ τὴν δράση τῶν μονοθελητῶν στήν Σικελία, *PG* 98, 549-716 καί κριτικὴ ἐκδοση, ἢ ὅποια χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, ἀπὸ τὸν A. Berger, *Leontios presbyteros von Rom. Das Leben des heiligen Gregorios von Agrigent*, Berlin 1995, σ. 245-255, 262. Ὁ *Βίος* συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Λεόντιο πρεσβύτερο καί μοναχὸ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, Ρώμης, στὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ.· βλ. Π.-Γ. Τσορμπατζόγλου, «Ἐλάχιστα γνωστὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' καὶ τίς σχέσεις Ἀνατολῆς-Δύσης ἀπὸ τὸν *Βίο Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκραγαντίνων (BHG³ 707)*, *Βυζαντινά* 21 (2001) 62-63.

126. *ACO* 2/I, σ. 146, 27-32.

127. *ACO* 2/I, σ. 148, 30-32. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ τοῦ πάπα Μαρτίνου, ἀπηχεῖ τὸν σχολιασμὸ τοῦ Ἰωάννη Σκυθοπολίτη (βλ. σημ. 44, 51) στήν παραπάνω ἐπιστολή. Ὁ Ἰωάννης Σκυθοπολίτης στὰ *Σχολία* του θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ ἀπαντᾷ σ' ὅλες τίς αἰρέσεις παλαιῆς καὶ νέες, σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῶν δύο φύσεων, ἐνεργειῶν καὶ θελημάτων στὸν Χριστὸ (*PG* 4, 532, 3-4)· ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολο ἂν δίχως τὴν ἐρμηνευτικὴ

καταλήξει ότι ἡ καινὴ συνάδει μετὰ τὴν διδασκαλία τοῦ Τόμου Λέοντος πρὸς Φλαβιανὸν Κωνσταντινουπόλεως¹²⁸, ὅπου περιλαμβάνεται ὅτι, “ἐνεργεῖ γὰρ ἑκατέρα μορφή μετὰ τοῦ θατέρου κοινωνίας τοῦτο ὅπερ ἴδιον ἔσχηκε”, καὶ οὐκ εἶπεν “ἐκμεοῖ” ἢ “ἐκτρέπει” ἢ “συγγεῖ” ἢ “ἐξαρνεῖται τοῦτο ὅπερ ἴδιον ἔσχηκεν ἑκατέρα μορφή” τῶν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἐνὶ Χριστῷ καθ’ ὑπόστασιν ἡνωμένων, ἀλλ’ “ἐνεργεῖ” μὲν “μετὰ τῆς θατέρου” δὲ “κοινωνίας”, ἵνα καὶ τὴν διαφορὰν γνωρίσῃ διὰ τοῦ “ἐνεργεῖν τοῦθ’ ὅπερ ἴδιον ἔσχηκε” καὶ τὴν ἔνωσιν παραστήσῃ διὰ τῆς “μετὰ θατέρου κοινωνίας”. Τοῦτο γὰρ “καινῆς” τῆς “θεανδρικής” ἐστὶν ἴδιον “ἐνεργείας”, λέγω δὴ θείας καὶ ἀνθρωπίνης, καθ’ ἔνωσιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ συμφυῶς γνωριζομένων τὴν ἀδιαίρετον¹²⁹. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη θὰ ἐμφανισθεῖ καὶ στὸ τελικὸ κείμενο τῶν ἀποφάσεων, ἢ κανόνων τῆς συνόδου, ὡς ὁ 15^{ος} ἀναθεματισμός, μετὰ τὴν διατύπωση: εἴ τις κατὰ τοὺς ἐναγεῖς αἰρετικούς τὴν θεανδρικήν ἐνέργειαν μίαν ἀνοήτως ἐκδέχεται, ἀλλ’ οὐχὶ διπλὴν αὐτὴν ὁμολογεῖ κατὰ τοὺς ἀγίους πατέρας, τούτεστι θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην, ἢ τὴν ἐπ’ αὐτῇ τῇ θεανδρική τῆς καινῆς ῥῆσιν μᾶς εἶναι σημαντικὴν ἐνεργείας, ἀλλ’ οὐχὶ τῆς ἑκατέρων παραδόξου καὶ ὑπερφυῶς ἐνώσεως δηλωτικὴν, εἴη κατάκριτος¹³⁰.

Στὴν ἴδια τροχιά, ἀλλὰ ὀξύτερη κινεῖται ἡ παρέμβαση τοῦ Δευσοδέδιτ ἐπισκόπου Καραλέως¹³¹, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸν λόγο ἀμέσως μετὰ ἀπὸ

ποῦ ἐφαρμόζει μπορεῖ νὰ λεχθεῖ κάτι τέτοιο· ἀπόδειξη ἢ χρῆση τῆς ἐκ μέρους τῶν μονοφυσιτῶν βλ. Pelican, «The Odyssey of Dionysian Spirituality», σ. 19-21, 265 σημ. 8· P. Rorem, *Pseudo-Dionysius. A Commentary on the Text and an Introduction to their Influence*, N. York 1993, σ. 9-11· Rorem, Lamoreaux, *John of Scythopolis*, σ. 37-39, 252-253. Γιὰ τὶς νεοπλατωνικὲς ἐπιρροὲς στὴν ὀρολογία θεανδρική, βλ. παραπάνω σημ. 35.

128. (CPG 8922, CPL 1656) PL 54, 775-782 καὶ ACO 2/1,1 σ. 10-20.

129. ACO 2/1, σ. 150,21-29.

130. ACO 2/1, σ. 376, 25-34. Ἡ διατύπωση αὕτη ἀποδίδει πλήρως ὄχι μόνον τὸ ὕφος, τὴν ὀρολογία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκφραση τοῦ Μαξίμου. Ἡ ἄποψη τοῦ J. Pierres, *S. Maximus Confessor, princeps apologetarum synodi Lateranensis*, [διδ. διατρ.], Rome 1940, σ. 12-14, ὅτι ἀπὸ τοὺς 27 κανόνες, ἀναθεματισμούς, μόνον οἱ 10ος καὶ 11ος μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν ἀβίαστα στὸν Μάξιμο, διότι φαίνεται ὅτι συνετάχθησαν πρωτοτύπως στὰ ἑλληνικὰ καὶ ὄχι στὰ λατινικά, νομίζω ὅτι δὲν ἀποδίδει σωστὰ τὴν πραγματικότητα. Οἱ ἔννοιες, ἡ δομὴ καὶ ἡ πλοκὴ τῶν κανόνων εἶναι θέματα ποῦ ἀπαντῶνται συνεχῶς στὰ ἔργα τοῦ Μαξίμου. Ἡ θεολογικὴ προπαρασκευὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐπεξεργασία τῶν κανόνων πρέπει νὰ ἀπετέλεσαν μέρμια τοῦ Μαξίμου γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἢ ὀρολογία καὶ τὸ ὕφος του εἶναι εὐδιάκριτα· πρβλ. παραπάνω σημ. 90, 101.

131. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κάλιαρι, πρωτεύουσας τῆς Σαρδηνίας, πρόχειρα βλ. Cagliari, *Enciclopedia Cattolica*, 3, Citta de Vaticano 1949, σ. 288-293.

τὸν πάπα Μαρτίνο καὶ παρέθεσε τὴν μαρτυρία τοῦ Πύρρου Κπόλεως ἀπὸ τὸν, ἀπολεσθέντα, *Δογματικὸ Τόμο*, κατὰ τὴν ὁποία, ὁ τελευταῖος ἀναγνώριζε ὅτι ἂν καὶ ἡ νόθευση τῆς ἀρεοπαγιτικῆς ρήσεως ἐγκαίρως εἶχε ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων, τοῦτο συνέβη σκόπιμα μὲν, ἀλλὰ καλοπροαίρετα ἀπὸ τὸν Κῦρο, πάντοτε κατὰ τὸν Πῦρρο, ἀφοῦ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔθετε σὺς σωστὲς διαστάσεις τὴν ἔννοια τῆς *καινῆς* πού δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὴν *μία θεανδρική ἐνέργεια*¹³².

Ὁ Δευσδέδιτ θὰ ἐπανέλθει στὸ σημεῖο πού ὁ πάπας Μαρτίνος φάηκε νὰ παρακάμπτει καὶ θὰ κατονομάσει ὡς ἀφετηρία τῆς αἰρέσεως τὸν Σεβῆρο καὶ στὴ συνέχεια θὰ προσθέσει στὴν ἀλυσίδα τὸν Θεμίσιο, Κῦρο καὶ τοὺς λοιπούς, γιὰ νὰ ἐλιχθεῖ στὸ τέλος καὶ νὰ διαχωρίσει τὴν δημοσίευση τῆς *Ἐκθέσεως* ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡρακλείου, ὁ ὁποῖος παρασύρθηκε δολίως ἀπὸ τὸν Σέργιο¹³³. Μὲ τὸν ἐλιγμὸ αὐτὸ θὰ προσπαθήσει νὰ ἀποσείσει, ἀπὸ ὅσο κατανοῶ, τὴν κατηγορία ὅτι ἡ προσβολὴ τῆς *Ἐκθέσεως* συνιστοῦσε προσβολὴ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ νόμου καὶ ἄρα τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου¹³⁴. Τέλος στὴν πέμπτη, καὶ τελευταία, συνεδρία παρουσιάσθηκαν τέσσερα ἀνθολόγια, μὲ πατερικὲς χρήσεις: 1. *περὶ ἐνεργειῶν φυσικῶν*, 2. *περὶ θελημάτων φυσικῶν*, 3. *περὶ τῶν φυσικῶν Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν θελημάτων*, 4. *περὶ τῶν φυσικῶν Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐνεργειῶν*¹³⁵. Στὸ τελευταῖο ἐξ αὐτῶν παρατίθενται καὶ δύο χρήσεις ἀπὸ τὸν Διονύσιο, μία ἀπὸ τὸ *περὶ Θεῶν Ὀνομάτων* καὶ μία ἀπὸ τὴν *πρὸς Γάϊον ἐπιστολήν*, διάφορη ἀπὸ τὴ γνωστὴ¹³⁶. Ἡ

132. Τὸ ἀπόσπασμα *ACO 2/I*, σ. 152,26-40, καὶ ἡ κατακλείδα, *τῇ γὰρ ἀποφάσει τῶν ἄκρων "μία"* φησὶν ὁ θεῖος διδάσκαλος *κατάφασιν ποιησάμενος καὶ ταύτην μοναδικῶς ἐκφωνήσας, τι ἄλλο γε ἢ "μία"* ὁμολογεῖν *"ἐνέργειαν"* ὡς ἑνός τοῦ Χριστοῦ, *καθ' ὃν τινὰ οὖν λόγον σαφῶς παρέδωκεν*; σ. 152, 37-40. Βλ. καὶ παραπάνω σημ. 72,73.

133. *ACO 2/I*, σ. 154,1-30. *Τὴν εἰς ὄνομα Ἡρακλείου τοῦ τηρικαῖτα βασιλεύοντος γεγονυῖαν τοῖς ἐναντίοις κατὰ τῆς πίστεως Ἐκθεσιν*, σ. 154,35-36.

134. Βλ. παραπάνω σημ. 93.

135. *ACO 2/I*, σ. 258-314. Ἀκόμη παρατίθενται: *χρήσεις τῶν συγγεόντων αἰρετικῶν*, σ. 320-332; *χρήσεις τῶν διαιρούντων αἰρετικῶν*, σ. 332-334. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν χρήσεων, πού ἐμφανίζονται σὺς ἐργασίες τῆς συνόδου θὰ πρέπει νὰ μὴ λησμονοῦμε ὅτι ὀφείλεται στὴν προεργασία τοῦ Μαξίμου· βλ. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, II/1, σ. 74· Alexakis, *Codex Parisinus Graecus 1115 and Its Archetype*, σ. 18, καὶ παραπάνω σημ. 90.

136. *ACO 2/I*, σ. 302,19-27,29-35. Βλ. παραπάνω σημ. 91 καὶ 94.

συνεχής χρήση του Διονυσίου, και μετά την αποκάλυψη της χαλκείσεως και συνεπώς της αποκαταστάσεως της ὀρθοδοξίας του, κατανοῶ ὅτι σκοπὸ ἔχει νὰ ἀποσπάσει τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸ ὄπλοστάσιο τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ νὰ καταστήσει ἀνενεργὴ τὴν ἐπίκλησή του. Ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν ἀρεοπαγιτικῶν χρήσεων ποὺ παρατίθενται στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου, δὲν φαίνεται νὰ προστίθεται κάτι περισσότερο στὴν μέχρι τότε γνωστὴ πατερικὴ παράδοση.

Ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἰδιαιτεροτήτων, ἔχει καὶ μία ἄλλη πτυχή, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ περάσει ἀσχολίαστη. Ἡ σύνοδος αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἀπετέλεσε, ἴσως τὴν μοναδική, εὐκαιρία γιὰ τὴν Λατινικὴ Ἐκκλησία νὰ προβάλλει τὴν θεολογικὴν παράδοσή της καὶ τοὺς Λατίνους πατέρες ὡς ἐφάμιλλους τῶν Ἀνατολικῶν. Τὰ ὀνόματα, Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων, Αὐγουστίνος Ἰππῶνος, Κελεστινὸς πάπας Ρώμης, Φήλιξ πάπας Ρώμης, Ὁρμίσδας πάπας Ρώμης, Ἰννοκέντιος πάπας Ρώμης, Λέων πάπας Ρώμης, Ἰλάριος Πικταβίου καὶ Βίκτωρ Καρθαγένης¹³⁷, παρατίθενται μὲ ἔμφαση στὶς συζητήσεις τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (649), σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Στ' Οἰκουμενικὴν σύνοδο ποὺ συνεκλήθη λίγες δεκαετίες ἀργότερα (680-681), ἡ ὁποία παρόλο ποὺ ἀντιμετώπισε συναφῆ θέματα, δὲν φαίνεται οὔτε μία φορὰ νὰ κατέφυγε σὲ χρήσεις Λατίνων πατέρων. Ὅσες ἀναφορὲς συναντῶνται, στὴν Στ' Οἰκουμενικὴν, χρήσεων Λατίνων πατέρων ἐμπεριέχονται σὲ κείμενα τοῦ θρόνου τῆς Ρώμης ποὺ προσκομίσθηκαν στὴν σύνοδο. Αὐτόνομως καὶ ἐκουσίως ἡ σύνοδος παρέθεσε πολλὰς φορὰς μόνον ἀπὸ τὴν γνωστὴ ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντος πάπα Ρώμης πρὸς Φλαβιανὸν Κπόλεως¹³⁸.

137. Οἱ παραπάνω Λατίνοι συγγραφεῖς τῶν ὁποίων χρήσεις μνημονεύονται στὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ εἶναι περισσότεροι ἀπὸ ὅσους ἀναφέρει, ἔξη, ὁ Alexakis, ὁπ.π., σ. 18 σημ. 75· πρβλ. Sansterre, *Les moines grecs et orientaux à Rome aux époques*, σ. 119, σημ. 55· Allen, Neil, *Maximus Confessor*, σ. 20.

138. Βλ. παραπάνω σημ. 128.

Ἡ χρήση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου στὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (680-681)

Ἡ Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος συνεκλήθη ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Δ' τὸν Πωγωνᾶτο¹³⁹, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ θέμα τοῦ μονοθελητισμοῦ, ἢ καλύτερα τὴν δράση τοῦ μονοθελήτη πατριάρχη Ἀντιοχείας Μακαρίου, ὁ ὁποῖος παρεπιδημοῦσε στὴν Κπολη, λόγω τῆς ἀραβικῆς κατοχῆς. Οἱ ἐργασίες διεξήχθησαν στὰ ἀνάκτορα τοῦ Τρούλλου ἀπὸ τὴν 7η Νοεμβρίου 680 ἕως τὴν 16η Σεπτεμβρίου 681 καὶ ἀναπτύχθηκαν σὲ δεκαοκτῶ συνεδρίες¹⁴⁰.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν σύνοδο τοῦ Λατεράνου, κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου ἡ παρουσία τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου ἦταν περιστασιακὴ. Οἱ ἀναφορὲς ὅπου ἐμφανίζονται εἶναι συμπτωματικὲς, ἐπειδὴ περιέχονται σὲ παλαιότερα κείμενα πὸν ἀναγνώσθησαν κατὰ τὶς συνεδρίες τῆς συνόδου εἴτε ἀπὸ πλευρᾶς Ὁρθοδόξων, εἴτε Μονοθελητῶν. Συγκεκριμένα, μνημονεύεται μία φορὰ στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ἀγάθωνος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο, μὲ τὴν ὁποία ἀπαντᾷ στὴν πρόσκληση γιὰ τὴν σύγκληση τῆς συνόδου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ ὁμολογία πίστεως τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης¹⁴¹. Στὶς χρήσεις πὸν ἐμπεριέχονται στὴν ἐπιστολή, καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιο *περὶ τῶν φυσικῶν Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐνεργειῶν* τῆς συνόδου τοῦ Λατεράνου¹⁴², μεταξὺ τῶν ἄλλων παρατίθεται καὶ ὁ Διονύσιος¹⁴³.

Παρομοίως, κατὰ τὴν παράθεση τῆς *Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς* τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου στὴν ἐνδέκατη συνεδρία τῆς συνό-

139. Βλ. Δ. Μισίου, «Ποιὸς ὁ Κωνσταντῖνος τῆς ἐπιγραφῆς ἀρ. 8788 τοῦ CIG IV. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν δῆμων κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἡρακλειδῶν», *Βυζαντικά* 4 (1984) 77-84· τῆς ἴδιας, «Ποιὸς ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Πωγωνᾶτος;», *Βυζαντινά* 15 (1989) 337-342.

140. (CPG 9420-9437). Γιὰ μία συνολικὴ θεώρηση, βλ. Π.-Γ. Τσορμπατζόγλου, «Κοινωνία καὶ μονοθελητισμὸς τὴν ἐποχὴ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου», *ΕΕΘ-ΣΑΠΘ/Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας* 7 (2001) 236-237.

141. ACO 2/II,1, σ. 92,11.

142. ACO 2/1, σ. 298-314,13· βλ. καὶ παραπάνω σημ. 135. Γιὰ τὴν σχέση τῶν ἀνθολογίων τῆς συνόδου τοῦ Λατεράνου καὶ τῆς Στ' Οἰκ. συνόδου· βλ. Alexakis, *Codex Parisinus Graecus 1115*, σ. 24-25 σημ. 108.

143. Περὶ Θείων Ὄνομάτων 2,6, PG 3,644C· ACO 2/II,1, σ. 92,12-17 = ACO 2/1, σ. 21-27.

δου θὰ ἀναφερθεῖ καὶ ὁ ἐξ Ἀρείου πάγου Παύλῳ τῷ θεῷ θεῖως ζωορηθεὶς θεηγόρος Διονύσιος, ὡς μέρος τοῦ κειμένου¹⁴⁴. Οἱ ἄλλες τρεῖς ἀναφορὲς τοῦ Διονυσίου θὰ γίνουν ἀπὸ πλευρᾶς μονοθελητῶν ἢ μία περιλαμβάνεται στὴν γνωστὴ συμφωνία Κύρου καὶ Θεοδοσιανῶν, ἡ ὁποία ἀναγνώσθηκε στὴν δεκάτη τρίτη συνεδρία¹⁴⁵. οἱ ἄλλες δύο συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Μακαρίου Ἀντιοχείας. Ὁ τελευταῖος ὑπεραμυνόμενος τῆς πίστεώς του ἔμπροσθεν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δ' δήλωσε ὅτι, *Ὁνώριου τὲ τοῦ θεόφρονος, Σεργίου καὶ Παύλου καὶ Πέτρου καὶ τῶν λοιπῶν, καὶ ἐπανελάβε τὰ γνωστὰ περὶ μιᾶς θεανδρικής ἐνέργειας· ὁμολογοῦντες ἐν θέλημα ὑποστατικὸν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θεανδρικήν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν. "οὔτε γὰρ τὰ θεῖα κατὰ θεὸν οὔτε τὰ ἀνθρώπινα κατὰ ἄνθρωπον ἀλλ' ἀνδρωθέντος τοῦ θεοῦ λόγου καινὴν τινα τὴν θεανδρικήν ἐνέργειαν πεπολιτεῦσθαι"* ὁμολογοῦμεν κατὰ τὸν ἅγιον Διονύσιον¹⁴⁶. Ἡ καταρχὴν ὁμολογία τοῦ Μακαρίου ἀπετέλεσε τὸ ἔναυσμα τῆς συζητήσεως περὶ τῶν ἀπόψεων του καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ διαβάσθηκε μία ἔγγραφη ὁμολογία πίστεως καὶ στὴ συνέχεια χρήσεις ἀπὸ ἓνα κωδίκιο, βιβλίο, τοῦ Μακαρίου οἱ ὁποῖες ἀπεδείκνυαν, κατ' αὐτόν, ὅτι οἱ πατέρες συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς μονοθελητικῆς πίστεως¹⁴⁷. Στὸ σημεῖο αὐτό, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὁ Μακάριος χρησιμοποίησε καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὸ *περὶ Θεῶν Ὀνομάτων*, τὸ ὁποῖο παρέθετε ὁ πάπας Ἀγάθων στὴν ἐπιστολὴ του, ἀλλὰ κολοβωμένο κατὰ τοὺς δύο τελευταῖους στίχους, πρᾶγμα ποὺ ἐπισημάνθηκε ἀμέσως¹⁴⁸. Ἡ τελευταία παρατήρηση παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, διότι κατὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν χρήσεων τοῦ Μακαρίου γινόταν συνεχῶς ἀντιβολὴ μὲ τὰ αὐθεντικὰ κείμενα

144. Ἡ ἐπιστολή, *ACO 2/II,2*, σ. 410,13-494,9 καὶ ἡ χρῆση τοῦ Διονυσίου σ. 456, 14· βλ. παραπάνω σημ. 81.

145. *ACO 2/II,2*, σ. 598,20-22· βλ. παραπάνω σημ. 71-83.

146. *ACO 2/II,1*, σ. 216,22-28. Ὁ Μακάριος παραπέμπει κατὰ νόημα, μὲ ὀνομαστικὴ ἀναφορὰ στὸν ἅγιο Αὐγουστῖνο, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖ· μᾶλλον πρόκειται γιὰ ρητορικὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος.

147. Κατὰ τὴν ὀγδὴ συνεδρία, *ACO 2/II,1*, σ. 232-242. Ἡ σύνοδος ἔκρινε ἐπαρκῆ τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονται στὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ Μακαρίου ὥστε νὰ θεωρήσει περὶ τὴν ἀνάγνωση τῶν ὑπολοίπων· βλ. *ACO 2/II,1*, σ. 276,19-22 καὶ σ. 286,1-5.

148. *ACO 2/II,1*, σ. 252,4-8 καὶ οἱ χαλκεύσεις σχ. 10-11· βλ. παραπάνω σημ. 137,138.

τὰ ἀποκείμενα στὴν πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη, μὲ συνέπεια νὰ ἀποδεικνύεται συνεχῶς ἡ νόθευση ἢ ἡ ἀποκοπὴ τῆς μίας χρήσεως μετὰ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κειμένου, ὥστε στὸ τέλος ἡ σύνοδος μὲ ἀγανάκτηση νὰ ἐπιτιμήσει τὸν Μακάριο αὐστηρά, *οὐχ ἀρμόζει ὀρθοδόξοις οὕτως περικοκομμένας τὰς τῶν ἁγίων πατέρων φωνὰς παρεκβάλλειν, αἵρετικῶν δὲ μᾶλλον ἴδιον τοῦτο καθέστηκε*¹⁴⁹.

Τελευταία χρήση τοῦ ὀνόματος τοῦ Διονυσίου συνέβη στὴν δεκάτη τέταρτη συνεδρία ὅταν ἀναγνώσθηκε τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν *Δογματικὸ τόμο* τοῦ Πύρρου Κπόλεως, ὅπου ὁμολογεῖται ἡ «καλοπροαίρετη» παραχάραξη τῆς γνωστῆς ρήσεως τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὸν Σεβῆρο¹⁵⁰.

Γιὰ τὴν ὑποβαθμισμένη χρήση τοῦ Διονυσίου καὶ τὴν συνακόλουθη μεταχείριση τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου στὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο, σὲ σχέση πάντα μὲ τὴν κεντρικὴ θέση ποὺ κατεῖχε στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ, μία πιθανὴ ἐξήγηση θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ σοβαρότερο θέμα τῆς αὐθεντίας τῆς ἀρεοπαγιτικῆς ρήσεως *μία θεανδρική ἐνέργεια* εἶχε ἀντιμετωπισθεῖ ἐπαρκῶς καὶ μὲ ἐπιτυχία κατὰ τὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ. Ἐπίσης, δὲν θὰ πρέπει νὰ παραβλέψει κανεὶς ὅτι, ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ ἦταν μία «προγραμματισμένη» σύνοδος, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐκ τῶν προτέρων εἶχαν τεθεῖ τὸ πλαίσιο, οἱ στόχοι καὶ τὰ μέσα ἀπὸ τὸν ἀφανὴ τόσο, ὅσο καὶ ἐμφανὴ ἰθύνοντα νοῦ τῆς συνόδου, τὸν Μάξιμο¹⁵¹, καὶ τὴν ἀπουσία ἀντιφρονούντων προσώπων¹⁵². Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο δὲν ὑπῆρχε ὁ ἕνας, ὁ ἰθύνων νοῦς ποὺ θὰ κατεύθυνε τὶς ἐργασίες, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτορας προήδρευε τῆς συνόδου, ἢ μᾶλλον δικάζε, ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν λάμβανε θέση στὴν διαμάχη¹⁵³, καὶ πολὺ περισσότερο δὲν λειτουργοῦσε ὡς ἐνάγων

149. ACO 2/II,1, σ. 242,4-6.

150. ACO 2/II,1, σ. 606,20-608,5· βλ. παραπάνω σημ. 78,79 καὶ 132.

151. Βλ. σημ. 101.

152. Βλ. σημ. 95.

153. Ἡ προεδρία τῆς συνόδου παραμένει πρόβλημα, διότι ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐργασιῶν δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ προσδιορισθεῖ ποῖος ἄσκησε τὰ καθήκοντα αὐτά, ἀφοῦ στὶς 11 πρῶτες συνεδρίες ἡ θεολογικὴ ἀντιπαράθεση δὲν ἐπέτρεπε σὲ καμμία πλευρά, ἐκ μέρους τῶν πατριαρχείων, νὰ διεκδικήσει τὴν θέση αὐτὴ καθότι ἦταν ἀντίδικες. Πιθανὸν τὸν ρόλο αὐτό, τουλάχιστον μέχρι τῆς καθαιρέσεως τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, θὰ ἐπωμίσθηκε ὁ αὐτοκράτορας καὶ στὴν συνέχεια ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γεώργιος· βλ. Φειδᾶς, Α', σ. 753-754.

ὅπως ἔκανε ὁ πάπας Μαρτίνος στήν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ. Ἀκόμη θά πρέπει νά ὑπογραμμισθεῖ ὅτι ἐνῶ στήν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τὸ ζητούμενο ἦταν ἡ ἀπόρριψη μιᾶς συγκεκριμένης ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς πού παρήγαγε τήν *Ἐκθεσι καὶ τὸν Τύπο*, στήν Στ' Οἰκουμενικῆ ὁ στόχος ἦταν εὐρύτερος, ἡ καταδίκη τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ μάλιστα ὅπως αὐτὸς ἐκφραζόταν ἀπὸ τὸν Μακάριο Ἀντιοχείας καὶ τοὺς μαθητές του.

Θά μπορούσαν, λοιπόν, ὅλοι οἱ παραπάνω οἱ λόγοι, καὶ ἄλλοι τόσοι νά ἰσχύουν, ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦν γιὰ νά ἐξηγήσουν τὴν ψυχρὴ, ἂν ὄχι ἀδιάφορη στάση τῆς συνόδου ἔναντι τοῦ ἀρεοπαγιτικοῦ ἔργου. Ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἀποψή μου, ὁ ἰσχυρότερος λόγος εἶναι ὁ ἴδιος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ ἔργο ἀπορρίφθηκε ἅμα τῇ ἐμφανίσει του ἀπὸ τὸν Ὑπάτιο Ἐφέσου¹⁵⁴. Παρὰ τὴν χρῆση καὶ τὴν ἀποκάθαρση πού εἶχε ὑποστῆ τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἔργο δὲν ἔπαυσε ποτὲ νά προκαλεῖ τὴν δυσπιστία, ὥστε νά μὴν ἐνδιαφερθεῖ ἡ σύνοδος ἐπισημῶς γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ «ἀδιαφόρου» πρὸς αὐτὴν Διονυσίου καὶ νά ἀρκεσθεῖ στήν ἀντιμετώπιση τὸν μονοθελητισμὸ ἐπὶ τῆς οὐσίας καὶ χρησιμοποιώντας τὴν πλούσια καὶ συνάμα στερεὴ πατερικὴ παράδοση. Μία Οἰκουμενικὴ σύνοδος δὲν ἦταν δυνατὸν νά ἀντλεῖ τὸ δόγμα τῆς ἀπὸ ἀμφίβολες, ἢ μειωμένου κύρους πηγές, πολὺ περισσότερο δὲν ἦταν μέσα στὰ ἄμεσα ἐνδιαφέροντά της ἢ ἀποκατάσταση τῆς φήμης τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ ἡ περιφρούρηση τοῦ Ὁρθόδοξου δόγματος καὶ μόνον¹⁵⁵. Δὲν ὑπῆρχε, λοιπόν, περίπτωση νά συμβεῖ διαφορετικὰ καὶ στήν περίπτωση τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου¹⁵⁶.

154. Βλ. παραπάνω σημ. 36, 38.

155. Πρβλ. τὴν περίπτωση τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ τοῦ ὁποίου οἱ χρήσεις ἀγνοήθηκαν κατὰ τὴν Ζ' Οἰκ. σύνοδο γιὰ τὸν λόγο ὅτι χρησιμοποίησε, «τρεῖς θεωρητικῆς, ἀλλὰ βασικῆς ἀξίας μαρτυρίες τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου», βλ. Π. Χρήστου, «Πατερικὲς μαρτυρίες πού ἀγνοήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐβδόμη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο», στὸ *Συμπόσιον Πνευματικῶν ἐπὶ Χρυσῶ Ἰωβηλαίῳ Ἀρχιερωσύνης τὸ Μητροπολίτου Πατρῶν Νικοδήμου*, Ἀθῆναι 1989, σ. 132-138.

156. Πρβλ. τὴν καταδίκη τῶν Τριῶν Κεφαλαίων ἀπὸ τὴν Ε' Οἰκ. σύνοδο, ἥτοι τὴν καταδίκη μετὰ θάνατον τοῦ προσώπου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τῶν ἔργων τοῦ Θεοδώρητου Κύρου καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰβᾶ Ἐδέσσης πρὸς τὸν Μάρι τὸν Πέρση· βλ. Ε. Χρυσῶ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ Τρία Κεφάλαια καὶ τὴν Ε' Οἰκ. σύνοδο*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 20- 32, 110-144· R. Pavouris, *The Condemnation of the Christology of the Three Chapters and Doctrinal Context: The Assessment and Judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553)*, (ἀνέκδ. διδ. διατρ.). Glasgow 2001.

Τέλος, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἂν καὶ τὸ θέμα τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου οὐσιαστικὰ ἦταν τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸ ποὺ ἀπασχόλησε τὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ, λίγα χρόνια νωρίτερα καὶ κάποια πρόσωπα ἀπὸ τὸ Δυτικὸ κλίμα, ὅπως οἱ ἡγούμενοι τῶν *Βυζαντιῶν μονῶν* τῆς Ρώμης, συμμετεῖχαν καὶ στὶς δύο¹⁵⁷, δὲν γίνεται καμμία ἐπίσημη ἀναφορά, πολὺ περισσότερο σύνδεση τοῦ ἔργου τῶν δύο ἀλλὰ καὶ τῆς προσφορᾶς τῶν πάπα Μαρτίνου καὶ Μαξίμου. Πράγματι, ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ὑπάρχει σχέση, ἀλλὰ ἂν καὶ ἐπισήμως δὲν ἀνανατρέχει, οὔτε μνημονεύει τὴν τελευταία, οὐσιαστικὰ ὅμως τὴν παρακολουθεῖ ἢ σκια τῆς πλανᾶται πάνω ἀπὸ τὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο. Στούς πατέρες τῆς συνόδου ἀδιόρατος, ἀλλὰ ὑπαρκτὴ παράμετρος τῶν ἐργασιῶν εἶναι τὰ διαδραματισθέντα στὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ, οἱ ἀποφάσεις καὶ τὰ ἐπακόλουθά της· ἕνας ἐπιπρόσθετος λόγος εἶναι ὁ κοινῆς ὑπολήψεως *μέγιστος Διονύσιος*. Ἀπόηχος τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ, μᾶλλον τῆς κακομεταχειρίσεως καὶ τοῦ ἄδοξου τέλους τοῦ πάπα Μαρτίνου¹⁵⁸, ἐντο-

157. ACO 2/II, 1, σ. 6. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ζητοῦσε ὁ Κωσταντῖνος ἀπευθυνόμενος στὸν πάπα γιὰ τὴν σύγκληση τῆς συνόδου, νὰ μερμνήσει νὰ συμπεριληφθοῦν στὴν ἀποστολὴ καὶ ἀπὸ τέσσερις ἀββάδες τῶν τεσσάρων *Βυζαντιῶν μοναστηρίων* βλ. Τσορπατζόγλου, «Κοινωνία καὶ Μονοθελητισμὸς τὴν ἐποχὴ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (680-681)», σ. 246. Ἐπρόκειτο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, γιὰ τὶς μονές, *Ρενάτης, Δόμου Ἀρσινίτη, Κέλλα Νόβων* στὴν Ρώμη καὶ *Βαῖας* στὴν Σικελία. Ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ προφάνως σχετίζεται μὲ τὴν παρουσία, κατὰ τὴν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649), ἐκπροσώπων ἀπὸ τὶς παραπάνω μονές τῆς Ρώμης· βλ. παραπάνω σημ. 91.

158. Ὁ αὐτοκράτορας θεώρησε προκλητικὴ τὴν στάση τοῦ πάπα Μαρτίνου, ὁ ὁποῖος παραλείποντας νὰ ζητήσει τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του καὶ συγκαλώντας σύνοδο μὲ οἰκουμενικὲς βλέψεις, σαφῶς ξεπερνοῦσε τὰ ἐσκαμμένα, ἀγγίζοντας τὰ ὄρια τοῦ ἐγκλήματος καθοσιώσεως καὶ ἀπεκάλυπτε ἀλλότριες προθέσεις, δηλ. ἀπόσχιση ἀπὸ τὴν Κπολη. Μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ διέταξε τὸν ἔξαρχο τῆς Ραβέννας Ὀλύμπιο νὰ συλλάβει τὸν πάπα Μαρτῖνο καὶ νὰ ἐπιβάλλει στὴν Ρώμη τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ *τύπου*. Ὅταν ὅμως ὁ ἔξαρχος ἔφθασε στὴν Ρώμη, προκειμένου νὰ ἐφαρμόσει τὴν αὐτοκρατορικὴ βούληση, ἐκεῖ συνάντησε τὰ πνεύματα ἐξημμένα καὶ τὴν κατάσταση ἐκρηκτικὴ, τὴν ὁποία σκέφθηκε νὰ ἀξιοποιήσει πρὸς ὄφελός του δημιουργώντας δική του ἐπικρατεία στὴν Ἰταλία. Οἱ βλέψεις τοῦ Ὀλυμπίου δὲν εὐδώθηκαν, διότι βαδίζοντας μὲ στρατὸ πρὸς τὴν Σικελία πέθανε (652)· ἔτσι, ὁ πάπας Μαρτῖνος δὲν διέφυγε τὴν μῆνη τοῦ Κωνσταντος καὶ ἀσθενῆς σύρθηκε στὴν Κπολη γιὰ νὰ δικασθεῖ ἀπὸ τὴν σύγκλητο μὲ τὴν κατηγορία τῆς ἐσχάτης προδοσίας· βλ. P.A.B. Llewellyn, «Constans II and the Roman Church: a possible instance of Imperial pressure», *Byzantion* 46 (1976) 120-126. Ἡ δίκη εἶχε πολιτικὸ χαρακτῆρα, ἂν καὶ ὁ πάπας Μαρτῖνος προσπάθησε νὰ τὴν μεταφέρει

πίζεται στην διακριτικά κυρίαρχη θέση τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, καθὼς ἐπίσης καὶ στην λεπτότητα μὲ τὴν ὁποία τοὺς ἀντιμετωπίζει ὁ

στοὺς θεολογικὸ πεδίο, δὲν ἔπεισε ὅμως καὶ καταδικάσθηκε σὲ ὑπερόριο ἐξορία στὴν Χερσώνα, ὅπου καὶ πέθανε (Ἀπρίλιος 656). Περισσότερα στὸν *Βίο πάπα Μαρτίνου*, P. Peeters, (ἔκδ.), «Une Vie grecque de S. Martin Ier», *AB* 51 (1933) 225-262· *Narrationes de exilio sancti papae Martini*, *PL* 129, 585-604. Ἀκόμη βλ. Χρήστου Ε', σ. 470· Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 19-26. Γιὰ τὸν ἀκριβῆ χρόνον τοῦ θανάτου 655 ἢ 656· βλ. Στράτος, Δ', σ. 126. Γιὰ τὴν Χερσώνα (Κριμαία) τὴν ἐποχὴ αὐτῆ· βλ. «Chersonesos (Cherson)», στὸ *Lexikon des Mittel Alters*, II München-Zürich 1983, σ. 1794-1796· «Cherson», στὸ *Oxford Byzantine Dictionary*, I, σ. 418-419· Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Ἡ Βυζαντινὴ Κριμαία (4ος-12ος αἰ.). Γενικὴ ἐπισκόπηση», στὸν τόμο, *Πελοπόννησος. Πόλεις καὶ ἐπικοινωνίες στὴ Μεσόγειο καὶ τὴ Μαύρη Θάλασσα. Μονεμβασιώτικος Ὅμιλος. Συμπόσια Ε', Στ', Ζ', Η', Ἀθήνα 2006*, σ. 297-320· ἢ ἴδια, «L'administration locale de Cherson à l' époque Byzantine (IVe- XIIe s.)», *EYΨΥΧΙΑ Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, [Bbyzantina Sorbonensia 16], Paris 1998, σ. 567-579· E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913· A. Vasiliev, *The Goths in Crimea*, Cambridge-Mass 1936· A.I. Romancuk, «Cherson im Mittelalter: städtische Funktionen und ihre Widerspiegelung in den Quellen», *BySlav* 53 (1992) 202-212· ὁ ἴδιος, «Das mittelalterlichen Cherson und die Barbaren», *BySlav* 54 (1993) 58-64· τὸν συλλογ. τόμο, *La Crimée entre Byzance et le khanat Khazar*, C. Zuckerman (ἔκδ.), Paris 2006· πρβλ. Μ. Νυσταζοπούλου, *Ἡ ἐν Ταυρικῇ χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος*, Ἀθήναι 1965· C. Zuckerman, «A Gothia in the Hellespont in the early eighth century», *BMGS* 19 (1995) 234-241· ὁ ἴδιος, «Two notes on the early history of the *thema* of Cherson», *BMGS* 121 (1997) 210-222· M.-F. Auzepy, «Gothie et Crimée de 750 a 830 dans les sources ecclesiastiques et monastiques grecques», *Materialy po arheologii, istorii I ethonografii Tavriki* 7 (2000) 324-331. Νομισματικὰ βλ., W. Hahn, «The Numismatic History of Cherson in Early Byzantine times – a survey», *Numismatic Circular* 86 (1978) 414-417, 461-471, 521-523. Παρόμοια μεταχείριση ἐπιφυλάχθηκε καὶ στὸν ἄλλο μεγάλο τοῦ ἀντιμονοθελητικοῦ ἀγῶνα, τὸν μοναχὸ Μάξιμο, ὁ ὁποῖος συνελήφθη στὴν Ἰταλία ὀδηγήθηκε σὲ δίκην ἐνώπιον τῆς συγκλήτου (655) μὲ τίς κατηγορίες τῆς ἐσχάτης προδοσίας, ὡς συνεργάτης τοῦ ἐξάρχου τῆς Καρχηδόνας Γρηγορίου. Ὁ Μάξιμος ἀρχικὰ ἐξορίσθηκε στὴν Θράκη, παρὰ ὅμως τίς πιέσεις νὰ συμβιβασθεῖ μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ παρέμεινε ἀνυποχώρητος καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐκτοπίσθηκε στὴν Λαζική (662), ὅπου καὶ ἀπεβίωσε τὸν Αὐγουστο τοῦ ἴδιου ἔτους, βλ. τὸν *Βίο*, R. Devreese, (ἔκδ.), «La Vie de S. Maxime le Confesseur et ses recensions», *AB* 46 (1928) 7-49· τοῦ ἴδιου, «Le texte grecque de l' Hypomnesticum de Théodore Sproydeé. Le supplice, l' exil et le mort des victimes illustres du monothélisme», *AB* 53 (1935) 66-80· πρβλ. Φειδᾶς, Α', σ. 748-750· R. Bracke, *Ad Sancti Maximi Vitam. Studie van biografische documenten en de levensbeschrij vingen betreffen de Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Louvain 1980. Ἀκόμη, βλ. P. Sherwood, *St. Maximus the Confessor. The Ascetic Life the four Centuries on Charity*, London 1955, σ. 26-28· C. Tsirpanlis, «Acta S. Maximi», *Θεολογία* 43 (1972) 106-124· J.-M. Gar-

αὐτοκράτορας¹⁵⁹. Ἄλλωστε, γιὰ ποιὸ λόγο νὰ προτιμηθεῖ ὡς διάδοχος τοῦ Μακαρίου ὡς πατριάρχης Ἀντιοχείας ὁ ἡγούμενος τῆς ἑλληνικῆς μονῆς Βαΐας τῆς Σικελίας Θεοφάνης¹⁶⁰. Οἱ λόγοι, φυσικά τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς θὰ ἦταν πολλοί, ὅπως ἡ δυσκολία νὰ καταδικασθεῖ μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὁ πάπας Ὀνώριος, καὶ πολὺ περισσότερο νὰ γίνει ἀποδεκτὴ ἢ καταδίκη ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ρώμης. Κατὰ τὴν γνώμη μου, ὅμως, ἡ βασικὴ αἰτία ἦταν νὰ ἐξευμενισθεῖ, ἢ καλύτερα νὰ ἀποκατασταθεῖ τρόπος τοῦ λέγειν, ἢ Ἀνατολὴ γιὰ τὰ δεινὰ πὺν ὑπέστη ὁ πάπας Ρώμης Μαρτίνος, καὶ πάλι ἐπισήμως δὲν γίνεται καμμία προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή.

Ἡ μόνη ἀναφορὰ τοῦ πάπα Μαρτίνου ἐμπεριέχεται στὴν ἐπιστολὴ τῆς συνόδου τῆς Ρώμης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Δ΄ ἢ ὁποία ἀναγνώσθηκε δημοσίως στὴν τέταρτη συνεδρία τῆς Στ΄ Οἰκουμενικῆς

rigues, «Le martyr de saint Maxime le Confesseur», *Revue Thomiste* 36 (1976) 410-452· W. Brandes, «“Juristische” Krisenbewältigung im 7. Jahrhundert? Die prozesse gegen Papst Martin I. und Maximus Homologes», *Fontes Minores X. Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte*, 22, Frankfurt am Main 1998, σ. 142-212· Allen, Neil, *Maximus the Confessor*, σ. 19-26.

159. Στὴν αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ οἱ καλὲς σχέσεις μὲ τὴν Ρώμη βάρυναν πολὺ. Μετὰ τὶς περιπέτειες τοῦ πάπα Μαρτίνου (+656) εἶχαν ψυχρανεῖ, σὲ τέτοιο βαθμὸ πὺν οἱ δύο θρόνοι Ρώμης καὶ Νέας Ρώμης, ἔπαυαν νὰ ἀνταλλάσσουν συνοδικὲς ἐπιστολές, ἢ καὶ ὅταν πάλι αὐτὸ συνέβαινε, δὲν γίνονταν δεκτές, ὅπως διαπιστώνει μὲ ὀξύτητά οὗ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Δ΄ στὴν ἐπιστολὴ σὺν πάπα Δόμνο, ἢ ὁποία, ὅμως παρελήφθη ἀπὸ τὸν πάπα Ἀγάθωνα· *ACO 2/II*, 1, σ. 2-10. Οὔτε στὴν Ἀνατολὴ ἢ κατάσταση ἦταν καλύτερη, διότι οἱ πατριάρχες Κπόλεως Θεόδωρος Α΄ (677-679) καὶ Ἀντιοχείας Μακάριος (+681) μὲ φορτικότητα ζητοῦσαν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα νὰ διαγράψει τὸ ὄνομα τοῦ πάπα Βιταλιανοῦ (652-657) ἀπὸ τὰ δίπτυχα τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ ἀντ’ αὐτοῦ νὰ μνημονεῦται ὁ πάπας Ὀνώριος, συνομιλητῆς τοῦ πατριάρχου Σεργίου γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς μονοθελητικῆς *Ἐκθέσεως*. Ὁ αὐτοκράτορας τότε δὲν ἐνέδωσε, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βιταλιανοῦ διεκόπη ἡ ἀναγραφὴ τῶν ὀνομάτων τῶν παπῶν στὰ δίπτυχα τῆς Ἀγίας Σοφίας, μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀγάθωνος, ὅπως ἐπίσης ὁμολογεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Δ΄ στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πάπα· *ACO 2/II*, 1, σ. 8. Τέλος, τοὺς καταδικασθέντες ἀπὸ τὴν Στ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο ὁ αὐτοκράτορας τοὺς ἐμπιστεύθηκε στὴν διάκριση τοῦ πάπα, ὅπως ἀναφέρει στίς δύο ἐπιστολές, σάκρες, πὺν ἀπευθύνει σὺν πάπα Λέοντα, διάδοχο τοῦ Ἀγάθωνος καὶ πρὸς τὴν σύνοδό της· *Mansi*, XI, 716E, 724A. Γιὰ περισσότερα βλ. Τσορμπατζόγλου, «Κοινωνία καὶ Μονοθελητισμὸς τὴν ἐποχὴ τῆς Στ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (680-681)», σ. 243-246.

160. *ACO 2/II*, σ. 630,1. Γιὰ τὴν μονὴ Βαΐας στὴν Σικελία· βλ. A. Messina, «I Siciliani di rito greco e il patriarcato di Antiochia», *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 32 (1978) 420· Sansterre, *Les moines grecs*, σ. 18.

συνόδου¹⁶¹. Σημασία πάντως ἔχει ὅτι ἐφόσον δὲν ὑπῆρξε ἀποδοκιμασία ἐκ μέρους τῆς συνόδου μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἔγιναν ἀποδεκτὲς διὰ τῆς σιωπῆς. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ στάση ἔναντι τοῦ ἄλλου μεγάλου μάρτυρος τοῦ ἀντιμονοθελητικοῦ ἀγῶνα τοῦ Μαξίμου. Ἡ μόνη ἀναφορά, καὶ ἐμμέσως ἡ ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς τοῦ ἔργου τοῦ Μαξίμου προέρχεται ἀπὸ τὸν μονοθελήτη Μακάριο Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος στὴν ὁμολογία πίστεως ποὺ ἀναγνώσθηκε στὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο μεταξὺ τῶν ἄλλων αἵρετικῶν κατατάσσει καὶ ἀποκηρύσσει καὶ τὸν Μάξιμο¹⁶². Ὁλως περιέργως, ὅμως, δὲν θὰ ἀκουσθοῦν φωνὲς ὑπερασπίσεως μέσα στὴν σύνοδο.

Στὴν Ἀνατολή, πάντως ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς συνόδου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ πάπα Μαρτίνου θὰ γίνῃ ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννη στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πάπα Κωνσταντῖνο τὸ 713, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν σχέσεων μετὰ τὴν διακοπὴ ποὺ ἐπεβλήθη ἐξαιτίας τῆς ἐπανοφορᾶς τοῦ μονοθελητικοῦ δόγματος ἀπὸ τὸν Βαρδάνη-Φιλιππικό¹⁶³.

Ὡς παράρτημα τοῦ ἔργου τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς συνόδου θεωρεῖται ὁ *Ἐπίλογος*, ποὺ ἔγραψε ὁ διάκονος καὶ χαρτοφύλακας Ἀγάθων¹⁶⁴ καὶ ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννη πρὸς τὸν πάπα Κωνσταντῖνο, τὰ ὁποῖα συντάχθηκαν μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπὸ τὸν Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο Β' (713-715)¹⁶⁵. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἐπικα-

161. ACO 2/II,1, σ.

162. ACO 2/II,1, σ. 228,12, 15. Ἀναφέρεται στὴν αἵρεση τῶν Μαξιμιανῶν, δηλ. τὴν διδασκαλία τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του, ACO 2/II,1 σ. 230,9 καὶ 504,2.

163. ACO 2/II,2, σ. 903,32-904,4.

164. Ὁ διάκονος Ἀγάθων, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπηρετήσῃ ὡς γραμματέας στὴν Στ' Οἰκ. σύνοδο, ἔγραψε μετὰ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ (713) καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνασυστάσεως τῶν πρακτικῶν τῆς παραπάνω συνόδου καὶ τῆς ἀποστολῆς στὸν πάπα, δίκην ἀπολογητικοῦ, ἓνα πολὺ διαφωτιστικὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ μεσολάβησαν μὲ τὸν τίτλο: *Ἐπίλογος τοῦ τὴν παροῦσαν βίβλον ἰδιοχειρῶς ἀπογραψαμένου, ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν ὑπὸ Βαρδάνου τοῦ τυράννου καὶ παράφρονος κατὰ τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἔκτης συνόδου τετολημένων ἐμφέρεται*, ACO 2/II,2, σ. 898-901.

165. Ὁ Ἀναστάσιος πρὶν τὴν ἀνάρρησή του ὑπηρετοῦσε ὡς ἰδιαιτερος γραμματέας, πρωτοασηκρήτης τοῦ Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ· βλ. πρῶχειρα, Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, Β'* 1, σ. 90-93· Κουντούρα-Γαλάκη, *Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς*, 101-105· Τσορπατζόγλου, *Εἰκονομαχία καὶ κοινωνία στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Γ'*, σ. 111-112,114.

λεῖται τὴν μαρτυρία τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου προκειμένου νὰ διασκεδάσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ σύμπραξις του δὲν ἦταν ἐθελούσια στὴν πρωτοβουλία τοῦ Βαρδάνη- Φιλιππικοῦ νὰ ἐπιβάλλει τὸν Μονοθελητισμὸ καὶ δὲν ἐξέφραζε τὴν πίστη του, διότι πέρα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τῶν πραγμάτων ὑπάρχει καὶ ἡ ἐσωτερικὴ, τὸ φρόνημα τοῦ καθενός, ὅπως ὁ ἀποστολικὸς δὲ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης «ἄλογον» ὁμοῦ «καὶ σκαιόν» ἀποφαίνεται «τὸ μὴ τῇ δυνάμει σκοποῦ προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσι· καὶ ταῦτα οὐκ ἔστιν τῶν θεία νοεῖν ἐθελόντων ἴδιον», φησί, «ἀλλὰ τῶν ἤχους ψιλοὺς καταδεχομένων καὶ τούτους ἄχρι τῶν ὠτων ἀδιαβάτους, ἕξωθεν συνεχόντων καὶ οὐκ ἐθελόντων εἰδέναι, τί μὲν ἢ τοιαύδε λέξις σημαίνει, ταῦτα δὲ ταύτην χρῆ καὶ δι' ἑτέρων ὁμοδυνάμων καὶ ἐκφρατικωτέρων λέξεων διασαφῆσαι»¹⁶⁶. Στὴ συνέχεια θὰ διαδηλώσει τὴν πίστη του στὸ δόγμα τῶν δύο ἐν Χριστῶ θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν ὅπως ἀκριβῶς αὐτὸ διατυπώθηκε στὴ σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649) καὶ ὄχι στὴν Στ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο¹⁶⁷. Ἡ ἐπίκληση τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ καὶ ὄχι τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς ἔχει ιδιαίτερη πολιτικὴ σημασία, διότι ἀναγνωρίζοντας τὴν προσφορὰ καὶ τὸ ἔργο τῆς συνόδου τῆς Ρώμης φαίνεται νὰ προκρίνει αὐτὴν καὶ τὸν θρόνο της, συνάμα δὲ τιμᾷ τὰ μαρτύρια πὸν ὑπέστησαν οἱ πρωτεργάτες της πάπας Μαρτίνος καὶ Μάξιμος Ὁμολογητὴς ἐπειδὴ ἀντιτάχθηκαν στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία¹⁶⁸. Ὑπαιγιμὸς γιὰ ὅσα ὑπέστησαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὸν Βαρδάνη-Φιλιππικό¹⁶⁹. Ἡ ἀναγνώριση τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ ἀπὸ τὸν πατριάρχη συνιστοῦσε πρώτης τάξεως δῶρο στὸν πάπα, διότι ἡ σύνοδος αὐτὴ, παρὸς τὴν προσφορὰ της δὲν εἶχε ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τὴν Κπολη. Συνεπῶς, ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωάννη εἶχε διπλὸ στόχο, ἀπὸ τὴν μιὰ νὰ κολακεύσει τὴν ιδέα τοῦ πάπα ὡς θεματοφύλακος τῆς ἐκκλησίας καὶ ὕστερα νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐκλογῆς του καὶ τῆς καταστάσεως ὅπως αὐτὴ εἶχε διαμορφωθεῖ χωρὶς ἀντιρροήσεις.

166. ACO 2/Π,2, σ. 908, 11-16. Τὸ παράθεμα τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὸ *Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων*, PG 3,708C = Suchla, σ. 156,1-7.

167. ACO 2/Π,2, σ. 904,18-21.

168. Βλ. παραπάνω σημ. 159.

169. Βλ. πρόχειρα, Π.-Γ. Τσορπατζόγλου, «Ὁ Ἀνδρέας Κρήτης καὶ ὁ πιθανὸς χρόνος συγγραφῆς τοῦ Μ. Κανόνος (CPG 8219)», *Βυζαντινὰ* 24 (2004) 7-42, ἰδιαίτερος σ. 19-30.

Ἡ μὴ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ ἀπὸ τὴν Κπολη, ὀφείλεται, κατὰ τὴν γνώμη μου, σὲ πολιτικούς λόγους, ὅπως αὐτοὶ ἐκφράσθηκαν σὰ κατηγορητήρια ἐναντίον τῶν πρωτεργατῶν τῆς, πάπα Μαρτίνου καὶ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ· συνδέεται μὲ τὸν μόνιμο φόβο τῆς Νέας Ρώμης γιὰ τὴν ἀπόσχιση τῆς Παλαιᾶς Ρώμης καὶ τὴν ἀποστασία τοῦ πάπα.